

ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ
ЗАКАРПАТСЬКЕ ЦИГАНСЬКЕ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЄ ТОВАРИСТВО
«РОМАНИ ЯГ»

РОМОЛОГІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Матеріали Міжнародних наукових читань
Україна, м. Ужгород,
24–26 жовтня 2013 року

Ужгород
Поліграфцентр “Ліра”
2013

УДК 323.15(=214.58)

ББК 66.5(О=Циг)

Р 70

У даному виданні представлені матеріали доповідей, виступів та повідомлень учасників Міжнародних наукових читань, проведених 24–26 жовтня 2013 року в м. Ужгород, Україна.

Публікацію видано за підтримки програмної ініціативи «Рома України» Міжнародного фонду «Відродження» в межах проекту «Проведення наукових читань з залученням міжнародних науковців: «Ромологія: історія та сучасність». Проект було підтримано з метою розпочати наукову дискусію щодо вироблення наукових підходів і систематизації теоретичних доробок сучасної ромології в Україні.

Висловлені думки належать виключно авторам. Повною мірою збережена авторська лексика, стиль і форма викладення матеріалу.

При повному або частковому відтворенні матеріалів даної публікації посилання на видання обов'язкове.

Наукові читання проведені за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» в межах проекту «Проведення наукових читань з залученням міжнародних науковців: «Ромологія: історія та сучасність».

**Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
05 грудня 2013 року, протокол № 5.**

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2013

© Історичний факультет, 2013

© Науково-дослідний інститут
Центральної Європи, 2013

© Закарпатське циганське
культурно-просвітне товариство
«Романі Яг», 2013

© Навроцька Є.М., упорядкування, 2013

ISBN 978-617-596-145-2

ВІД УПОРЯДНИКА

24–26 жовтня 2013 року у приміщенні культурно-просвітнього центру «Романі Яг» пройшли перші на Закарпатті Міжнародні наукові читання «Ромологія: історія та сучасність». Поважний захід відбувся за підтримки програми «Рома України» Міжнародного фонду «Відродження» (м. Київ).

Як зазначив на відкритті наукових читань Роман Офіцинський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, проректор ДВНЗ «Ужгородський національний університет», що «вперше зібралися фахівці, які можуть сказати вагоме слово у розвитку нового напрямку наукових досліджень, які в майбутньому можуть перерости у постійно діючі ромські студії. Приємно бачити серед учасників цих читань науковців – доцентів, професорів, а також студентів. Закарпаття – край, де проживають представники багатьох національностей та етносів і котрий славиться толерантними відносинами».

Сама програма проведення наукових читань була поділена на сім секцій: «Загальні питання», «Етнологія та етнографія», «Питання Голокосту», «Соціологія», «Культура, освіта», «Засоби масової інформації» та «Правозахист».

Велику увагу та багато питань, які переросли у наукові дискусії, викликали виступи Мирослави Лендзел – доктора політичних наук, директора Науково-дослідного інституту Центральної Європи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» з темою «Проблеми інтеграції ромів у країнах Центральної Європи: сучасні форми, потенціал та виклики для міжнародного співробітництва»; Михайла Зана – кандидата історичних наук, доцента кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Проблеми етнокультурного розвитку ромів Закарпаття (1989–2001 рр.)». З великою увагою було вислухано виступ Ольги Жмурко – директора програмної ініціативи «Рома України» про роль Міжнародного фонду «Відродження», який вона представляла на заході, у покращенні освітнього рівня ромської молоді. Питанню особливостей реалізації етнопонаціональної політики в Україні щодо ромської меншини на досвіді Закарпаття приділила увагу Ганна Мелеганіч – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Численні запитання викликав виступ Едуарда Балогі – кандидата історичних наук, заступника декана факультету міжнародного бізнесу Інституту економіки та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Проблема соціалізації ромської меншини в Закарпатській області». За його даними, що прозвучали у виступі, з 24 181 кримінальних порушень,

які були зафіксовані у 2012 році, тільки 116 були скоєні представниками ромської громади Закарпатської області. Ці дані якраз і свідчать про те, що підстав стверджувати, що ромська нація є тотально криміногенною, немає. Великою проблемою для ромів вищезгаданий доповідач відзначив здобуття освіти – як шкільної, так і вищої, адже школа – це дзеркало суспільної нерівності.

На читаннях виступили гості зі Словацької Республіки (м. Кошице) – Гейза Адам (старший) – колишній депутат Словацького парламенту та Гейза Адам (молодший) – директор Кошицької музичної школи. Їхня доповідь «Концепція вирішення проблем рома в європейському контексті» була вислухана з великою увагою та викликала багато запитань науковців і студентів.

Надзвичайно активним під час наукових читань був Сергій Єрмошкін – доктор філологічних наук Одеського педагогічного інституту, який зупинився на питанні «Сучасні ромські ЗМІ та їхня роль у висвітленні проблем ромів». Зі спорідненою темою доповіді виступила також Валентина Коцюба – студентка Гуманітарного інституту Київського університету ім. Бориса Грінченка – на тему «Ромські ЗМІ на початку XXI століття: газета «Романі Яг» (2005 рік)».

На аспекті використання сучасних інноваційних технологій в ромознавстві та освіті для ромів у своїй доповіді зупинилася Юлія Грозна – кандидат економічних наук, член Одеського обласного ромського конгресу.

Зі сторони ромських неурядових організацій Закарпаття прозвучали виступи Мирослава Горвата – голови Закарпатського обласного молодіжного ромського об'єднання «Романі черхень» на тему «Насилля на етнічній основі та зловживання з боку правоохоронних органів в Україні»; Петра Габрина – секретаря Закарпатського обласного молодіжного ромського об'єднання «Романі черхень» на тему «Європейська нормативно-правова база щодо захисту прав ромської національної меншини»; Євгенії Навроцької – юриста правозахисного центру «Романі Яг», журналіста ЗОДТРК (телеканал «Тиса-1») – «Робота правозахисних центрів по захисту прав ромів в Україні»; Аладара Адама – голови Закарпатського циганського культурно-просвітнього товариства «Романі Яг» – «Закарпатське циганське культурно-просвітнє товариство «Романі Яг»: історія створення та етапи його становлення».

Модератором наукових читань був Михайло Зан, який у заключному слові зазначив, що подібні читання мають велике значення як для науковців, студентів, так і для громадських неурядових організацій, яким небайдужа доля ромського народу.

Євгенія Навроцька

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

*Мирослава Лендьел,
доктор політичних наук,
директор Науково-дослідного інституту
Центральної Європи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ РОМІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ: СУЧАСНІ ФОРМИ, ПОТЕНЦІАЛ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Системні трансформації, які розпочалися в країнах Центральної Європи на зламі 1980–1990-х років, мали і негативні наслідки, серед яких – зростання соціальних дисбалансів, відчуженості окремих етнодемографічних груп від решти соціуму. Найбільш очевидним прикладом формування нових розподільчих ліній між певною соціальною спільнотою та іншими групами, державними та іншими інститутами, її ізоляції та маргіналізації є феномен ромів, які втратили певну патерналістську опіку, якою користувалися у центральноєвропейському регіоні у період соціалізму, та не змогли адаптуватися до нових соціально-економічних умов.

Слід вказати, що, відповідно до підрахунків Ради Європи (далі – РЕ), загальна чисельність ромів у світі становить 18 млн. осіб. У країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) до ромської групи себе зараховують, за приблизними оцінками, більше аніж 11 млн. осіб. Однак найбільш щільно ця спільнота проживає на території країн Центральної і Південно-Східної Європи. Так, суттєва частка, у порівнянні з рештою європейських країн, представників цього етносу є у Болгарії – 10,33 %, Македонії – 9,59 %, Словаччині – 9,17 %, Румунії – 8,32 %, Сербії – 8,18 %, Угорщині – 7,05 %, Туреччині – 3,83 %, Албанії – 3,18 %, Чорногорії – 2,95 %, Молдові – 2,49 %, Греції – 2,47 %, Чеській Республіці – 1,96 %. Без сумніву, в Україні відсоткове представництво ромів в етнічній структурі населення є незначним, у порівнянні з ситуацією у центрально- і південноєвропейських державах – лише 0,57 %, однак ці дані є орієнтовними і, в обох випадках, не відображають реальну демографічну картину [3]. Відповідно до даних перепису 2001 року, в Україні, взагалі, нараховується лише 47,6 тис. осіб ромської національності, однак, очевидно, що ця цифра є неадекватною.

Незважаючи на специфіку соціально-економічної, політичної ситуації в кожній окремій країні, ромські спільноти зустрічають однакові перешкоди у задоволенні їхніх суспільних потреб та, взагалі, реалізації базових громадян-

ських та інших прав, а саме – щодо доступу до системи охорони здоров'я, освіти, житла, можливостей працевлаштування. Без сумніву, іншою «стороною медалі» є подекуди незвична, для більшості інших європейських соціумів, соціальна самоорганізація ромів, інший спосіб життя, що призводить до взаємних негативних стереотипів сприйняття «рома» і «нерома» і лише поглиблює структурну дискримінацію, та, врешті-решт, сприяє формуванню антиромських настроїв.

Зауважимо, що відповідно до даних дослідження А. Коше, упродовж першого постсоціалістичного десятиліття основним інструментом подолання низького статусу ромів і, відповідно, їхньої дискримінації, вважалася правозахисна діяльність, політична активність ромських лідерів, що, незважаючи на суспільний резонанс і окремі «точкові» перемоги, не сприяло нарощуванню потенціалу місцевих ромських спільнот, зокрема їхнього загального освітнього рівня. Однак, під впливом звітів Програми розвитку ООН і Міжнародної організації праці, які були оприлюднені у 2003 році, ромське питання почало розглядатися під ракурсом хронічної бідності представників цієї спільноти, їхньої залежності від різних форм державної підтримки, що не сприяє соціальній і економічній інтеграції етносу. Таким чином, було сформовано новий концептуальний підхід до вирішення ромської проблеми, в тому числі парадигма прав людини застосовувалася у контексті прав на освіту та зайнятість [2].

Саме цю нову філософію сповідують більшість міжнародних урядових і неурядових організацій, які займаються вирішенням проблем, які супроводжують ромів у країнах, де вони проживають. Так, **Рада Європи** розглядає ромське питання у контексті стратегії досягнення соціальної згуртованості на континенті, основними пріоритетами якої є *захист меншин, боротьба проти расизму та нетолерантності, соціального виключення*. У структурі Ради функціонують: *Відділ з питань міграції та ромів, Комітет експертів з питань ромів і мандрівників, Спеціальний радник з ромської проблематики, Координатор діяльності щодо проблем ромів та мандрівників*; з її ініціативи сформовано *Європейський форум ромів та мандрівників*, в якому представлені лідери ромських неурядових організацій, окремі тимчасові програми та проекти, філософія яких полягає у налагодженні співпраці між урядами країн та власне ромськими спільнотами. Згадані вище структури готують політичні рекомендації щодо ромського питання для Комітету Міністрів РЄ, надають допомогу у розробці необхідного законодавства в європейських країнах, національних стратегій інтеграції ромів, які, до речі, є прийнятими у більше ніж 20 країнах.

Європейський Союз під впливом Декади інтеграції ромів, зміст якої буде охарактеризований нижче, у квітні 2011 року розробив *Рамки національних стратегій інтеграції ромів на період до 2020 року*, які пропонуються не

лише державам-членам, але й країнам, що претендують на такий статус. Цей документ пропонує принципи, завдання, які потрібно реалізувати на національному рівні, щоб досягти суттєвих результатів у покращенні становища ромської меншини. Для координації цієї діяльності функціонує *Європейська платформа інтеграції ромів*.

Подібно до РЄ та ЄС, діє *Бюро демократичних інститутів та прав людини Організації з безпеки та співробітництва у Європі*, в рамках якого функціонує *Контактний пункт з питань ромів і сінти*, який ставить собі за мету викорінення дискримінації щодо цих спільнот і забезпечення рівності можливостей для їхніх представників [1].

Окрім цих та інших міжнародних урядових організацій, координаційні функції у згуртуванні ромських лідерів відіграють неурядові інститути, зокрема суто ромські – як, до прикладу, *Міжнародна мережа ромських жінок*, *Форум європейської ромської молоді*, а також правозахисні структури, діяльність яких була започаткована ще упродовж 1990-х років: *Європейський центр прав ромів*, *Інститут відкритого суспільства*, *Європейський ромський інформаційний офіс*, *Європейський центр прав меншин*.

Позаяк «гравцями» у вирішенні ромської проблеми у Європі є велика кількість інститутів різного походження, наразі діє *неформальна група представників міжнародних організацій, які займаються ромською проблематикою*, що зустрічаються регулярно під егідою країни, яка в даний момент головує в ЄС, – для обміну інформацією та координації напрямків діяльності. Водночас Координатор діяльності з питань ромів та мандрівників, що функціонує в структурі Ради Європи, виконує функцію налагодження робочих зв'язків з ромськими громадами та іншими цільовими інституціями [5].

Для центральноєвропейських суспільств потенціал міжнародного співробітництва і, водночас, існуючі перешкоди та виклики для підвищення соціального статусу ромів демонструє *Декада інтеграції ромів (2005–2015 рр.)*, рішення про започаткування якої було узгоджено у м. Софія (1–2 лютого 2005 р.) керівниками урядів дев'яти центральноєвропейських держав (Болгарії, Македонії, Румунії, Сербії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Чеської Республіки, Чорногорії, пізніше до них доєдналися також Албанія, Боснія і Герцеговина, Іспанія, а статус спостерігача отримали Словенія, Норвегія, США). «Старт» Декади означав безпрецедентне політичне рішення постсоціалістичних держав щодо готовності подолати соціально-економічну прірву, яка розділяє ромів та решту суспільства, зокрема їхньої бідності, відірваності від решти суспільства та дискримінації. У реалізацію цієї ініціативи є залучені уряди цільових країн, міжнародні (вже згадані РЄ, ЄС, Світовий банк, ОБСЄ, Програма розвитку та інші установи ООН) та неурядові організації та установи (зокрема: Інститут відкритого суспільства, Європейський ромський інформаційний офіс, Європейський центр прав ромів, Ромський освіт-

ній фонд), ромські неурядові організації, а її пріоритетами визначено сфери зайнятості, освіти, охорони здоров'я, житла [4].

Основним результатом цієї ініціативи, яка носить рамковий, а, отже, гнучкий характер, можна вважати стимулювання розробки національними урядами *Планів дій з інтеграції ромів*, а ЄС – *Рамок національних стратегій інтеграції ромів на період до 2020 року*. Водночас невід'ємним, і чи не найважливішим, принципом «Декади» є залучення ромських громадських лідерів і громад в цілому до розробки програмних документів у всіх країнах, які долучилися до ініціативи, а також вироблення загальних стандартів взаємодії між усіма зацікавленими сторонами у вирішенні проблеми: представниками урядів, міжнародних інституцій та ромських спільнот. До більш візуалізованих, чи краще – матеріалізованих результатів можна віднести створення міжнародної інфраструктури підтримки ромів, до якої необхідно віднести *Трас-товий фонд*, *Фонд освіти ромів*, функціонування яких підтримується через внески національних урядів, ЄС, Ради Європи, Світового банку.

Водночас ця ініціатива, як і більшість програм, які стосуються ромської проблематики у центральноевропейських країнах і у ЄС в цілому, має суттєві недоліки, які завадили досягти більш амбітних цілей. Йдеться, насамперед, про непропорційність ресурсів, які виділялися зацікавленими сторонами для досягнення завдань «Декади», нестачу кваліфікованих ресурсів, відсутність механізмів спонукання реалізації політики інтеграції урядами, окрім, хіба що, публікації звітів про стан громадянського суспільства ромів, відсутність інструментів подолання їхньої структурної дискримінації. Крім того, багато із завдань цієї ромської ініціативи де-факто дублюються іншими міжнародними програмами чи організаціями, що призводить до розпорошення ресурсів – технічних і людських – і, що більш важливо, до певної дискредитації зусиль – як таких, що не є ефективними та лише поглинають кошти [6].

Зауважимо, що всі міжнародні структури, які залучені до вирішення ромського питання, відзначають потребу вдосконалення механізму моніторингу та оцінки досягнутих результатів в рамках національних стратегій інтеграції ромів, інакше виникне загроза зневіри щодо можливостей відходу від «мертвої точки» у становищі цієї спільноти. Окрім того, як вказують експерти, для прогресу необхідним є формування мережі лідерів, які на «місцях» (а не в офісах міжнародних організацій) працювали би у середовищі ромських громад; в іншому випадку ініціативи, які формуються «зверху» урядами та міжнародними організаціями, об'єктивно не можуть бути реалізовані успішно. Саме тому підвищення освітнього рівня, як свідчить позиція міжнародного співробітництва (такою ж є наша особиста позиція), є ключовим елементом для формування ромських лідерів молодого покоління, а, отже – і досягнення результатів у подоланні ізоляції, маргіналізації ромів та їхньої інтеграції у ширше суспільство.

Використані джерела

1. БДИЧП и вопросы рома и синти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/odhr/104117?download=true>.
2. Коше А. Интеграция циган-рома: кто этим займется? [Електронний ресурс] / А. Коше. – Режим доступу: <http://europeandcis.undp.org/data/show/CB1DD24D-F203-1EE9B0CFB4A759614ED6>.
3. Цыгане в Европе. Справка: Данные Совета Европы (2009–2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/infografika/20110929/445834993.html>; <http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/Source/documents/stats.xls>
4. Decade of Roma inclusion 2005-2015 Terms of reference [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9292_file1_terms-of-reference.pdf.
5. Defending Roma human rights in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/source/documents/defendingRomarights_en.pdf.
6. To be or not to bee ... Roma Decade after 2015 ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://romadecade.org/cms/upload/file/9283_file1_to-be-or-not-to-be-roma-decade-after-2015.pdf.

*Михайло Зан,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

**ПРОБЛЕМИ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ
РОМІВ ЗАКАРПАТТЯ
(1989–2001 рр.)**

Вивчення етносоціального та етнокультурного життя національних меншин Закарпаття – важлива комплексна науково-теоретична та предметно-практично проблематика. Серед етнічного розмаїття краю виділяється ромська (циганська) етнічна група. Умови проживання, етноментальна специфіка, ціннісні орієнтації циган краю, особливо в умовах незалежної України, стали цікавити дослідників, які долучаються до вирішення важливих проблем соціальної реальності Закарпаття.

Історіографія проблеми

Насамперед складні соціально-економічні умови життя циганського населення області «спровокували» появу ґрунтовних етносоціологічних досліджень ромської етнічної меншини краю. Вже в 1991 році з'явилась перша наукова праця з життя етнонаціональних меншин краю «Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення». В ході проведеного комплексного соціологічного дослідження було обстежено 3 697 ромських сімей, що внесло корективу в більш точне визначення їхньої чисельності в етнотемографічній структурі області – 20 046 осіб. Дослідники звернули увагу на низькі показники зайнятості, освітнього рівня ромів, матеріального забезпечення їхніх сімей, складні житлово-побутові умови. Позитивним моментом дослідження є аналіз основних пропозицій та зауважень, висловлених самими ромськими родинами [40, 5–44].

Суцільне соціально-демографічне обстеження умов життєдіяльності циган Закарпаття провели також науковці Г. Ємець і Б. Дяченко. Дослідники проаналізували чисельність, вікову і статеву структуру ромської сім'ї, визначили фактори осілості та міграційної рухливості ромів міських і сільських поселень, рівень задоволеності різними елементами соціальної інфраструктури, ступінь впливу мікросоціального середовища на перебіг процесів соціалізації ромської молоді [27]. Вони виявили дещо «іншу» фактичну чисельність ромського населення Закарпаття – 20 004 особи, або 1,6% у загальній етно-демографічній структурі населення області. Розділи «Національна забарвленість і соціальний тип цигана» та «Специфіка соціального типу реалізується в розселенні циган» вдало окреслюють ет-

номентальні чинники соціального буття ромської етнічної меншини краю. Автори дослідження формулюють ряд пропозицій щодо оптимізації трудової зайнятості та планомірності розселення ромів краю, регулювання чисельності їхніх сімей, посилення соціальної інтеграції підростаючого покоління [27, 9–26, 54–58].

Такі аспекти життєдіяльності ромської етнічної меншини Закарпаття висвітлені також у працях Г. Ємця та І. Миговича, в яких акцентовано на суперечливих питаннях щодо перспектив розвитку і переваг компактного проживання ромів чи ж то їхнього розселення поміж інших національностей, регулювання чисельності ромських родин [25, 16–21; 26, 162–163]. Водночас вчені розглядають роль національно-культурного товариства «Рома», діяльність якого з 1991 року спрямована на соціальний захист ромів, а також вказують на можливе перетворення товариства на громадсько-політичну організацію ромської громади краю [25, 20; 26, 160].

Проблемні аспекти в житті ромів області: негативні риси табірною проживання, міжетнічні конфлікти в с. Велика Добронь, смт. Великий Березний, м. Мукачеві знайшли відображення в публікаціях Є. Навроцької та А. Адама [21, 126; 37, 117–118]. В їхніх статтях також висвітлюється роль національно-культурних товариств в етнокультурному житті ромів краю [21, 124; 37, 119].

Лідер ромської громади Закарпаття А. Адам також порушив тему виділення землі ромам, відродження традиційних професійних занять, болючу проблему освіти ромів. Їхня оптимізація, на думку автора, полягає у створенні національно-культурних автономій у місцях компактного проживання ромів [22, 108–110]. Є. Навроцька та Ю. Бідзіля в окремих статтях висвітлили умови та специфіку роботи першої ромської газети в Україні – «Романі Яг» [24; 36].

Етносоціальні проблеми ромської громади краю висвітлює видання «Романі Яг. Історія, культура, право», основою якого є звіт міжнародної правової організації – Європейського центру прав ромів. У виданні аналізуються причини та умови створення товариства «Романі Яг» та окреслено основні напрямки його діяльності [38, с. 5–13]. Проблема освіти ромських дітей знайшла висвітлення в публікаціях С. Адам, Є. Навроцької, В. Фернеги та Т. Фернеги [23; 35; 39].

Принагідно зауважимо, що вже 1991 року вчений-історик М. Макара звернув увагу громадськості на проблему вивчення окремої «невеликої етнічної групи» волохів. Нині вони компактно (в таборах) проживають в с. Мирча Великоберезнянського району, с. Кам'яниця і с. Анталовці Ужгородського району, селах Сімер, Тур'я-Пасіка, Тур'ї-Ремети та Порошково Перечинського району, с. Довге Іршавського району та в селах Обава та Верхня Визниця на Мукачівщині [31, 34–35; 32, 277]. Закар-

патський етнолог М. Тиводар, у свою чергу, стверджує, що волохи – це нащадки ромських переселенських груп з Трансільванії другої половини XVIII ст.

Спостереження за життям цієї спільноти, відзначають дослідники-історики М. Макара і В. Марина, вважає низьким рівнем етнокультурної та етносоціальної мобілізації, відсутністю у них чіткої етнічної самоідентифікації [30; 33, 103]. Втім вони, спілкуючись діалектною румунською мовою, мають ромське етнічне походження. Так, на думку фахівця з ромської проблематики України Н. Зіневич, «волоська діалектна група склалася з етнографічних груп циган, які довгий час проживали в оточенні східно-романських народів (молдаван і румун)» [29, 47]. Про це свідчать елементи матеріальної культури волохів, їхня соціально-психологічна адаптація в закарпатському соціумі (ранні шлюби, велика кількість дітей, низький рівень освіти, безробіття, «ложкарювання», схильність до жебракування тощо). Тому, знову ж таки, наразі необхідне ініціювання спеціальної програми з ґрунтового вивчення соціальної та економічної географії, етнографічних особливостей, соціальної стратифікації та мобільності ромської спільноти Закарпаття початку XXI ст.

На нашу думку, немає жодних наукових етнологічних підстав відносити «волохів-ложкарів» до будь-якої етнографічної чи діалектної групи румунського етносу [41, р. 192]. Волохи, проживаючи в українськомовному оточенні, зберегли «рідну» для них румунську мову, зазнавши при цьому втрати етноідентичності (етнічної самоідентифікації). Комплексне дослідження цієї проблеми в Україні та Словаччині на початку 2000-х років проводила також спіробітниця Музею історії м. Сагу-Маре (Румунія) А. Асталош. На жаль, результати дослідження, як і молдовського вченого В. Зеленчука (60-ті роки XX ст.), так і залишилися неопублікованими. Таким чином, відсутність чіткої етнічної ідентифікації волохів (заперечення ромської ідентичності, натомість, попри явну її недоречність – офіційна реєстрація при переписах української національності) породжує псевдодискусії навіть серед науковців, а для окремих лідерів румунських національно-культурних товариств – додаткову цільову групу в плані реалізації грантових програм тощо.

Таким чином, дослідники окреслили низку аспектів соціального розвитку ромів Закарпаття. Метою нашої статті є висвітлення на основі архівних джерел окремих аспектів етнокультурного буття ромської громади краю впродовж 1989–2001 років:

- динаміки розвитку національної освіти та виховання;
- засобів масової інформації;
- професійної та художньо-самодіяльної культури;
- діяльності ромських національно-культурних товариств;
- проблеми конфесійної ідентичності ромів краю.

Національна освіта та виховання

Ромська етнічна меншина краю відрізняється від інших спільнот особливостями своєї життєдіяльності, етнокультурної мобілізації і етноменталітету. Ця специфіка виявилась, насамперед, у низькому освітньому рівні. Дані перепису 1989 року та результати прикладних соціологічних досліджень засвідчили вкрай низькі освітньо-культурні та кваліфікаційні показники ромів краю. На той час понад 98% циган були робітниками та колгоспниками. А серед дітей шкільного віку 83,6% отримували тільки неповну середню освіту, більшість з яких в Ужгородському, Берегівському, Виноградівському, Іршавському районах, містах Ужгород та Мукачево. Тільки 14,5% отримували загальну середню освіту, професійно-технічну – 22 особи (1,4%), середню спеціальну – 4 особи (0,3%), 1 особа (! – М.З.) отримувала вищу освіту в м. Ужгороді [40, 10–11, 19].

Як зауважив А. Адам, ромські діти або взагалі не вчилися, або навчались у так званих «ромських школах» [22, 109]. Берегівський староста К. Сабо свідчив співробітникам Європейського центру прав рома: «В таборі є восьмирічна школа. Діти не мають що їсти і не роблять домашні завдання. Є діти в сьомому класі, які не вміють підписатися». Респондентом із с. Худльово Ужгородського району констатував: «Яка школа? Діти тут не ходять в школу. Школа знаходиться дуже далеко, і якщо ми пошлемо туди наших дітей, то їх поб'ють» [38, 94–95]. Проблема була і в тому, що батьки не бажали віддавати дітей на навчання, залучаючи їх до вирішення соціально-економічних проблем сім'ї з 12–13 років [35, 29–30].

Подібна ситуація в сфері шкільництва для ромської спільноти краю спонукала до активної роботи національно-культурних товариств, зокрема організації «Рома» під головуванням Й. Адама. Товариством у 1998 році вперше в Україні було відкрито ромську недільну школу, де учні вивчали ромську мову та літературу, займалися традиційними ремеслами, музикою, співами. Також надавалась допомога у виконанні домашніх завдань учням ужгородської школи № 13 [23]. Згодом розпочали діяльність класи недільної школи в селах Концово та Холмок Ужгородського району.

Товариством «Романі Яг» (голова – А. Адам) проводилась робота в рамках проекту «Духовні надбання – дітям» за підтримки МФ «Відродження». Зокрема, підготовка здібних ромських дітей до навчання у середніх спеціальних та вищих навчальних закладах [20; 38, 10–11]. Упродовж другої половини 1990-х років така праця дала хороший результат для ромської етнічної групи Закарпаття. У середніх спеціальних закладах, державних та недержавних вищих навчальних закладах навчались студенти-роми. Таким чином, виховувалася фактично інтелігенція, еліта цієї етнічної групи краю, що сприяє подоланню комплексів та стереотипів в оцінці життєдіяльності ромів з боку інших етнічних громад області.

Окрім цієї ланки освіти ромів Закарпаття, товариство «Романі Яг» в 1996 році в рамках проекту «Духовні надбання – дітям» ініціювало створення першого в Україні дитячого дошкільного закладу для дітей-ромів Ужгорода на 75 місць [11, арк. 107]. В кінці 1997 року він розпочав свою роботу. В 1999 році товариство виступило з проханням про розширення території дитсадка, в якому виховувалось 30 дітей, що було недостатнім для більш як 4-тисячної ромської громади Ужгорода [12, арк. 68].

У 2001 році обласне товариство ромів «Романі зор» (голова – В. Плісов) виграло грант фонду «Відродження» на реалізацію проекту зі створення ромської дитячої групи при дитячому садку № 3 м. Ужгорода. А Мукачівське міське культурно-просвітне товариство ромів «Невіпе» – грант для проекту створення ромської недільної школи «Невіпе» в Мукачеві [20]. Отже, відзначивши роль Міжнародного фонду «Відродження», Інституту відкритого суспільства, Європейського центру прав рома, ініціативність лідерів національно-культурних товариств ромів краю, необхідно констатувати значну динаміку поступового подолання освітньо-виховної проблеми ромів Закарпаття.

Засоби масової інформації

Питання рідномовних засобів масової інформації ромів на початок 1990-х років залишалось «білою плямою». Тільки в кінці 90-х років, завдяки громадським лідерам ромської спільноти, цей аспект етнокультурного розвитку циган краю було дещо оптимізовано. У квітні 1999 року з'явилась перша в незалежній Україні періодична преса для ромів – газета «Романі Яг». За підтримки Фонду «Відродження» газета публікувала матеріали українською, ромською, російською та угорською мовами. Постійні рубрики «Романі Яг»: «Ромські громади», «Світ і ми», «Права ромів», «Освіта», «Культурна спадщина», «Творчість», «Долі людські» висвітлювали життя ромської етнічної групи краю, спростовуючи негативний стереотип образу циган [24; 36, 112]. Подібний приклад товариства «Романі Яг» наслідувала організація «Ром сом» (голова – А. Пап), яка в лютому 2000 року започаткувала випуск щомісячної інформаційної листівки під назвою «Ром сом» [34, 50].

Потрібно також зауважити, що проблеми ромського етнокультурного буття упродовж досліджуваного періоду активно висвітлювались на сторінках обласної періодики, по радіо та телебаченню. Надавались сторінки національно-культурним товариствам краю, лідери товариств виступали і дискутували з приводу злободенних проблем ромської спільноти області, констатували успіхи та невдачі в творенні етнокультурного життя ромів краю [28]. З допомогою фонду «Схід – Захід» та Фонду розвитку Карпатського Єврорегіону було відзнято два документальні фільми «Вас запрошує «Романі Яг» (1996 р.) і «Цигани Закарпаття» (1997 р.) [38, 9].

Питання видання книг ромською мовою залишилось проблемою для її вирішення вже у найближчій перспективі (2000-ні роки). Вона стоїть на порядку денному перед активістами громадських організацій ромів краю. Уже в 2001 році асоціація ромських громадських організацій «Скгіпе» реалізовувала переклад та видання книги К. Кучукова «Amari Roman Lumje» (збірка ромських казок). Готувався до видання ромський буквар. У 2001 році відбулась презентація книжки закарпатського письменника В. Фединишинця «Кало ром» («Чорний циган»), де відображене та насичене фольклорними оповіданнями життя ужгородських ромів [20]. У липні 2001 році в ромському театрі «Лаутарі» відбулась перша вистава за мотивами цього твору [18].

Професійна та художньо-самодіяльна культура

Відзначимо, що найбільших успіхів у контексті етнокультурного розвитку роми краю досягли у сфері професійної та художньо-самодіяльної культури, проведенні різнопланових культурно-пропагандистських заходів, свят та фестивалів. Так, у 2001 році в області діяло 11 мистецьких колективів ромської етнічної групи. Зокрема відзначався ансамбль «Романі Яг» (керівник – Е. Бучко). Він був переможцем фольклорних фестивалів в Будапешті (1993–1996 рр.), лауреатом VI Міжнародного фестивалю в м. Горжов (Польща) в 1994 році, інших фестивалів у Словаччині, Австрії. Ансамбль «Сонячна Радванка» (керівник – С. Адам) брав участь у мистецьких фестивалях в Україні, Польщі, Угорщині, Іспанії, Македонії. Зусиллями товариства «Ром сом» та за творчої активності А. Папа створений перший в Україні дитячий фольклорний ансамбль «Ром сом». Він був лауреатом міжнародного фестивалю, зокрема в номінації «Хореографія» отримав вищу нагороду. Впродовж 2000–2001 років товариство займалось створенням дитячої ромської студії та першого в Україні ромського музичного театру [4; 34, 50; 38, 8]. З ініціативи керівника популярного джазового ансамблю «Пап-квартиет», відомого музиканта та віртуоза-саксофоніста, кларнетиста, віце-президента Асоціації джазової музики України, заслуженого працівника культури України та лідера товариства музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі» В. Папа з 1998 році в області щорічно проводиться Міжнародний джазовий фестиваль «Пап-джаз-фест». Ним проводилась активна робота з відкриття в області студії звукозапису та ромського музичного драматичного театру [18; 34, 51].

Важливим фактором етнокультурного єднання циган краю стало започаткування в 1994 році проведення щорічного (крім 1997 року) обласного фестивалю ромського мистецтва «Циганська ватра». На фестивалях виступали ромські вокально-інструментальні, фольклорні колективи, були виставлені твори художників, народних майстрів та умільців з числа

ромської спільноти краю, зокрема, це – художники Й. Балоба та Т. Горват [5–8; 38, 8].

У січні 1995 року було відзначено ювілей відомого діяча ромської культури Євгена Мартоновича Адама. За значні заслуги у розвитку ромської культури, підготовку музичних кадрів на Закарпатті та з нагоди 75-річчя його було нагороджено Грамотою обласної ради народних депутатів [10, арк. 41]. Ювілей «живої легенди» краю відзначило товариство «Романі Яг». У заходах з нагоди ювілею Є. М. Адама брали участь керівники міста та області, представники зарубіжних консульств, офіційні особи та гості з-за кордону [38, 9].

Наступного 1996 року в Ужгороді було відкрито Центр циганської культури «Романі Яг», довкола якого згуртувався культурно-просвітницький та інтелектуальний актив ромів обласного центру. При Центрі укомплектовано музей ромської культури, зал для репетицій. Дієв юридичний консультативний центр. Було обладнано благодійну їдальню [13, арк. 21–25]. Ці акції, безумовно, сприяли культурно-освітньому та соціально-адаптивному розвитку ромів. Необхідно відзначити, що всі вказані аспекти етнокультурного поступу ромської етнічної меншини були заслугою активної діяльності лідерів національно-культурних товариств.

Національно-культурні товариства

У травні 1991 року в м. Ужгород відбулась установча обласна конференція циган Закарпаття «Рома». Були затверджені Статут, емблема та прапор товариства. В центрі обговорення стояли проблемні питання загострення відносин між ромами обласного центру та жителями мікрорайонів «Шахта» та «Радванка». Вже на цій першій конференції відбулись суперечки з «приводу ділових якостей кандидатів» щодо головування товариством двох ромських лідерів Ужгорода – Аладара та Йосипа Адамів. Таким чином, вибори керівництва були перенесені на наступне засідання [1, 44–45; 9]. Проте різні чинники, серед них – відсутність одностайності в роботі двох співголів товариства – зрештою, призвели до утворення в травні 1993 року культурно-просвітнього товариства «Романі Яг», яке очолив А. Адам [38, 6–7].

Товариство включилось в активну суспільно-громадську та культурно-освітню роботу серед ромів краю, про що відзначалось вище. Крім того, «Романі Яг» впродовж своєї діяльності постійно ініціювало різнопланові звернення до обласного керівництва, виступало на сторінках крайової преси, акцентуючи увагу на проблемах ромської громади області. Про це переконливо свідчать документи Відомчого архіву Закарпатської облдержадміністрації, архівного управління Ужгородської міськради. Так, у грудні 1994 року товариство зверталося до керівництва області (голова

облдержадміністрації С. Устич) та м. Ужгорода (міський голова С. Ра-тушняк). У зверненні акцентувалась увага «на прояви нетерпимості по відношенню до циганської національності...» із розбудовою культурно-національного центру на земельній ділянці школи № 13, яка раніше була виділена п'яти індивідуальним забудовникам [2, арк. 10]. У 1996 році товариство зверталось до Президента України щодо розгляду питання про завершення будівництва 32-квартирного будинку для сімей ромів, які постраждали під час повені в грудні 1992 року. Будівництво було розпочато ще 1993 року [14, арк. 42–45]. Громадська організація неодноразово підтримувала навчання студентів-ромів, залучаючи необхідні кошти з державних та недержавних фондів.

За роки державної незалежності на Закарпатті розрослась мережа ромських громадських організацій. Подібно до національно-культурних товариств угорців Закарпаття, сформувалася своєрідна «спеціалізація» громадських об'єднань. Вони охопили майже всі сфери життєдіяльності ромської меншини краю. Створене в 1995 році товариство «Амаро Дром» опікувалося, переважно, питаннями спортивного розвитку. Зокрема, товариством обладнано спортмайданчик у мікрорайоні «Шахта» м. Ужгорода, де компактно проживають роми та розміщена школа № 14, у якій навчаються ромські діти [15, арк. 47].

Організована лідерами товариства «Амаро Дром» футбольна команда в 1993 році зайняла третє місце на першості обласного центру. В 1994 році вона виграла міжнародний турнір між командами Угорщини, Чехії, Словаччини в м. Гуменне; завоювала кубок «Авангарда». На стадіоні «Спартак» команда збирала чималу глядацьку аудиторію. Важливим моментом стало й те, як зазначено в документах, що були залучені підлітки «з метою зайнятості їх вільного часу, запобігти наркоманії» [3, арк. 26].

Як відзначалось вище, товариства «Ром сом» (1997 р.) та «Лаутарі» (1998 р.) активно займались популяризацією музичної культури ромів. Утворились також товариства за віковими, статевими та мовними пріоритетами. Це молодіжне товариство циган «Амаро Дром-Терненгеро» (1995 р.), товариство ромських жінок «Терне чая по нево дром» (1999 р.), товариство по захисту угорських ромів Закарпаття «Унг-ромен». Зокрема, останнє висунуло на лаври популярності в 1998–1999 роках угорськомовного співака Йосипа Горвата, який став фіналістом конкурсу-фестивалю «Слов'янський базар». Товариство «Унг-ромен» відзначалось своєю мобільністю. Так у зверненні-клопотанні щодо матеріальної допомоги у розмірі 16 тис. грн. для закупівлі студійної апаратури до голови Закарпатської ОДА В. Балого відзначалось: «Ми зможемо організувати виступи ансамблю на будь-якому майданчику, у зручний для Вас час (у тому числі і під час передвибірної кампанії)» [16, арк. 66]. У вересні 2000 року виникло ще одне об'єднання –

молодіжний ромський клуб «Романі черхень» (Ромська зірка), який очолив Мирослав Горват [19].

Розвиток ромських національно-культурних товариств призвів до створення двох великих об'єднань. Одне з них – Закарпатська асоціація ромських громадських організацій «Скгіпе» (Єдність), створена в 1998 році. Вона об'єднувала сім організацій чисельністю понад 11 тис. членів. Під головуванням А. Адама асоціація координувала роботу організацій – членів об'єднання [34, 43]. Як альтернатива, 2000 року був зареєстрований конгрес ромів Закарпаття «Праліпе» (Братерство). Конгрес фактично діяв при товаристві «Рома» під головуванням Й. Адама. До складу об'єднання входили шість організацій («Рома», «Унг-ромен», «Лаутарі», «Ром сом», «Амаро Дром», «Амаро Дром-Терненгеро») [34, 47]. Отже, потрібно констатувати значні успіхи в громадському житті та формуванні громадської еліти ромської громади Закарпаття 90-х років минулого століття.

Конфесійна ідентичність

Низький рівень володіння рідною мовою, соціальна інтеграція ромів у мовне середовище домінуючого населення створили специфічні умови їхнього етнорелігійного буття. Так, в Берегівському, Ужгородському та Виноградівському районах діють окремі реформатські громади циган. Закарпатська Реформатська Церква створила спеціальну місію при релігійному управлінні Закарпатської Реформатської Церкви.

Сприйняття музичного оформлення богослужіння створили сприятливий ґрунт для поширення серед ромів краю Християнської Євангельської Церкви Живого Бога. В 1992 році в ромському таборі м. Мукачева була створена перша громада. Згодом громади розрослись по всій області. Місіонери церкви активно працювали над поширенням доктрини Церкви Живого Бога. Релігійна громада активно співпрацювала з ромськими національно-культурними товариствами [17, арк. 91].

Крім названих тенденцій, у релігійному житті циган краю була поширена належність до традиційних громад Української Православної Церкви та Греко-Католицької Церкви переважаючого українського населення. Роми також входять до громад християн віри євангельської, євангельських християн баптистів, адвентистів сьомого дня, Свідків Єгови (угорський теократичний район). Втім, згідно зі спостереженнями, участь ромської етнічної меншини в релігійному житті, в основному, зводилась до культурно-обрядової практики (хрещення, вінчання, поминання, великі релігійні календарні свята тощо) [17, арк. 92].

Висновки та перспективи подальших студій

Вищенаведений фактичний матеріал чітко засвідчує вагомі трансформації етнокультурного буття ромів Закарпаття впродовж 1989–2001 років. Завдяки створеному спектру національно-культурних товариств відбувся ренесанс етнічної культури ромської етнічної групи. Це виявилось в оптимізації освітньо-виховного процесу серед ромських дітей, у діяльності фольклорних та художньо-професійних об'єднань, які прославили край далеко за його межами. Безперечно, питання налагодження функціонування засобів масової інформації, видання літератури й надалі залишаються на порядку денному.

Вважаємо за перспективу висвітлення таких аспектів етносоціального та етнокультурного життя ромів Закарпаття:

- соціально-економічні та правозахисні аспекти життєдіяльності ромської громади;
- діяльність жіночих та молодіжних ромських громадських організацій;
- питання взаємодії ромських громад краю з органами державної влади та місцевого самоврядування;
- формування лідерства та інтелігенції в середовищі ромів краю;
- участь ромів краю у виборчих процесах Закарпатської області тощо.

Використані джерела та література

I. Документи:

1. Архівний відділ Ужгородської міської ради народних депутатів. – Спр. 74. Листування з облвиконкомом, організаціями, підприємствами та установами з основної діяльності. 30 січня 1991 – 20 грудня 1991 р. На 117 аркушах.
2. Архівний відділ Ужгородської міської ради народних депутатів. – Спр. 507. Листування з установами та підприємствами з організаційно-масової роботи. 16 січня 1995 – 20 грудня 1995 р. На 82 аркушах.
3. Архівний відділ Ужгородської міської Ради народних депутатів. – Спр. Листування з обласною державною адміністрацією з питань внутрішньої політики. 04 січня 1997 – 02 липня 1997 р. На 29 аркушах.
4. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 07.09.95 № 525 «Про відрядження». – Арк. 105–110.
5. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 19.07.96 № 432 «Про свято циганської народної творчості». – Арк. 306–312.
6. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 29.07.98 № 259 «Про проведення обласного фестивалю циганського народного мистецтва». – Арк. 90–95.

7. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 07.06.93 № 248 «Про проведення в м. Ужгород обласного свята циганської народної творчості». – Арк. 288–291.
8. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 1. Закарпатська обласна державна адміністрація. – Оп. 1. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 08.06.94 № 207 «Про проведення обласного свята циганського народного мистецтва». – Арк. 46–50.
9. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 14. Діловодство. – Спр. Рішення від 22.10.91 № 200 «Про реєстрацію Статуту Товариства циган Закарпаття «Рома». – Арк. 71–93.
10. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 14. Діловодство. – Спр. Розпорядження від 16.01.95 № 9 «Про нагородження Грамотою Є.М. Адама». – Арк. 40–41.
11. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том IV. Листування з міністерствами і відомствами України про розвиток відповідних галузей. 05 серпня 1996 – 12 вересня 1996 р. На 122 аркушах.
12. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том V (останній). Листування з Адміністрацією Президента, Верховною Радою, міністерствами і відомствами України з питань економічного і соціального розвитку області. 07 листопада 1999 – 14 грудня 1999 р. На 122 аркушах.
13. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том IV. Листування з Кабінетом Міністрів, Адміністрацією Президента, Верховною Радою та міністерствами і відомствами України з питань економічного і соціального розвитку області. 09 березня 1998 – 25 серпня 1998 р. На 94 аркушах.
14. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Листування з Верховною Радою і Адміністрацією Президента України. 10 січня 1996 – 25 листопада 1996 р. На 208 аркушах.
15. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том IV. Листування з міськвиконкомом, райдержадміністраціями, відділами, управліннями, установами, організаціями області про фінансування окремих галузей народного господарства. 03 травня 1999 – 11 травня 1999 р. На 150 аркушах.
16. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том VII. Листування з міськвиконкомом, райдержадміністраціями, відділами, управлін-

- нями, установами, організаціями області про фінансування окремих галузей народного господарства. 17 серпня 1999 – 17 вересня 1999 р. На 114 аркушах.
17. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. – Ф. 195. Закарпатська обласна рада народних депутатів. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Том VI. Довідки і звіти про роботу обласних організацій. 01 серпня 1997 – 18 вересня 1997 р. На 158 аркушах.
 18. Поточний архів відділу у справах національностей та міграції Закарпатської облдержадміністрації. – Дані про ромську національну меншину в Закарпатській області (01.09.01).
 19. Поточний архів Закарпатського обласного управління юстиції. – Список громадських організацій національних меншин України, легалізованих Закарпатським обласним управлінням юстиції. – Закарпатський молодіжний ромський клуб «Романі черхень» (Ромська зірка). 28. 09. 2000. № 269.
 20. Річний звіт міжнародного фонду «Відродження» за 2001 рік // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого. – С. 19.

II. Монографії, статті, брошури:

21. Адам А.Е. Цыгане Закарпатья в посттоталитарный период (по материалам периодической областной прессы) / А.Е. Адам, Е.Н. Навроцкая // Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”. – Ужгород: Патент, 1997. – С. 123–129.
22. Адам А.Е. Проблема інтеграції ромів в українське суспільство / Аладар Євгенович Адам // Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С. 105–110.
23. Адам С. Тези виступу (Ромська недільна школа в м.Ужгород) / Світлана Адам // Матеріали семінару-практикуму керівників недільних шкіл національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2000. – С. 33.
24. Бідзіля Ю. Проблеми етнопсихології та відродження культури на сторінках ромської газети «Романі Яг» / Юрій Бідзіля // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 5. Міжнародна наукова конференція “Українська література в загальноєвропейському контексті”. – Ужгород: ЛІРА, 2002. – С. 290–294.
25. Ємець Г. Вимираючий етнос? Цигани на Закарпатті: проблеми соціалізації / Г. Ємець, І. Мигович // Карпатський край. – 1994. – № 7–12. – С. 16–21.
26. Ємець Г. Цигани на Закарпатті: проблеми соціалізації / Г. Ємець, І. Мигович // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 140–166.
27. Ємець Г.С. Циганське населення Закарпаття / Г.С. Ємець, Б.І. Дяченко. – Ужгород: Карпати, 1993. – 64 с.

28. Зан М.П. Дослідження основних аспектів етнічних процесів на Закарпатті в 90-ті роки ХХ ст. через призму контент-аналізу обласної преси / Михайло Петрович Зан // *Carpatica-Carpatika*. Випуск 10. Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ–ХХ століттях. – Ужгород: Два кольори, 2001. – С. 211–234.
29. Зіневич Н.О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан / Наталія Олексіївна Зіневич // *Український історичний журнал*. – 2001. – № 1. – С. 40–52.
30. Макара М. Ще одна зневажена спільнота / М. Макара, В. Марина // *Християнська родина*. – 2000. – 27 липня. – С. 10.
31. Макара М.П. Деякі питання історії й сучасної етнополітичної ситуації в Закарпатті / Микола Петрович Макара // *Матеріали науково-практичної конференції «Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті»*. – Ужгород: Патент, 1997. – С. 32–45.
32. Макара М.П. Деякі питання сучасних міжнаціональних відносин на Закарпатті / Микола Петрович Макара // *Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура»* (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 267–278.
33. Макара М.П. Волохи: етнонаціональні та етнокультурні питання / М. П. Макара, В. Марина // *Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря*. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С. 102–104.
34. Мітряєва С.І. Національно-культурні товариства Закарпатської області = National cultural associations of Transcarpatian region / Національний інститут стратегічних досліджень. Закарпатський філіал / Світлана Іванівна Мітряєва. – Ужгород: Видво В.Падяка, 2001. – 164 с.
35. Навроцька Є. Проблеми навчання і виховання дітей ромської народності // *Матеріали семінару-практикуму керівників недільних шкіл національних меншин Закарпаття*. – Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, 2000. – С. 29–32.
36. Навроцька Є.М. Специфіка роботи редакції газети «Романі Яг» / Євгенія Миколаївна Навроцька // *Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П.В. Токаря*. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2001. – С. 111–112.
37. Навроцька Є.М. Цигани Закарпаття в посттоталітарний період / Євгенія Миколаївна Навроцька // *Матеріали науково-практичної конференції «Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті»*. – Ужгород: Патент, 1997. – С. 116–122.
38. «Романі Яг». Історія, культура, право. – Ужгород: Карпати, 1998. – 111 с.

39. Фернега В.С. Проблеми освіти дітей циганського етносу / В.С. Фернега, Т.Ф. Фернега // Науковий вісник УжДУ. Серія – Педагогіка. Соціальна робота. – Випуск 1. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 75–78.
40. Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення / Малик Л.П., Пітюлич М.І., Передрій О.С., Шинкар В.А. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1991. – 46 с.
41. Botoș I. M. Români din Transcarpatia / Ion M. Botoș // Simpozion. Comunicările celui de al XV-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Giula, 26–27 noiembrie 2005). – Giula, 2006. – P. 191–205.

*Марианна Смирнова-Сеславинская,
кандидат философских наук,
сотрудник Российского института культурологии
(г. Москва)*

МЕЖДУНАРОДНЫЕ АКАДЕМИЧЕСКИЕ ЦЫГАНОВЕДЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ КАК ЧАСТЬ ПРОЦЕССА СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ЦЫГАН

В культурной столице Европы, Марселе¹, 26 сентября 2013 года прошел семинар «Европейское измерение культуры цыган: научный и политический дискурс» и конференция «Цыганская культура в новоевропейской реальности». Мероприятия были организованы Европейским Союзом и Советом Европы с участием членов Европейского академического экспертного цыгановедческого сообщества – European Academic Network on Romani Studies. Подобные мероприятия, посвященные проблемам интеграции и социокультурного развития цыган и вопросам академического изучения различных аспектов цыганской культуры, на протяжении нескольких последних десятилетий составляют часть культурной, научной и политической деятельности европейских организаций, как внутринациональных, так и международных. Их роль двояка: они, с одной стороны, являются инструментами международной научной экспертизы цыгановедческих научных исследований и социальных проектов, а с другой – представляют собой процесс и определенный результат интеграции цыганской культуры в международные академические и политические структуры.

В некоторых странах постсоветского пространства, где демократизация общественного пространства произошла только в 1990-е годы, и прежде всего в России, цыгановедческие конференции и семинары иногда продолжают восприниматься как экзотика, а отдельными чиновниками – как проявления национализма. Поэтому прежде, чем мы перейдем к содержанию прошедших мероприятий, обратимся к описанию ситуации с развитием академических цыгановедческих исследований и их роли и месту как в развитии прикладных и теоретических направлений социогуманитарного знания, так и в процессах социокультурного развития цыганского населения Европы и его интеграции в окружение.

В этой статье мы обращаемся к международным особенностям указанных процессов, происходящих на уровне стран Европейского Со-

¹ Марсель – второй по величине город Франции и старейший в стране (основан греками в 600 г. до н.э.).

юза, и не рассматриваем специфику их развития в России, что составляет предмет отдельных исследований. Упомянем только, что в 2012–2013 годах, в рамках роста внимания руководства РФ к национальной проблематике, произошло признание на государственном уровне необходимости внимания к проблеме социокультурного развития цыганского населения РФ².

Особенности интеграции цыганских групп в окружение

Цыгане являются крупнейшим этническим меньшинством Европы, где их общая численность, по последним экспертным оценкам, составляет более 12 млн. человек [АСЦ: Выступление Ж.-П.Лижуа, Марсель, 26.09.2013]. Как считают специалисты, в среднем в официальных статистических данных по Центральной и Восточной Европе отражена примерно треть реального цыганского населения [Marushiakova, Popov 2001]³. В разных странах процент численности цыган по отношению к остальной части населения колеблется, будучи высоким в Болгарии, Румынии, Венгрии, Словакии, Чехии и составляя 5–10 % [Там же]⁴. В России абсолютная цифра цыган достаточно высока, по экспертным оценкам достигая 400 тыс. и выше [Сеславинская, Цветков, Бугаева 2010: 15; Бугай 2012]. При этом относительная численность, в среднем по стране составляя менее одного процента населения, существенно различается в зависимости от региона. Так, она в три с лишним раза выше средней по стране в Южном Федеральном округе, и в семь раз – в Ставропольском крае [ВРПН 2002, цит. по Смирнова-Сеславинская, Цветков 2011: 14, 39].

Цыганское население, в результате исторических особенностей его развития, отсутствия государственности и маргинализации его окружением, в социокультурном отношении на протяжении веков оставалось слабо

² Так, 07.06.2012 г. В.В. Путин подписал указ о создании Совета при Президенте Российской Федерации по межнациональным отношениям. Одним из первых проектов Совета стал утвержденный 31 января 2013 года «Комплексный план мероприятий по социально-экономическому и этнокультурному развитию цыган в Российской Федерации на 2013–2014 годы» [Комплексный план]. Как заявил источник в правительстве, комментируя эту новость для Интернет-издания РБК, это единственная в России «комплексная программа этнической направленности. <...> По другим этносам такой нет. Цыгане – особенная, брошенная на произвол судьбы и нуждающаяся в заботе государства народность» [РБК 20.02.2013].

³ Исследователи разных стран отмечают высокий уровень сокрытия этнической идентичности цыганским населением. Например, реальное количество цыган в Чехии стало превосходить данные официальной статистики в 10 раз [Marushiakova, Popov 2001] после отмены графы «национальность» в паспортах постсоветской Чехии.

⁴ В частности, по экспертным оценкам, численность цыган в Румынии колеблется в пределах 800 тыс. – 1 500 тыс., в Болгарии – 700–800 тыс. [Marushiakova, Popov 2001].

интегрированным в общества стран проживания. Несмотря на то, что в каждой стране существует слой цыганской интеллигенции, он слишком узок. В отсутствие исторической территории и институтов государственности цыганские диаспоры лишены механизмов реализации самостоятельной политики этносоциокультурного развития, а цыганская элита, часто предпочитающая скрывать свою идентичность – достаточных стимулов к развитию собственно этнической культуры, которая в представлении окружения связана преимущественно с традиционными или даже девиантными формами. Существенным фактором, поддерживающим эти процессы, является воспроизводящийся среди населения и тиражируемый СМИ негативный имидж цыган. К настоящему времени в результате многовекового отеснения преобладающей части цыганских групп в маргинальные ниши во всех странах расселения, сопровождающегося комплексом социальных проблем, сложности интеграции и социокультурной адаптации цыган во многом сравнимы с проблемами недавних мигрантов, плохо знающих язык и законы страны иммиграции, недостаточно культурно адаптированных к окружению.

С политической точки зрения уникальность положения цыганского населения во всех странах расселения заключается в том, что, будучи одним из крупнейших этнических меньшинств, цыгане являются «диаспорой без метрополии» – без того государства, которое могло бы поддерживать их экономическое и культурное развитие. Это определяет сложности в создании механизмов решения социальных проблем цыган.

Формирование цыгановедческих исследований как международного научного направления

Основы научного цыгановедения были заложены в последней четверти XVIII в. Й.Рюдигером, доказавшим связь цыганского языка с индоарийскими языками [Rüdiger 1782], и М.Грелльманном, в диссертации которого впервые были обобщены имевшиеся на тот период в науке сведения о культуре, расселении, социальной организации, языке цыган Европы [Grellmann 1787]. С этого периода было много сделано в рамках исследования цыганского языка и культуры. Вместе с тем, цыгановедческие исследования очень долго оставались не выделенными в самостоятельное научное направление, что тормозило их полноценное развитие; это было связано, прежде всего, с низким социальным положением самого цыганского населения. При этом в некоторых странах сами исследователи цыган, большинство из которых этнически принадлежали к окружению, нередко подвергались профессиональной дискриминации – это положение было особенно характерно для стран Восточ-

ной Европы и сохранялось до 1980-х годов (в России – до 1991 года)⁵. Ситуация, прежде всего в странах Западной Европы и Америки, стала меняться после 1971 года, когда был организован Международный союз цыган – International Romani Union [IRU]⁶, а в странах Восточной Европы – после крушения социалистической системы. С этого периода проблемы социокультурной интеграции цыган формулируются на международном уровне, и в европейских странах формируются цыгановедческие научные, образовательные и культурные структуры – кафедры и отделения цыганского языка и культуры в системе высшей школы и в научных институтах⁷, цыгановедческие научные архивы, музеи цыганской культуры⁸, театры цыган. Развивается научный дискурс в различных областях цыгановедения, происходит рост цыгановедческих публикаций в области образования (в чем существенную роль играют исследования проблем социализации, культурной, в частности школьной, адаптации и двуязычия), развивается научная цыгановедческая специализация. В ряде стран функционируют цыгановедческие архивы.

⁵ Например, профессиональной дискриминации в советский период подверглась цыгановед М. Хюбшманова, организовавшая позже, в постсоветской Чехии (в 1991 г.), отделение ромистики (цыгановедения) в Карловом университете (Прага, Чехия). В России в подобном положении оказалось поколение исследователей цыганской культуры, начавших научную деятельность в 1960–1970-х гг. – И.М. Андроникова, Л. Мануш, В.И. Санаров, Л.Н. Черенков.

⁶ Первый съезд Международного союза цыган был проведен 8–12 апреля 1971 года в предместье Лондона (Великобритания). С этого времени 8 апреля празднуется как Международный день цыган.

⁷ Так, цыганский язык в настоящее время преподается на университетском уровне в ряде стран: в Чехии, Словакии, Венгрии, Румынии, Сербии, Франции, Великобритании. Например, в INALCO – институте исследований языков и культур Востока, Азии и Центральной Европы (Париж, Франция) с 2007 существует трехгодичный курс цыганского языка и культуры [INALCO: Rromani, http://www.inalco.fr/IMG/pdf/Diplomes_rromani.pdf]. Школьное изучение цыганского языка ведется в Финляндии, Румынии, Венгрии, Чехии, Словакии, Швеции, Австрии.

⁸ Первый музей цыганской культуры создан в городе Тарнов (Польша) в 1990 году. Самый большой и значимый музей цыганской культуры основан в 1991 году цыганской и нецыганской интеллигенцией Чехословакии в столице Моравии Брно (Чехия) [Museum of Romani Culture]. Его первая экспозиция открылась в 2003 году. В настоящее время он является единственным в своем роде музеем, имеющим государственный статус. Его постоянно пополняющиеся фонды включают предметы быта, архивные материалы, фотографии, аудиозаписи. При музее организована библиотека, где проводятся курсы обучения цыганскому языку; в музее проводятся этнические музыкальные фестивали, другие культурные мероприятия.

*Фото 1. Страница «Выставки»
с веб-сайта Музея цыганской культуры в Брно
[<http://www.rommuz.cz/en/permanent-exhibition/>].*

*Фото 2. Художник Марина Обрадович демонстрирует
часть своей экспозиции, прошедшей в Музее цыганской культуры (Брно)
в рамках юбилейной выставки, посвященной 20-летию музея, 2011
[Kašpárek 2011].*

Все это стало импульсом к расширению слоя этнической элиты и ее интеграции в окружение на новом уровне, в том числе на академическом. В 2003 году Я. Матрас и П. Беккер писали: «В последнее время появилось более 500 монографий, полностью или частично написанных на цыганском языке, и много публикаций в периодической печати. Все больше и больше цыган также проявляют академический интерес к своему языку» [Bakker & Matras 2003: VII]. Академические исследователи – носители цыганской культуры и языка – не скрывают свою этническую принадлежность, что способствует формированию положительного имиджа народа и расширению представлений о его месте в социальной жизни полиэтничных обществ.

Международные мероприятия, посвященные проблемам различных аспектов интеграции цыган (социокультурной, социально-экономической и образовательной) в жизнь национальных обществ, до последнего времени организовывались в рамках постоянных и проектных мероприятий Европейского Союза и Совета Европы⁹, и нередко составляли часть общих проектов, посвященных вопросам этносоциокультурного развития малых народов и этнических меньшинств¹⁰. Состав участников таких мероприятий достаточно неоднороден, а доклады по цыгановедческой проблематике в ряде случаев представлены не экспертами, а чиновниками различных министерств: иностранных дел, культуры, образования; их содержание зачастую содержит не столько результаты научной экспертизы, сколько положения государственной или, чаще, ведомственной, то есть *корпоративной*, идеологии – такая ситуация особенно характерна для стран Восточной Европы. Постепенно назрела необходимость создания независимого международного академического экспертного органа.

До последнего периода единственной и крупнейшей международной *научной* цыгановедческой структурой оставалось Международное цыгановедческое общество – The Gypsy Lore Society [GLS], организованное в 1888 году в Эдинбурге (Великобритания). С 1989 года главный офис организации находится в США. К настоящему времени, за более чем 120 лет своего существования, GLS объединило цыгановедов со всего мира, каждый год организуя научные конференции в различных университетских городах. Во главе стоит выборное международное руководство (сейчас президент GLS – Е. Марушиакова из Болгарии).

В 2010–2011 годах при Евросоюзе и Совете Европы создано Европейское академическое экспертное цыгановедческое сообщество¹¹ – European

⁹ См., в частности, проект по образованию цыган на сайте Совета Европы [Education of Roma children].

¹⁰ Так, например, проблемы доступа детей цыган к образованию составили часть проблематики программы Совета Европы по развитию прав детей и их защиты от насилия [Council of Europe programme; Строительство Европы 2007: 20].

¹¹ В состав сообщества входят ученые из стран Европы, США, Канады, а также Турции, Австралии, Мексики, Гонконга.

Academic Network on Romani Studies [Network on Romani Studies; Council of Europe]. Одну из его задач составляет экспертиза международных и национальных проектов.

Таким образом, начавшись на международном уровне как *политический дискурс*, тема социокультурной интеграции цыган развивается в *академический и экспертный дискурс* в области научного изучения цыган и технологий их интеграции в экономической, культурной и образовательной сферах, в чем большую роль начали играть международные академические цыгановедческие структуры. Так, в 2011 году страны ЕС представили государственные стратегии интеграции цыган, которые в 2011–2012 годах проходили экспертизу в Европейском академическом экспертном цыгановедческом сообществе, и на основе которых вырабатываются общие подходы интеграции цыган [National plans for Roma integration]. Международная экспертиза не менее важна и для индивидуальных исследовательских проектов, учитывая тот факт, что цыгановедческие сообщества в каждой стране, как правило, немногочисленны.

Совершенно очевидной является актуальность *прикладного аспекта* цыгановедения: исследования цыганского языка и культуры лежат в основе разработок образовательных и социокультурных концепций и конкретных программ. Но и с точки зрения *теоретической* цыгановедческие исследования представляют большой интерес. Так, различные способы интеграции цыган в европейские социумы, разные уровни и особенности адаптации цыганской культуры к культуре окружения предстают как разнообразные модели функционирования (этно)социумов и культур. Изучение этих моделей в рамках различных направлений социогуманитарного знания – лингвистики, истории, этнографии, социологии, религиоведения, культурологии, политологии и проч. – дает импульс развитию теоретического знания, применяемого в исследованиях различных культур и социумов.

В качестве крупнейшей организации, на международном уровне развивающей технологии интеграции и социокультурной адаптации цыган через образование, можно назвать созданный в 2005 году Фонд образования цыган – Roma Education Fund, финансирующий проекты в области образования цыганского населения стран Евросоюза [REF].

Международный семинар и конференция Европейского академического экспертного цыгановедческого сообщества

Семинар «Европейское измерение культуры цыган: научный и политический дискурс» прошел в Марселе 26 сентября 2013 года в помещении Здания региональных собраний. На мероприятии присутствовали около 50 человек: представители Европейского академического экспертного

цыгановедческого сообщества (докладчики и участники), представители Евросоюза и Совета Европы, научных и культурных кругов Франции, общественных, в частности, цыганских, организаций, журналисты. Была прочитана серия докладов, которые перемежались дискуссиями. Каждый доклад представлял собой обобщающую презентацию важнейших измерений существования цыган в мире: цыганского социума (Е. Марушиакова и В. Попов), цыганского языка и культуры (Я. Матрас), анализ самовыражения этнической культуры в сфере литературы (София Захова, Болгария) и искусства: в музыке (Кэрол Сильвермэн, США), театре (Надежда Белугина, Латвия), живописи (Тима Юнгхаус, Венгрия). Отдельный доклад был посвящен музейной деятельности, и, в частности, деятельности знаменитого Музея цыганской культуры в Брно (Яна Хорватова и Татьяна Бартова Павелкова, Чехия).

В конце семинара были представлены презентации представителей Европейской комиссии (департамент культуры) и Совета Европы, затем прошла заключительная дискуссия по материалам докладов.

Вечером с 19.30 до 21.30 в том же Здании региональных собраний состоялась публичная конференция «Цыганская культура в новой европейской реальности», модератор которой Ж.-П. Лиежуа, социолог, один из ведущих цыгановедов Франции, обозначил контекст и цели конференции.

В выступлении представителя Регионального Совета области Альпы – Кот д'Азюр («Альпы – Лазурный берег») было кратко описано положение цыганского населения этого региона Франции: история расселения, культура, занятия, интеграция в художественную жизнь региона, современное социально-экономическое развитие и развитие общественных цыганских организаций в современный период, их участие в современной общественной жизни региона и Франции.

Киприан Некула (Румыния) и Елена Марушиакова (Болгария) обобщили итоги прошедшего Семинара.

Презентацию Академического цыгановедческого экспертного сообщества представили Лаура Кассио (Европейский союз), Катрин Меркле (Совет Европы) и Ласло Фосто (секретарь Сообщества). Катрин Меркле, в частности, отметила:

«Традиционно перешедшие к оседлости цыганские группы становились малозаметны в социальной жизни окружения, а мобильные группы привлекали внимание в основном своими социальными проблемами. При этом, несмотря на многовековые тяжелые условия жизни, цыгане обладают невероятной способностью сохранять и развивать свою культуру, которая очень устойчива и богата. Общие усилия европейских стран заключаются в интеграции цыганской культуры в культуру европейских обществ,

что предполагает не аккультурацию, но в первую очередь диалог культур» [АСЦ: Тезисы выступления К. Меркле в Марселе, 26. 09. 2013].

Ж.-П. Лиежуа подвел общие и дополнительные итоги докладов и дискуссий. В заключение нашего сообщения приведем тезисы его выступления, содержание которого имеет отношение к обществам любых стран, в той или иной форме сталкивающимися с проблемами поликультурности и многоукладности [АСЦ: Тезисы выступления Ж.-П. Лиежуа в Марселе, 26. 09. 2013]:

«Цыгане представляют собой одно из самых давних и многочисленных этнических меньшинств в Европе, их общее число, по экспертным оценкам, составляет более 12 млн человек. В частности, цыгане с давних времен появились на юге Франции и живут тут более 600 лет, составляя неотъемлемую часть этнического и культурного ландшафта Прованса. При этом распространенные сведения о цыганах и их культуре представляют собой ряд стереотипов, а одну из главных проблем социокультурной интеграции цыган составляют традиционные предрассудки со стороны окружающего населения, предрассудки, на которых основаны межкультурный дискурс и политические решения в отношении цыган. Поэтому в настоящее время основные усилия региональных властей и общественных организаций, их программы направлены на нейтрализацию и преодоление этих социальных стереотипов.

Есть два существенных фактора, в последние десятилетия изменившие отношение к цыганской культуре в рамках государств Европы. Во-первых, это признание культуры этнических меньшинств в европейском масштабе и их роли в развитии общества и необходимости их сохранения. Во-вторых, это в целом рост мобильности населения государств Европы (речь в данном случае идет не о специфических формах цыганского номадизма, но о мобильности в рамках общих миграционных процессов: предпринимательства, профессиональных передвижений и проч.). Государства обязаны найти способы управления теми социальными процессами, которые развиваются вследствие роста этой мобильности. Необходимо переходить от политики мультикультурности, связанной с противопоставлением культур, к политике интеркультурности и взаимообогащения культур. В свете этого следует рассматривать и цыган, культура которых издавна составляет часть культурной парадигмы Европы, и следует признавать их мобильность как уклад.

Сейчас организован большой европейский проект, связанный с образованием цыган стран Европы. В рамках этого проекта создан комитет, куда входят представители европейских государств. Значимость проекта связана не только с проблемами образования и социокультурного развития цыган – в свете современных социально-экономических процессов сама

система образования требует обновления. И образовательные потребности цыганских детей представляют собой один из факторов этого обновления: то, что до сих пор чаще всего оставалось на периферии социальных изменений, должно стать в центре европейских проектов социального развития. Речь идет о повышении роли культуры, ориентированной на социальное развитие цыган и окружающего населения, на взаимное преодоление стереотипов. Роль сегодняшней конференции в этом процессе – способствовать лучшему пониманию цыганской культуры».

Выводы конференции говорят о том, что в современных проблемах цыган как в зеркале отражаются риски обществ современной Европы, связанные с проблемами миграций, межкультурной интеграции и социокультурного развития. Решение этих проблем – в повышении *управляемости* этими процессами, и в усилении *общественной роли культуры и образования*.

Использованные источники и литература

- АСЦ – Архив М.В. Сеславинской и Г.Н. Цветкова
Бугай Н.Ф. Цыгане России: общество, адаптация, консенсус (1900–2010). М.: Кучково поле, 2012. – 352 с.
- ВРПН 2002 – Всероссийская перепись населения 2002 г. URL: <www.perepis2002.ru>.
- Комплексный план – Комплексный план мероприятий по социально-экономическому и этнокультурному развитию цыган в Российской Федерации на 2013–2014 годы. № 426п-П44, утвержден 31 января 2013 года Заместителем Председателя Правительства Российской Федерации, Председателем Межведомственной рабочей группы по вопросам межнациональных отношений Д. Козаком.
- РБК. 20.02.2013 – Российские власти собираются улучшить имидж цыган // РБК. 20.02.2013. [Электронный ресурс]. URL: <<http://top.rbc.ru/society/20/02/2013/846002.shtml>> (дата обращения: 15.10.2013).
- Сеславинская М.В., Цветков Г.Н., Бугаева А.Л. Комплексное социально-антропологическое исследование культуры ромов (цыган) (Этап 1, промежуточный): Отчет о НИР ФГАУ ФИРО, 2010. – 126 с. № ГР 01201060517.
- Смирнова-Сеславинская М.В., Цветков Г.Н. Антропология социокультурного развития цыганского населения России. М.: ФГАУ ФИРО, 2011. – 128 с.
- Строительство Европы — Строительство Европы для детей и вместе с детьми. Produced by the Documents and Publications Production Department (DPPD), Council of Europe, June 2007. - 37 с. URL: <<http://www.coe.int/t/dg3/children/other%20langauges/Booklet%20Russe.pdf>>.
- Bakker P., Matras Y. Bibliography of modern Romani linguistics. Including a Guide to Romani Linguistics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2003. – 366 p.
- Council of Europe – Council of Europe, European Academic Network on Romani Studies. URL: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/romastudies/Default_en.asp>.

Council of Europe programme - Council of Europe programme for the promotion of children's rights and the protection of children from violence. URL: <<http://www.coe.int/t/dg3/children/>>.

Education of Roma children – Проект по образованию цыган на сайте Совета Европы. URL: <http://www.coe.int/t/dg4/education/roma/default_en.asp>.

Grellmann M.H. Historischer Versuch über die Zigeuner, betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung. Göttingen: Dietrich. 1787 [1783]. – xix, 255 p.

INALCO – L'Institut national des langues et civilisations orientales, URL: <http://www.inalco.fr/ina_gabarit_rubrique.php3?id_rubrique=4>.

IRU – International Romani Union. URL: <<http://www.internationalromaniunion.org/index.php/en/about-us>>.

Kašpárek Michal. Museum of Romani Culture celebrates the 20th anniversary. October 23, 2011. URL: <<http://brnonow.com/2011/10/museum-of-romani-culture/>>.

Marushiakova E., Popov V. Historical and Ethnographic Background. Gypsies, Roma, Sinti // Guy, W. (Ed.) Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe. Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2001, pp. 33-53. URL: <<http://212.72.210.78/sr-www/files/Virtual%20library/Gypsies...pdf>>.

Museum of Romani Culture. URL: <<http://www.rommuz.cz/en/about-us-2/>>.

National plans for Roma integration – European Commission calls on Member States to implement national plans for Roma integration [http://ec.europa.eu/justice/newsroom/discrimination/news/120523_en.htm].

Network on Romani Studies – European Academic Network on Romani Studies. URL: <<http://romanistudies.eu/>>.

REF – Roma Education Fund, URL: <<http://www.romaeducationfund.hu/>>.

Rüdiger J.C.Ch. Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. Leipzig, 1782. Reprint from: Neuester Zuwachs der 116. Yaron Matras teutsche, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen. Hamburg: Buske, 1990, 1. – P. 37-84.

GLS – The Gypsy Lore Society. URL: <<http://www.gypsylloresociety.org/>>.

*Ганна Мелеганіч,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ
ЩОДО РОМСЬКОЇ МЕНШИНИ:
ДОСВІД ЗАКАРПАТТЯ**

Закарпатська область є базовою у реалізації етнонаціональної державної політики та забезпеченні соціальних гарантій представників національних меншин в Україні. Робота органів обласної державної влади у цій сфері узагальнена як позитивний досвід, а отже, є показовою для інших регіонів країни. Ромська національна меншина, за результатами Всеукраїнського перепису 2001 року, становить 0,1% населення країни, але реальність свідчить, що їхня кількість є в рази більшою. Нагадаємо, що у 2001 році ромів в Україні нараховували 47,6 тис. осіб, із них на Закарпатті – 14 тис. На сьогодні ж їхня чисельність в області перевищує ці цифри у два-три рази. Водночас особливості життєдіяльності, побуту, забезпечення освітньо-мовних та культурних потреб цієї спільноти потребують особливої уваги з боку держави. Адже, якщо для більшості меншин найважливішим є забезпечення культурно-мовних потреб, то для ромів це, насамперед, забезпечення інтеграції в українське суспільство, підвищення освітнього рівня, поліпшення стану здоров'я та житлово-побутових умов. На Закарпатті ромська меншина є найчисельнішою в Україні, тому, аналізуючи етнонаціональну політику на теренах області, можна говорити про політику держави щодо ромів загалом.

Хоча ромська меншина й у багатьох країнах Європи є найменш інтегрованою, проте це не знімає з української держави відповідальності за створення відповідних умов для покращення їхнього становища. Україна має відповідну міжнародним стандартам нормативно-правову базу в сфері етнонаціональної політики, однак роми залишаються найбільш незахищеною верствою населення. Саме тому Указом Президента України від 8 квітня 2013 року схвалена Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року¹². Варто зазначити, що це не вперше держава звертає увагу на ромські проблеми. Ще у 2003 році Державним комітетом України у справах національностей та міграції

¹² Указ Президента України № 201/2013 «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» [Електронний ресурс] / офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15628.html>.

була розроблена Програма соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року. В 2005 році Комітет із питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Верховної Ради України четвертого скликання провів комітетські слухання з теми: «Про сучасне становище ромів в Україні». Неодноразово розглядається питання ромів у контексті стану задоволення національно-культурних, мовних, освітніх потреб корінних народів та національних меншин України. Однак всі ці заходи не дають бажаного результату.

У Закарпатській області для покращення становища ромської меншини була прийнята регіональна програма «Ромське населення Закарпаття» на 2012 – 2015 роки, затверджена розпорядженням голови облдержадміністрації від 14 червня 2012 року №272 та схвалена рішенням обласної ради від 13 липня 2012 року №519¹³. Організація виконання Програми покладена на відділ у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації. Цей відділ хоча і зазнав ряд реорганізацій за період свого існування, проте його роль, безперечно, є важливою в регіоні в процесі реалізації етнопатриотичної політики. Він виконує, насамперед, інформаційно-просвітницьку та координаційну роботу з національними меншинами області. Програмами, що реалізуються в області і які прямо чи опосередковано стосуються ромської меншини, є Програма «Центр культур національних меншин Закарпаття на 2011–2015 роки»; Програма забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2011–2015 роки [61]¹⁴ та інші. До цього часу діяли аналогічні програми: Програма забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2007–2010 роки; Програма «Центр культур національних меншин Закарпаття на 2005–2010 роки»; Програма розвитку культури і мистецтва в області на 2008–2010 роки.

Більш детально зупинимося на розгляді регіональної програми «Ромське населення Закарпаття» на 2012–2015 роки. Основними напрямками реалізації програми є: соціалізація ромського населення, розвиток освіти і дошкільного виховання, пропаганда здорового способу життя, соціальна підтримка багатодітних сімей, галузь охорони здоров'я, зайнятість ромського населення і галузь культури. Всього на виконання Програми передбачено понад 1 млн гривень із обласного бюджету. Аналіз даної Програми показує, що:

¹³ Програма «Ромське населення Закарпаття» на 2012 – 2015 роки // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – №23 – Ужгород : Вид-во «Ліра», 2012. — С. 11–15.

¹⁴ Відділ у справах національностей [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/497.htm>.

- 1) найбільше, а саме – вісім завдань – окреслено у сфері освіти та дошкільного виховання, найменше – два – у галузі культури;
- 2) майже половина запланованого фінансування передбачає видатки на сферу культури;
- 3) на три з восьми галузей Програми взагалі не передбачено фінансування з обласного бюджету.

Із вищесказаного видно, що існують пріоритетні напрямки Програми і другорядні. Водночас дивним є те, що найбільше видатків заплановано на фінансування організації та закордонної участі ромських аматорських колективів художньої самодіяльності у фестивалях, конкурсах, виставках та інших культурно-масових заходах. З одного боку, це закономірно, адже головний акцент держави у розвитку і підтримці будь-якої меншини робиться на культурі, але, з іншого боку, ромська меншина має набагато більше важливих проблем. Зокрема, першочергового вирішення потребують повсякденні проблеми ромів. Це і питання відсутності документів, що посвідчують особу, і обмежений доступ до освітніх, медичних і соціальних послуг, і відсутність житла, що відповідає базовим санітарним нормам, і проблема закритості для ромів ринку праці»¹⁵. Саме на це вказують і учасники вищезгаданого засідання Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин у Закарпатській області, проведеного на початку жовтня 2013 року (*Примітка*. Діючий Голова Комітету депутат із Закарпаття – Валерій Пацкан).

Сприятливі умови для розвитку ромської культури створені органами виконавчої та місцевої влади. Про це свідчить наявність розгалуженої мережі національно-культурних товариств ромів в області. Серед представників усіх національних меншин їхня кількість є найбільшою – 18 громадських організацій з обласним статусом, а також 13 колективів художньої самодіяльності. Щороку, за підтримки органів влади, проводяться Міжнародний день ромів, міжнародний фестиваль ромського джазового мистецтва «Пап-Джаз-Фест» та обласний фестиваль ромського народного мистецтва. Обласна державна адміністрація прагне оперативного реагувати на поточні потреби ромської меншини. Про це свідчить і текст доручення голови Закарпатської облдержадміністрації, даного за підсумками наради 3 лютого 2012 року, з розгляду питання про інтеграцію до суспільства ромської національної меншини області, у якому розглянуто питання вступу до вищих навчальних закладів, створення центрів медичного патронажу, суспільної диспансеризації, розробка плану заходів щодо працевлаштування та пере-

¹⁵ Завершилося вищезгадане засідання Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин у Закарпатській області [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3051:2013-10-04-13-45-44&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75.

кваліфікації ромів¹⁶. На жаль, опублікованих даних про виконання даного доручення немає.

Важливим аспектом захисту прав національних менших є їхня безпосередня участь у процесі прийняття рішень. Для взаємодії з державними інституціями, забезпечення реалізації законодавчого права на участь в управлінні державними справами в області створено Громадську раду при обласній державній адміністрації як постійно діючий колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, до якого ввійшли деякі лідери національно-культурних товариств, серед яких і Йосип Адам – керівник Товариства ромів Закарпаття «Рома».

Варто згадати і роботу Центру культур національних меншин Закарпаття, діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері задоволення етнокультурних потреб національних меншин, відродження, збереження і розвитку їхніх культур, мов, звичаїв та традицій. Ромським національно-культурним товариствам Центр надає організаційно-методичну і практичну допомогу.

Підсумовуючи сказане, доходимо висновку, що у розв'язанні різноманітних питань життєдіяльності ромської меншини, захисті їхніх інтересів важливе значення відіграють органи державної влади. Закарпатська обласна державна адміністрація, зокрема відділ у справах національностей, який відповідає за забезпечення і захист прав національних меншин, разом із Центром культур національних меншин Закарпаття намагаються сприяти вирішенню наявних у етнонаціональній сфері питань, спрямованих на задоволення етнічної, культурної та мовної самобутності ромів регіону. Проте ще залишається низка нагальних проблем, які потребують термінового вирішення.

Використані джерела та література

1. Відділ у справах національностей [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/497.htm>.
2. Доручення голови Закарпатської облдержадміністрації, дане за підсумками наради 3 лютого 2012 року з розгляду питання про інтеграції у суспільство ромської національної меншини області // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – №23 – Ужгород : Вид-во «Ліра», 2012. – С. 26–29.
3. Матеріали виїзного засідання Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин у Закарпатській

¹⁶ Доручення голови Закарпатської облдержадміністрації, дане за підсумками наради 3 лютого 2012 року, з розгляду питання про інтеграції у суспільство ромської національної меншини області // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – №23 – Ужгород : Вид-во «Ліра», 2012. – С. 26–29.

- області [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3051:2013-10-04-13-45-44&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75.
4. Програма «Ромське населення Закарпаття» на 2012 – 2015 роки // Інформаційний бюлетень відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття. – №23 – Ужгород : Вид-во «Ліра», 2012. — С. 11–15.
 5. Указ Президента України № 201/2013 «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» [Електронний ресурс] /Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15628.html>.

*Гейза Адам (старший),
колишній депутат Словацького парламенту,*

*Гейза Адам (молодший),
директор Кошицької музичної школи*

KONCEPCIA RIEŠENIE RÓMSKEJ PROBLEMATIKY V EURÓPSKOM KONTEXTE*

Podstatou koncepcie riešenia problémov Rómov v EU je ich integrácia do spoločnosti .

Je potrebné rozobrať túto problematiku do dôsledkov, musíme sa sústrediť na tie najzávažnejšie problémy z riešení, ktorých vyplývajú možné smerovania prevencie tak závažnej problematiky akou je bezpochyby chudoba a z nej vyplývajúca núdza nielen v rómskych osadách, ale aj celkove u príslušníkov Rómskej národnostnej menšiny.

Pri zohľadnení súčasného stavu riešenia rómskej problematiky a skutočnosti, že ide o jednu z priorit vlády SR, je nevyhnutné do riešení zahrnúť až možnosti prevencie tejto citlivej a chúlостivej problematiky.

K tomu aby sme mohli kvalifikovane nastaviť možné opatrenia napomáhajúce prevencii je potrebné predovšetkým definovať súčasný stav a jeho príčiny.

V tejto súvislosti je vysoko aktuálna potreba definovania a určenia kľúčových problémov, ujasnenia vzťahov medzi príčinami a ich následkami, nastavenie účinných riešení a prijatie konkrétnych opatrení jak vo všeobecnej rovine tak aj na úrovni konkrétnych miestnych podmienok v jednotlivých lokalitách ako aj u členských štátov EU.

Súčasný stav:

Územia, ktoré obývajú Rómovia v EU sú nerovnomerné – ich najvyššia koncentrácia je v post komunistických krajinách na týchto územiach žije približne 2/3 Rómov.

Miera chudoby a z nej vyplývajúcej núdze Rómov v EU je určovaná viacerými základnými faktormi:

- úrovňou regiónu jeho ekonomickou situáciou;
- štruktúrou nezamestnanosti a možnosťami trhu práce;
- vzdelanostnou štruktúrou;
- typom infraštruktúry a v nadväznosti na to mierou ich integrácie, resp. segregácie (všeobecne je známe, že čím viac je rómska komunita segregovaná, tým je jej miera chudoby vyššia).

* Стаття подана словацькою мовою – мовою оригіналу та переклад українською мовою.

Rómovia v EU sú v zásadnej miere limitovaní podmienkami, v ktorých žije a prostredím, z ktorého pochádza. Život Rómov je závislý od miery ich priestorovej a sociálnej segregácie, resp. integrácie.

Podmienky bývania Rómov žijúcich v integrovaných a segregovaných oblastiach sa výrazne líšia. Na Slovensku máme evidovaných približne 650 rómskych osídlení mestského aj vidieckeho typu. Z celkového počtu 620 rómskych osídlení je 154 situovaných mimo miest a obcí a 466 osídlení sa rozprestiera na okraji, resp. v tesnej blízkosti miest či obcí.

Charakteristickými znakmi sú veľmi nízke príjmy, dlhodobá nezamestnanosť, závislosť na dávkach sociálnej pomoci a nízke uplatnenie na trhu práce najmä z dôvodu nedostatočného, resp. chýbajúceho vzdelania a odbornej kvalifikácie Rómov.

Okrem všeobecne známych faktorov sociálneho a spoločenského vylúčenia príslušníkov RNM, ktorými sú najmä nízka sociálna úroveň, nezamestnanosť, katastrofálne bytové podmienky, prevažujúci zlý zdravotný stav. V dôsledku týchto faktorov narastajúce interetnické napätie sú základným komplexom faktorov, ktoré sťažujú a zároveň bránia plnohodnotnému integrovaniu sa Rómskej národnostnej menšiny do spoločnosti.

V tejto nadväznosti zásadným spôsobom limituje uplatnenie sa Rómov v nových spoločenských pomeroch predovšetkým nízka vzdelanostná a kvalifikačná úroveň, ktorá zároveň obmedzuje ich uplatnenie sa na trhu práce a je dôvodom ich znevýhodneného postavenia v spoločnosti.

Zakoreneným spôsobom riešenia sociálnej odkázanosti z dôvodov tzv. bezvýchodiskovej situácie sa stalo využívanie sociálnej starostlivosti štátu založenej na výške príjmov podľa počtu detí. Tento fakt je častým dôvodom toho, že rodiny detí cieľovej skupiny sú nútené po ukončení povinnej školskej dochádzky odhlásiť deti zo škôl, najmä z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov na zabezpečenie detí povinnou materiálnou výbavou pre ich začlenenie do školského procesu a tak zvolia možnosť poberať na tieto deti sociálnu podporu a tak aspoň čiastočne riešiť svoju situáciu.

Negatívne dôsledky:

- a) prírastok detí je chápaný ako na zdroj príjmov a potláčaná je povinnosť starostlivosti o ich výchovu a zabezpečenie ich začlenenia sa do spoločnosti;
- b) škodlivosť pre deti, ktoré sa v konečnom dôsledku takto dostanú v dospelom veku do rovnakej situácie s perspektívou rovnakého spôsobu jej riešenia;
- c) negatívny vplyv komunity, zapríčiňujúci z nečinnosti oddávaniu sa negatívnejmu spôsobu života – alkohol, drogy, sex, kriminalita;

- d) spohodlenie - strata záujmu o hľadanie iných ciest a možností pre začlenenie sa do spoločnosti;
- e) priveľká, až návyková závislosť na pomoci zvonku;
- f) extrémny nárast rómskej populácie v prostredí v ktorom aj zostávajú s prevzatými návykmi a spôsobom prístupu k životu.

Všeobecná charakteristika sociálne slabých rodín s deťmi cieľovej skupiny je, že v dôsledku starosti o prežitie rezignovali na možnosti uplatnenia sa cez vzdelanie. V komunitách je hodnota vzdelania potlačená možnosťami krátkodobých príležitostných zárobkov.

Rodičia, ani žiadne iné podnety z komunit v osadách nemotivujú deti k vzdelávaniu a k práci. Všeobecne prijímaná skúsenosť v týchto komunitách je, že miestom pre ich život môže byť len sociálne dno. Takto si mladšie generácie osvojujú správanie sa komunity, v ktorej žijú.

V záujme riešenia tzv. Rómskej problematiky, resp. prijatím rôznych opatrení k pomoci pri riešení – tzv. začleňovania sa príslušníkov RNM do spoločnosti bolo v posledných obdobiach prijatých množstvo programov, projektov, opatrení, či už na legislatívnej, vládnej, regionálnej, ale i na lokálnej úrovni.

Napriek tomu, že obsahovali presné charakteristiky aktuálneho stavu a v mnohých prípadoch aj jeho príčin svojimi výsledkami v konečnom dôsledku neboli dostatočne účinné, resp. nepriniesli očakávané výsledky.

Tieto riešenia prevažne vychádzali zo zovšeobecného stavu a teda zákonnite boli aj viac, či menej formulované vo všeobecnej polohe, bez priameho rozpracovania od rezortnej línie až na lokálnu úroveň, pričom navyše v mnohých prípadoch v týchto materiáloch chýbali resp. neboli dostatočne nastavené priame nástroje, formy a metódy umožňujúce konkrétne postupy a riešenia na lokálnej, či regionálnej úrovni, pretože sa automaticky očakávalo k ich realizácii v miestnych podmienkach rozpracovanie na miestnej úrovni, t.j. zo strany miestnych zložiek štátnych orgánov a inštitúcií, samosprávnych orgánov, Mimovládnych organizácií (MVO) a pod.

Zásadným problémom ovplyvňujúcim úspešnosť doterajších prijatých riešení, aj keď vo svojej podstate aj dobre nastavených však bola skutočnosť, že ich vyhodnocovanie, (ak sa aj k niektorým koncepciám, stratégiám, či opatreniam urobilo), neobsahovalo žiadne dôsledné analýzy účinnosti a dopadov, príčin neúspešnosti a ani neobsahovalo žiadne na ne nadväzujúce navrhované, či odporúčané riešenia a tak tieto zákonnite mohli mať, iba konkrétne popisujúci všeobecne známy stav a to opätovne iba vo všeobecnej rovine.

Namiesto dotiahnutia konkrétnych riešení boli prijímané ďalšie materiály, s iným názvom, iným názvoslovím, prípadne s iným zameraním prostredníctvom prijímania a smerovania čiastkových riešení, bez zohľadnenia vzájomne sa podmieňujúcich a na seba nadväzujúcich problematík, v dôsledku čoho je žiaľ situácia RNM v SR aj v súčasnom období stále v rovnakom stave.

V tomto smere by mala byť v Programovom riešení problematiky prevencie nezastupiteľne aplikovaná tendencia prístupov k sociálnemu a kultúrnemu povzneseniu Rómov, zníženiu nezamestnanosti, zlepšeniu zdravotnej situácie, bytových podmienok, vytvoreniu možností a príležitostí k rozvoju kultúry a tradícií a zachovaniu identity v úzkej spolupráci práve s príslušníkmi RNM a ich predstaviteľmi, MVO, a rodinnými spoločenstvami.

HLAVNÉ FAKTORY SÚČASNÉHO STAVU ZÁKLADNÉ VÝCHODISKÁ PRE RIEŠENIA

- ⇒ Nedostatočná integrácia RNM do spoločnosti a ich možností k dosiahnutiu rovnocenného postavenia;
- ⇒ Sociálne, kultúrne, spoločenské a politické problémy RNM v SR; Zásadné javy negatívneho vzťahu majority a naopak;
- ⇒ Diskriminácia a netolerantné prostredie spoločnosti k odlišnostiam vôbec, najmä k národnostným, rasovým, jazykovým; Potreba riešenia nízkeho sociálneho statusu a vzdelanostnej úrovne, nezamestnanosť, katastrofálne bytové podmienky, zlý zdravotný stav, narastajúce interetnické napätie, znevýhodňujúce rozdiely v postavení Rómov voči ostatným obyvateľom, ...Odstránenie príčin sociálnej odkázanosti, občania RNM žijú roky segregovane, sú separovaní napr. územím, školou, zamestnanosťou, atď. **Aké sú priority aktuálne potrebných programov:**
- ⇒ Transformácia tzv. Rómskych osád na multifunkčné lokality s vytvorenými podmienkami pre skutočný komunitný život na dostatočnej sociálnej, kultúrnej a spoločenskej úrovni;
- ⇒ Zlepšenie podmienok pre integráciu Rómov pri zachovaní si vlastnej identity prostredníctvom :
 - a) Zlepšenia podmienok pre spoluprácu medzi Rómami a ne-Rómami;
 - b) Vytváranie príležitostí a možností pre vstup Rómov na trh práce;
 - c) Zlepšenia stavu bývania v osadách;
 - d) Posilnenia komplexného školského systému pre Rómov;
 - e) Vytvorenie podmienok pre zlepšenie hygieny a zdravotnej starostlivosti;
 - f) Vytvorenie podmienok pre zachovanie a rozvoj kultúry a identity RNM.

Hlavným cieľom koncepcie je komplexné riešenie situácie rómskych osád a tým trvalo udržateľné zvyšovanie kvality života v nich žijúcich príslušníkov RNM

Cieľ je možné dosiahnuť:

- riešením otázky bývania a budovaním infraštruktúry;
- podporou vzdelávania;
- rekvalifikáciou a zvýšením zamestnanosti;

- podporu podnikania vo vybraných osadách;
- terénnou sociálnou prácou.

Východiskové riešenie : – Zavedenie Programu hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho rozvoja - vrátane transformácie tzv. Osád na multifunkčné lokality obcí s odstránením základných disproporcií pri zohľadnení vnútornej diferencovanosti príslušníkov Rómskej komunity – odstránenie základných rozdielov brániacich plnohodnotnému začleneniu sa RNM do spoločenského, kultúrneho a politického života.

Program predpokladá dlhodobu efektívnu spoluprácu medzi rómskymi a nerómskymi obyvateľmi vybraných obcí, spoločné plánovanie a aktivity zamerané na rozvoj obce, postupný rozvoj obce, zníženie emigrácie z obce (najmä mladých ľudí - Rómov aj nerómov).

Vysoko aktuálnou sa javí aj programom uvažovaná potreba zvýšenej angažovanosti mimovládnych organizácií a rómskych politických strán k možnosti účinnejšieho presadzovania záujmov a riešení rómskej problematiky najmä na lokálnej úrovni.

Základné fakty ovplyvňujúce stav núdze:

- chudoba v rómskych osadách
- situácia na trhu práce
- prístup k verejným službám
- sociálne vylúčenie
- nedostatočné stratégie a opatrenia napomáhajúce eliminácii nežiadúceho stavu a vytvoreniu podmienok pre trvalo udržateľný rozvoj.
- Vysoká miera nezamestnanosti, problém dlhodobej nezamestnanosti;
- Nízka životná úroveň obyvateľstva;
- Vysoká koncentrácia neprispôsobivej časti obyvateľstva;
- Nedostatok bytov;
- Zastaranosť školských a zdravotníckych objektov, nedostatok financií na ich prevádzku;
- Nedostatočná úroveň a kapacita zariadení sociálnych služieb;
- Nedostatok informácií a motivácie obyvateľstva v oblasti podnikania;
- Nerozvinutosť vidieckych oblastí.

PREDPOKLADY ÚSPEŠNOSTI PROGRAMU PREVENČIE:

- odborná a finančná podpora – aktívna zainteresovanosť štátnej správy na všetkých úrovniach
- finančná podpora a aktívna zainteresovanosť vedenia obce – starostu s podporou miestneho zastupiteľstva;
- aktívna zainteresovanosť, morálna podpora a aktívna účasť zo strany nerómskych obyvateľov obcí;

- pozitívny prístup zo strany rómskych obyvateľov obcí k celému programu (nie iba k určitým časťam);
- efektívne spojenie skúseností a vedomostí získaných v posledných rokoch predovšetkým mimovládnyimi organizáciami;
- morálna podpora programu zo strany vlády a slovenskej spoločnosti;
- zabezpečenie financovania programu.

Pre nedostatok priestoru sa vyjadrím aspoň k najdôležitejším oblastiam v rámci prevencie núdze a utrpenia v rómskych osadách.

Oblasť Zdravia:

Najcitlivejším indikátorom zdravia obyvateľstva je tzv. očakávaná dĺžka života, ktorá sa počíta zo súčasných úmrtnostných pomerov obyvateľstva. Podľa demografických odhadov je očakávaná dĺžka života Rómov výrazne kratšia ako u ostatného obyvateľstva. Ak očakávaná dĺžka života pre mužov na Slovensku bola vypočítaná na 66,5 roka, tak pre rómskych mužov je táto hodnota odhadovaná ako 12 rokov kratšia (54,5). Výrazný rozdiel sa odhaduje aj pre očakávanú dĺžku života žien, keď priemer pre ženy na Slovensku je 76,5 a pre rómske ženy je tento ukazovateľ o 10 rokov kratší (68,5). Podstatne vyššia je aj detská úmrtnosť oproti úmrtnosti všetkých detí do piatich rokov na Slovensku.

Vysoko rizikový je život v rómskych osadách – osídleniach vidieckeho typu, kde sú obydlia preplnené, chýba zdravotne nezávadná pitná voda, nie je vybudovaná kanalizácia, resp. žumpy na odvedenie odpadových vôd, hromadiaci sa tuhý komunálny odpad podlieha rýchlemu rozkladu a absentuje vyhovujúca prístupová komunikácia.

Za hlavné determinujúce faktory ovplyvňujúce nižšiu kvalitu zdravotného stavu rómskej populácie sú považované v súčasnosti najmä:

- nižšia vzdelanostná úroveň, z ktorej môže prameniť nedostatočná úroveň zdravotného a sociálneho uvedomenia;
- nízky štandard osobnej hygieny;
- nízky štandard komunálnej hygieny;
- už spomínaný nízky štandard bývania a ekologická rizikovosť prostredia, s ktorou súvisí znečistené a zdevastované životné prostredie;
- nezdravé stravovacie návyky, nevyhovujúca výživa;
- zvyšujúca sa miera užívania alkoholu a tabakových výrobkov aj počas gravidity;
- rozrastajúca sa závislosť na drogách, a tým zvýšené riziko infekcie vírusom HIV a hepatitídy B a C.

Nerovný prístup pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti:

Všeobecne známym faktom je, že pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti sú rómski občania znevýhodňovaní napríklad segregáčnymi opatreniami v nemocniciach, kedy sú rómski pacienti umiestňovaní oddelene od nerómskych pacientov alebo sú im vydeľované špeciálne ordinačné hodiny. Prístup niektorých

zdravotníckych zamestnancov porušuje právo Rómov na ľudskú dôstojnosť práve z dôvodu ich etnickej príslušnosti.

Väčšina rómskych osád sa nachádza v niekoľkokilometrovej vzdialenosti od zdravotníckych zariadení. Tento fakt spolu s nízkym sociálnym a ekonomickým statusom a inými dôvodmi ovplyvňuje nerovný prístup Rómov k zdravotnej starostlivosti. Identické zaobchádzanie však nie je dostačujúce na dosiahnutie skutočnej, de facto rovnosti. Na to, aby Rómom bola zdravotná starostlivosť skutočne dostupná, je potrebné prijať v rezorte MZ SR dočasné opatrenia tak, aby zahŕňali primárnu zdravotnú starostlivosť, vrátane preventívnej starostlivosti, a tým ovplyvnili vzniknuté nerovné postavenie Rómov.

Oblasť Výchovy a Vzdelávania:

Rómovia tvoria druhú najpočetnejšiu národnostnú menšinu na Slovensku. Podľa sčítania ľudu v roku 2001, 89.920 obyvateľov Slovenska uviedlo svoju národnosť ako Rómsku. Odhadovaný počet Rómov na Slovensku je však oveľa vyšší: od 350 000 do 400 000. Jedným z najpálčivejších problémov Rómov je ich sociálna vylúčenosť. Ďalší problém pramení z vysokej nezamestnanosti, ktorá v niektorých z rómskych osadách dosahuje takmer 100%. Výsledkom toho je vysoká závislosť Rómov na sociálnych dávkach. Príčinou tejto situácie je tiež nízka vzdelanostná úroveň. Len 1/4 Rómov má úspešne ukončené základné vzdelanie a ešte menší počet uspel vo vyšších stupňoch vzdelávacieho systému. Je to spôsobené nedostatčnou znalosťou slovenského jazyka na začiatku vzdelávacieho procesu, ako aj slabými motorickými zručnosťami v rannom veku. Väčšina rómskej populácie na Slovensku žije v neadekvátnych a neštandardných životných podmienkach. Veľké množstvo osád je bez prívodu elektrickej energie, pitnej vody, ciest a základného hygienického vybavenia.

Kroky v oblasti výchovy a vzdelávania rómskej národnostnej menšiny, napriek tomu, že pre riešenie Rómov je kľúčovou boli prijaté opatrenia za posledných desať rokov skôr čiastkové a nedostatočne koordinované. Prebiehajúci výskum má inštitucionálny charakter, ktorý neprekračuje jednotlivé vysoké školy či iné výskumné pracoviská, nemá priamy dopad na tvorbu politik a málokedy je aplikovaný v praxi v potrebnom rozsahu. Z uvedených dôvodov je nevyhnutné intenzívnejšie sa venovať vytváraniu alternatívnych metód vyučovania a výrazne podporovať inkluzívne vzdelávanie Rómov v širších súvislostiach multikultúrneho vzdelávania, ako i sprístupniť tento druh informácií nielen rómskej komunite, ale i širšej verejnosti.

Oblasť Zamestnanosti a Bývania:

Zvýšená pozornosť v rámci prevencie je potrebná najmä v oblasti riešenia nezamestnanosti.

V rómskych osadách prevažuje 100 % nezamestnanosť práceschopných príslušníkov RNM.

Dôvodmi sú nízke vzdelanie, ktoré v mnohých prípadoch neumožňuje absolvovať rekvalifikačné kurzy.

Jedným z faktorov príčin vysokej nezamestnanosti je aj skutočnosť, že v mnohých prípadoch je rómske osídlenie (osada) vzdialená od relatívnych pracovných trhov k čomu sa pridružuje faktor nedostatočnej pracovnej mobility samotných príslušníkov komunity. Vysoký vplyv na rezignačné tendencie majú otvorené, ale aj tzv. skryté diskriminačné tendencie potencionálnych zamestnávateľov. Alternatívnym riešením sa ukazuje potreba zavedenia tzv. certifikačných profesijných vzdelávacích kurzov pre nadobudnutie kvalifikačných vedomostí a zručností v základnom rozsahu, uplatniteľné najmä v miestnych podmienkach v tzv. aktivačných podnikoch, obecných službách, ale ja pri samotnej transformácii rómskych osád na multifunkčné lokality.

Dlhodobá nezamestnanosť má okrem demotivujúceho a rezignačného vplyvu na komunitu negatívny dopad hlavne aj na mládež, ktorej chýbajú pozitívne vzory a nemajú od koho preberať pracovné návyky.

Vysoká nezamestnanosť a z toho vyplývajúci nedostatok finančných zdrojov má okrem iného zásadný vplyv aj na bývanie, pretože aj keď je realizovaný program výstavby bytov tzv. nižšieho štandardu rodiny nemajú možnosť zaplatiť si nájomné. Aj to sú faktory vzniku nelegálnych obydľí – tzv. chatrčí. V dôsledku nedostatočnej infraštruktúry a neexistujúcich inžinierskych sietí je vo veľkej miere prirodzene znečisťované životné prostredie, čo je často príčinou nízkeho zdravotného uvedomenia, štandardu osobnej a komunálnej hygieny, ekologickej rizikovosti prostredia a zdrojom rôznych nákaz a infekčných ochorení.

Oblasť Kultúry:

Doteraz spomenuté oblasti majú zásadný vplyv aj na formovanie a udržiavanie socio-kultúrnej úrovne príslušníkov RNM. Jedným z faktorov je okrem vzdialenosti osady od obce a teda nedostatočnej komunikácie medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom aj faktor absencie zapájania sa do občianskeho diania.

Vo vedomí majority v dôsledku nerešpektovania a neakceptovania kultúrnej odlišnosti žiaľ pretrvávajú názory, že rozvoj tradičnej kultúry a identity smeruje k prejavom zaostalosti.

V tomto smere je žiaduce zavedenie systematických zmien do oblasti vzdelávania smerujúcich k zvýšenej tolerantnosti a pochopeniu, že menšinová rómska kultúra je súčasťou spoločnej kultúry celej našej spoločnosti.

Zlepšením celkových podmienok života Rómov a odstránením príčin chudoby a utrpenia v osadách sa vytvára priestor aj na rozvoj kultúry a identity, čo je jedným zo základných predpokladov zlepšenia vzťahov medzi majoritou a rómskou národnostnou menšinou v záujme zlepšenia podmienok celkovej integrácie príslušníkov rómskej národnostnej menšiny do spoločnosti.

КОНЦЕПЦІЯ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ РОМА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Основою концепції вирішення проблем рома в ЄС є їхня інтеграція в суспільство.

Необхідно проаналізувати цю проблематику за фактами, ми повинні зосередитися на найсерйозніших проблемах та шляхах їхнього вирішення, з яких випливають можливі напрямки запобігання серйозним проблемам, якими, без сумніву, є бідність та незабезпеченість не тільки в ромських поселеннях, але й у цілому серед представників ромської національної меншини. Враховуючи нинішній стан проблем рома і той факт, що це є одним з державних пріоритетів СР, необхідно включити до механізмів вирішення можливість превентивних заходів – коли йдеться про таку чутливу і делікатну проблематику.

Для того щоб ми могли ретельно спланувати можливі заходи, що сприятимуть запобігання, необхідно, в першу чергу, визначити поточну ситуацію і встановити її причини.

У цьому контексті надактуальною є необхідність визначення та виявлення ключових питань, з'ясування відносин між причинами та їхніми наслідками, встановлення ефективних рішень і життя конкретних заходів як в цілому, так і на рівні конкретних місцевих умов у окремих місцях проживання, а також у країнах – членах ЄС.

Сучасний стан:

Розселення рома на територіях, на яких мешкають рома в ЄС, є нерівномірним – найвища їхня концентрація в посткомуністичних країнах, на цих теренах проживає майже дві третини рома.

Рівень бідності і, як наслідок, незабезпеченість рома в ЄС визначається декількома основними факторами:

- рівнем економічної стабільності в регіоні;
- структурою безробіття і можливостями ринку праці;
- системою освіти;
- типом інфраструктури і, отже, ступенем інтеграції та, відповідно, сегрегації (загальновідомо, що чим більше відокремлена ромська громада, тим вищий рівень її бідності).

Рома в ЄС значною мірою обмежені умовами, в яких живуть, і середовищем, з якого вони походять. Життя рома залежить від ступеня їхньої просторової та соціальної сегрегації і, відповідно, інтеграції.

Житлові умови рома, які проживають в інтегрованих і ізольованих районах, істотно відрізняються. У Словаччині зареєстровано близько 650 ромських поселень міського і сільського типів. Із загального числа 620 ром-

ських поселень 154 розташовані за межами міст і сіл, а 466 поселень розташовані на периферії, у безпосередній близькості до міст і сіл.

Характерними ознаками рома є дуже низькі доходи та тривале безробіття, залежність від соціальної допомоги і низький попит на їхні послуги на ринку праці – в основному, через недостатню або відсутню освіту та професійну кваліфікацію рома.

Загальновідомими факторами соціальної і суспільної ізоляції представників ромської національної меншини є, насамперед, особливо низький рівень соціального захисту, безробіття, катастрофічні житлові умови, переважно поганий стан здоров'я. Результатом дії цих факторів є зростаючі між-етнічні тертя. У сукупності вони створюють комплекс чинників, які ускладнюють, а іноді – й унеможливають повноцінну інтеграцію ромської національної меншини в суспільство.

Як наслідок, істотно обмежується участь рома у нових соціальних відносинах: передусім, на заваді постають низький освітній і кваліфікаційний рівні, що, зокрема, обмежує можливості для рома на ринку праці та є причиною їхнього незадовільного становища в суспільстві.

Укоріненим способом вирішення питання матеріального становища рома є надання їм соціальної допомоги із-за так званої безвихідної ситуації – така допомога від держави розраховується на основі сумарного доходу сім'ї та кількості дітей у сім'ї. Названий порядок дій призводить до того, що сім'ї такої цільової групи змушені після завершення дітьми обов'язкового шкільного навчання забирати їх зі школи – в основному, через відсутність коштів для забезпечення дітей обов'язковим шкільним приладдям, необхідним для їхньої інтеграції у шкільний процес. Це створює підстави для отримання соціальної допомоги на дітей і таким чином покращити матеріальний стан таких сімей.

Негативні наслідки:

- а) збільшення кількості дітей у сім'ї розглядається як джерело доходу і нівелює обов'язок батьків піклуватися про їхню освіту і подальшу інтеграцію в суспільство;
- б) негативний зразок вирішення проблеми для дітей – адже, зрештою, у дорослому віці вони потрапляють у таку ж саму ситуацію і вирішуватимуть її тим же способом;
- в) негативний вплив вулиці, спричинений бездоглядністю дітей внаслідок поблажливого ставлення батьків, – вживання дітьми алкоголю і наркотиків, ранні статеві стосунки, злочинність серед дітей, підлітків і молоді;
- г) інфантильність – втрата інтересу до пошуку інших шляхів і можливостей для інтеграції в суспільство;

- д) звикання і, зрештою, залежність від сторонньої допомоги;
- е) значний приріст ромського населення при незмінних звичках і підходах до побудови їхнього життя.

Загальною рисою соціально незахищених сімей цільової групи з дітьми є те, що вони змирилися з відсутністю можливості реалізувати себе у царині освіти. У ромських громадах цінність освіти суттєво програє можливості випадкових короточасних заробітків.

Ані самі батьки, ані територіальні громади, в яких живуть ромські родини, не заохочують дітей до освіти і здобуття професії. Загальноприйнятою для рома є концепція, згідно з якою місцем для їхнього життя може бути тільки соціальне дно. Таким чином молоде покоління швидко засвоює стереотипи поведінки спільноти, в якій воно живе.

З метою вирішення так званих «ромських проблем» та інтеграції ромських громад у суспільство останнім часом ухвалено низку програм, проєктів і заходів – на законодавчому рівні, на рівні держави, регіонів і навіть на рівні місцевої влади і громад.

Незважаючи на те що всі ці ініціативи ґрунтувалися на точних даних і розумінні актуального стану речей, всі вони не були достатньо ефективними і не дали очікуваних результатів.

Ці програми і заходи, переважно, базувалися на узагальнених показниках, а отже, не були орієнтовані на вирішення конкретних локальних проблем, більше того – у багатьох випадках цим ініціативам бракувало прямих інструментів, форм та методів, які зробили б можливою розробку конкретних процедур і ухвалення прямих рішень для подолання проблем на місцевому або регіональному рівнях, адже всі ініціативи і заходи планувалося реалізувати на місцевому рівні, тобто на рівні компетенції органів місцевої влади, органів місцевого самоврядування, муніципалітетів, неурядових організацій (НУО) та ін.

Основною причиною малої успішності раніше ухвалених рішень, за своєю суттю добре сформульованих, є те, що їхнє оцінювання (навіть якщо деякі з концепцій, стратегій і заходів уже були реалізовані) не передбачає ретельного аналізу ефективності та результативності, причин неуспішності; також вищезгаданим програмам та ініціативам бракує конкретних пропозицій і рекомендованих заходів щодо поліпшення ситуації, з урахуванням специфіки проблем, а це не є можливим, якщо йдеться про такий підхід при складанні програм, як узагальнення, а отже – і програм, розроблених «для загалу».

Замість посилення стратегії конкретних рішень, були прийняті інші документи, з іншими назвами, іншою термінологією, можливо, з дещо зміненим вектором, що були спрямовані на ухвалення «часткових» рішень, без урахування основоположних, ключових і взаємопов'язаних питань, наслід-

ком чого стало те, що, на жаль, положення ромської національної меншини у Словаччині і зараз залишається тим же.

Нарешті, слід зазначити, що будь-які програми мають бути спрямовані на вироблення остаточних і дієвих інструментів і методик вирішення таких проблем рома, як соціально-культурне відродження рома, зниження рівня безробіття, покращення ситуації у галузі охорони здоров'я і забезпечення житлом, створення умов і можливостей для розвитку культури і традицій, збереження ідентичності – до вищесказаного слід додати, що всі ці заходи повинні розроблятися у тісній співпраці з представниками ромської національної меншини і ромськими НУО.

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ РОМА. ОСНОВНІ ПІДХОДИ І ПРИНЦИПИ У ВИРІШЕННІ ІСНУЮЧИХ ПРОБЛЕМ

- ⇒ Недостатня інтеграція в суспільство та спроможність досягти рівноцінного статусу.
- ⇒ Соціальні, культурні та політичні проблеми ромської національної меншини. Основні прояви негативного ставлення переважної більшості населення і навпаки.
- ⇒ Дискримінація і нетолерантне ставлення суспільства до відмінностей в цілому та національних, расових, мовних зокрема. Необхідність вирішення питання низького соціального статусу і рівня освіти, безробіття, катастрофічних житлових умов, поганого стану здоров'я, наростання міжетнічної напруги, велика відмінність становища рома від основного населення. Усунення причин соціальної залежності (представники ромської національної меншини роками живуть в сегрегації – відділені територією, школою, рівнем зайнятості тощо).

Пріоритети у розробці програм:

- ⇒ Трансформація так званих «ромських поселень» у багатофункціональні, зі створенням умов для справжнього життя громади з достатнім соціальним, культурним і суспільним рівнем;
- ⇒ Покращення умов для інтеграції ромів при збереженні власної ідентичності:
 - а) покращення умов співпраці між ромами і неромами;
 - б) створення умов і можливостей для виходу ромів на ринок праці;
 - в) покращення умов проживання в селах;
 - г) зміцнення комплексної шкільної системи для ромів;
 - д) створення умов для покращення гігієни і охорони здоров'я;
 - е) створення умов для збереження і розвитку культури та ідентичності ромської національної меншини.

Метою цієї концепції є комплексне вирішення ситуації в ромських поселеннях та постійне підвищення якості життя представників ромської національної меншини, які в них живуть.

Мета може бути досягнута:

- вирішенням проблеми житлових умов і розвитком відповідної інфраструктури;
- підтримкою освіти;
- перепідготовкою та підвищенням зайнятості;
- підтримкою підприємництва в окремих селах;
- соціальною роботою.

Отже, оптимальним рішенням для покращення становища ромської меншини є розробка і реалізація Програми економічного, соціального та культурного розвитку – в тому числі трансформація так званих «ромських поселень» у багатофункціональні, з усуненням основних диспропорцій, беручи до уваги внутрішнє розмаїття ромських громад, а також усунення основних відмінностей, які заважають повній інтеграції ромської національної меншини в соціальне, культурне та політичне життя країни.

Програма передбачає довгострокове ефективне співробітництво між ромськими і неромськими мешканцями обраних поселень, спільне планування та впровадження заходів, спрямованих на розвиток громад, поступовий розвиток суспільства, зниження міграції із сіл до міст (особливо молоді – ромів і неромів).

Надзвичайно актуальною є програма більшого залучення і безпосередньої участі в реалізації Програми неурядових організацій та ромських політичних партій – з метою більшої мотивації до ефективного впровадження і вирішення проблем рома, зокрема на місцевому рівні.

Ключові факти, що впливають на надзвичайний стан положення рома:

- бідність у циганських поселеннях;
- ситуація на ринку праці;
- обмежений доступ до державних послуг;
- соціальна ізоляція;
- неадекватність політики і заходів, що не сприяють вирішенню нагальних проблем і створенню передумов для сталого розвитку;
- високий рівень безробіття, проблеми довгострокового безробіття;
- низький рівень життя населення;
- висока концентрація незайнятої і несвідомої частини населення;
- відсутність житла;

- зношеність навчальних і медичних установ, відсутність коштів на відновлення їхньої повноцінної експлуатації;
- недостатній рівень і неповністю реалізований потенціал соціального обслуговування;
- відсутність інформації і мотивації до підприємницької діяльності, особливо – у сільських районах;
- низький рівень розвитку сільської місцевості.

УМОВИ УСПІШНОСТІ ПРОГРАМИ:

- професійна і фінансова підтримка – зокрема, активна участь органів влади усіх рівнів;
- фінансова підтримка та активна участь муніципалітетів, міських голів і місцевих рад;
- активна участь і моральна підтримка з боку громад – ромських мешканців сіл;
- позитивне ставлення з боку ромського населення сіл до всього комплексу заходів в рамках Програми (а не тільки до певних її частин);
- ефективне поєднання досвіду і знань, отриманих за останні роки, зокрема досвіду неурядових організацій;
- моральна підтримка програми з боку уряду та суспільства Словаччини;
- фінансове забезпечення Програми.

За браком місця і часу, ми висловлюємо своє бачення лише щодо найбільш важливих галузей для забезпеченні потреб ромських поселень.

Галузь охорони здоров'я:

Найбільш чутливим індикатором здоров'я населення є так звана очікувана тривалість життя; цей індикатор визначають співвідношенням з показниками смертності населення. Згідно з демографічними оцінками тривалість життя рома значно коротша, ніж у іншого населення. Якщо середня тривалість життя чоловіків у Словаччині була розрахована на 66,5 років, то для ромських чоловіків це значення оцінюється на 12 років менше (54,5). Значно відрізняється також очікувана тривалість життя у жінок: тоді як у середньому для жінок у Словаччині – це 76,5 років, то для жінок-ромок цей показник становить на 10 років коротше (68,5). Значно більшою є дитяча смертність і смертність у порівнянні з усіма дітьми до п'ятирічного віку у Словаччині.

Високоризикованим є життя в ромських поселеннях сільського типу, у переповнених оселях, де не вистачає якісної питної води, немає вбудованої каналізації, відповідних піддонів для зливу стічних вод, накопичуються тверді побутові відходи, які швидко розкладаються, відсутнє нормальне сполучення і під'їзні дороги.

Основними факторами, що впливають на низькі показники стану здоров'я ромського населення, сьогодні є:

- низький рівень освіти, з якого випливають недостатній рівень знань щодо здоров'я та низька соціальна свідомість;
- низький рівень особистої гігієни;
- низький рівень комунальної гігієни;
- уже згаданий низький рівень життя та екологічні ризики зовнішнього середовища, до якого належить, зокрема, забруднене і спустошене навколишнє середовище;
- нездорові звички у харчуванні і погане харчування;
- збільшення рівня вживання алкоголю і тютюну – навіть під час вагітності;
- зростаюча залежність від наркотиків, а також підвищений ризик інфікування ВІЛ та гепатитами (В і С).

Нерівний доступ до надання медичної допомоги:

Широковідомими фактами є ситуації, коли під час надання медичної допомоги ромські громадяни зазнають приниження – наприклад, сегрегаційними заходами в лікарнях, коли ромські пацієнти розміщуються окремо від пацієнтів неромських або ж для обслуговування рома виділяється спеціальний робочий час. Ставлення деяких медичних працівників порушує право ромів на людську гідність – лише через їх етнічну приналежність.

Більшість ромських поселень розташовані в кількох кілометрах від медичних установ. Цей факт, разом з низьким соціальним та економічним статусом та іншими причинами, впливають на нерівний доступ ромів до медичної допомоги. Існуючі підходи у галузі охорони здоров'я не є достатніми і адекватними для досягнення реальної, фактичної рівності. Для того, аби рома, насправді, мали рівний доступ до послуг у сфері охорони здоров'я, на рівні Міністерства охорони здоров'я повинні бути прийняті і реалізовані тимчасові заходи, спрямовані на покращення первинної медичної допомоги, в тому числі профілактичних заходів, і, таким чином, вплинути на чинне становище, пов'язане з нерівним доступом рома до послуг з охорони здоров'я.

Галузь виховання та освіти:

Рома є другою з найчисельніших етнічних меншин у Словаччині. За даними перепису населення в 2001 році, 89 920 жителів Словаччини заявили про свою належність до такої національності, як рома. За неофіційною статистикою кількість рома у Словаччині набагато вища – 350 000-400 000 осіб.

Однією з найбільш актуальних проблем рома є їхня соціальна ізоляція. Ще одна проблема – це високий рівень безробіття, який для деяких ром-

ських поселень становить майже 100%. Результатом цього є висока залежність ромів від різних видів соціальної допомоги.

В основі всіх цих бід лежить, зокрема, низький рівень освіти. Тільки чверть ромів успішно завершили базову освіту. Ще менше успіхів є у здобутті вищої освіти. Це зумовлено незнанням словацької мови на початку процесу навчання, а також слабкими руховими навичками у ранньому віці. Більшість ромського населення у Словаччині живе в неадекватних умовах. Багато населених пунктів не мають електропостачання, питної води, доріг, санітарно-гігієнічний стан таких місць проживання є вкрай незадовільним.

Діяльність в галузі виховання та освіти для покращення статусу ромської національної меншини, незважаючи на те, що є ключовою темою при прийнятті відповідних заходів протягом останніх десяти років, має вибіркового характеру і є погано скоординованою. Поточні дослідження мають інституційний характер, що не виходить за межі окремих університетів або інших науково-дослідних установ, немає прямого впливу на розробку політики і рідко коли застосовується на практиці. З огляду на це, необхідно приділяти більше уваги створенню альтернативних методів навчання, ширше сприяти інклюзивній освіті для рома у більш широкому контексті полікультурної освіти, а також зробити цю інформацію доступною не лише для ромської громади, а й для широкого загалу.

Галузь зайнятості і доступу до житла:

Підвищеної уваги потребує галузь зайнятості.

У ромських поселеннях можна спостерігати 100% безробіття серед працездатних представників спільноти.

Причинами є низький рівень освіти, в багатьох випадках це явище перешкоджає проходженню безробітними рома курсів перепідготовки.

Однією з причин високих показників безробіття серед рома є той факт, що в багатьох випадках поселення ромів розташовані далеко від ринку праці, сюди ж можна віднести і фактор недостатньої мобільності робочої сили окремих представників громади.

Підвищену увагу слід приділити профілактиці відкритих й прихованих дискримінаційних тенденцій з боку потенційних роботодавців. Альтернативним рішенням є необхідність введення так званих сертифікаційних курсів професійної підготовки для набуття знань і навичок в основних обсягах знань, що можуть бути застосовані у конкретних місцевих умовах, – у так званих активізаційних підприємствах, муніципальних службах, а також у процесі трансформації ромських поселень в багатофункціональні поселення.

Довгострокове безробіття має, окрім демотивуючих і негативних впливів на спільноту, негативний вплив на молодь, якій не вистачає позитивних прикладів і немає від кого перебирати робочі навички.

Високий рівень безробіття і, як результат – нестача фінансових ресурсів мають великий вплив на умови проживання, тому що навіть якщо реалізована програма під назвою «житлове будівництво за нижчими стандартами», ромські сім'ї не мають змоги сплачувати квартплату. Це є фактором виникнення незаконного самовільного житла, так званих халуп. Це явище – через недостатність інфраструктури та відсутність інженерних мереж – спричиняє серйозне забруднення довкілля, а також погіршення стану здоров'я і ризику виникнення джерел інфікування різними захворюваннями через недотримання особистої та громадської гігієни.

Галузь культури:

Вищезазначені галузі мають основоположний вплив на формування та підтримку соціально-культурного рівня життя представників ромської національної меншини.

Однак існує також такий фактор, як відсутність участі рома в суспільних справах – серед чинників цього явища можна назвати далеку відстань «ромських поселень» від міст і сіл та відсутність комунікації між ромським і неромським населенням.

У свідомості основного населення країни, як наслідок відсутності поваги і прийняття культурних відмінностей, на жаль, існує думка, що збереження традиційної культури і самобутності є проявом відсталості.

У цьому напрямку рекомендовано запровадити систематичні зміни в галузі освіти, що матимуть наслідком підвищення толерантності, порозуміння та усвідомлення того, що культура ромської меншини є частиною загальної культури усього нашого суспільства.

Позитивні зрушення в напрямку оптимізації загальних умов життя ромів та усунення причин бідності і злиднів у поселеннях створюють простір для розвитку культури і самобутності, які є складовими комплексу заходів задля поліпшення відносин між більшістю і рома – з метою подальшої інтеграції представників ромської національної меншини в суспільство.

*Аладар Адам,
голова Закарпатського циганського
культурно-просвітнього
товариства «Романі Яг»*

ЗАКАРПАТСЬКЕ ЦИГАНСЬКЕ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЄ ТОВАРИСТВО «РОМАНІ ЯГ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ЕТАПИ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ

Засновницька конференція обласного товариства «Романі Яг» відбулася 22 травня 1993 року.

Пізніше в обласне товариство «Романі Яг» влилися регіональні організації Чопа, Великого Березного, Мукачева, Перечина, Берегова, Сваляви. Одним з найдієвіших засобів духовного об'єднання ромів став фольклорний ансамбль «Романі Яг», котрий очолив заступник голови правління товариства, відомий далеко за межами Закарпаття музикант Ернест Бучко. До слова, за високі мистецькі досягнення та з нагоди 30-річчя творчої діяльності у 1997 році Ернесту Бучку Указом Президента України було присвоєно звання «Заслужений діяч мистецтв України». Це перший в історії Закарпаття випадок, коли рома удостоїли такої високої відзнаки. Робота Закарпатського циганського культурно-просвітнього товариства «Романі Яг» проводиться за кількома основними напрямками:

1. **Культурно-пропагандистський** – виявлення і підтримка ромських талантів, пропаганда та популяризація надбань ромської культури, організація змістовного дозвілля ромів, подолання негативного ставлення до них з боку решти населення краю шляхом публікацій у пресі, виступів в інших засобах масової інформації.

2. **Соціально-економічний** – допомога бідним і постраждалим внаслідок стихійних лих, організація гуманітарної допомоги тим, хто її гостро потребує.

3. **Просвітній** – робота по створенню ромської громадсько-політичної еліти, підготовка найбільш здібних молодих ромів до навчання у старших класах загальноосвітніх шкіл, у середніх спеціальних та вищих навчальних закладах, шефська допомога ромським школам, піклування про ромських дітей дошкільного віку.

4. **Правозахисний** – допомога ромському населенню з різного роду юридичних питань, правовий захист у випадку порушення їхніх загальнолюдських та конституційних прав у повсякденному житті, а особливо – у випадку конфліктів з міліцією та іншими правоохоронними органами.

У жовтні 1995 року голова правління «Романі Яг» брав участь у конференції «Роми у посттоталітарний період», що проходила у столиці Чехії – Празі. На ній обговорювалися питання злиденного існування ромів у Європі

в цілому, а зокрема – особливо гострі проблеми ромів у країнах, що утворилися після розпаду СРСР. Матеріали цієї конференції було надруковано у пресі, чому посприяли зарубіжні ромські організації. Авторитетні закордонні ромські центри багато сприяють і появі на шпальтах газет та журналів, а також у вигляді окремих брошур, книжок та інших, публікацій з проблем ромів Закарпаття, про їхнє культурне і громадське життя, в тому числі – і таких матеріалів, які підготували керівники та активісти товариства «Романі Яг».

За допомогою Фонду «Схід-Захід» та Фонду розвитку Карпатського Єв-рорегіону було знято два документальні фільми: «Вас запрошує “Романі Яг”» /1996 р./ та «Їх дім – весь світ» /1997 р./. Обидві стрічки отримали високу оцінку з боку громадськості краю, з успіхом демонструвалися по обласному та зарубіжному телебаченню.

У 1996 році по вулиці Дендеші, 10, що в Ужгороді, було створено культурний центр «Романі Яг».

У 1996 році товариство «Романі Яг» виступило з ініціативою щодо об'єднання на території свого культурного центру ромського дошкільного закладу. Буквально за рік товариство, головним чином із залученням власних коштів, а також завдяки підтримці та матеріальній допомозі Ужгородського міського відділу освіти та Міжнародного фонду «Відродження», спромоглося реконструювати будинок, що вже майже розвалювався, підвести до нього воду, каналізацію, парове опалення, газ, обладнати приміщення всім необхідним для ігор, навчання, харчування та відпочинку ромських дітей. Наприкінці 1997 року почав успішно функціонувати перший в Ужгороді і чи не єдиний в Україні ромський дитячий садочок.

Правозахисна робота – один з найбільш пріоритетних напрямів діяльності товариства «Романі Яг». Майже щодня до культурного центру звертаються роми з приводу ігнорування або порушення їхніх законних людських, соціальних чи культурних прав. Причому найчастіше порушення прав людини спостерігаються у випадку виникнення конфліктних ситуацій у взаємовідносинах ромів з правоохоронними органами. Нерідко з ромів знушаються, б'ють їх, затримують без пред'явлення необхідних за законом документів, незаконно обшуковують їх самих та їхні помешкання, вилучають матеріальні цінності, які нерідко потім зникають. Товариство «Романі Яг» допомагає ромам юридичними консультаціями, до яких залучаються кваліфіковані спеціалісти, а також шляхом офіційних звернень до керівників правоохоронних органів з приводу тих чи інших конкретних порушень і зловживань владою з боку охоронців порядку, працівників суду та прокуратури. Представники «Романі Яг» постійно тримають у полі зору слідства та судові процеси, в котрих потерпілими чи звинувачуваними є представники ромської народності. Завдяки заступництву та кваліфікованій допомозі товариства декількох ромів уже виправдано у ході судових засідань, по справедливості вдалося вирішити

і багато дрібних конфліктів з правоохоронними органами. Авторитет «Романі Яг» настільки великий, що до його культурного центру звертаються роми навіть за справедливим вирішенням дрібних побутових конфліктів всередині громади.

Численні випадки правового нігілізму щодо ромів Закарпаття відображено у документальній книзі “The Misery of Law”, де найактивнішу участь у підготовці взяли лідери «Романі Яг». У 1997 році книгу видав Європейський центр прав ромів (англійською мовою). Отже, завдяки «Романі Яг» про порушення ромських прав на Закарпатті знають вже у всій Європі. А Європейському центру прав ромів – окрема і особлива подяка за ту величезну допомогу, яку ця міжнародна організація постійно надавала «Романі Яг».

Вище охарактеризовано лише основні, пріоритетні напрямки діяльності товариства «Романі Яг». Розповісти про всі акції, заходи, великі і дрібні питання та проблеми, які доводиться вирішувати щодня, навіть у вихідні і святкові дні, просто неможливо. Депутатами місцевих рад є члени товариства «Романі Яг» – Ігнат Тирпак /Перечин/, Матвій Балінт /Свалява/. І всі вони оправдали довір'я виборців, як оправдовує довір'я ромів культурно-просвітнє товариство «Романі Яг» в цілому.

Таким чином, ми бачимо, що історія існування на Закарпатті ромських громадсько-культурних об'єднань не така вже й довга – лише 20 років. У січні 1997 року ромські товариства області об'єднались в «Асоціацію ромських громадських організацій «Скгіпе» (Єдність). До складу Асоціації ввійшли всі зареєстровані на той час ромські культурно-просвітні товариства, всього 12 організацій, для координації сумісних зусиль по вирішенню нагальних питань. Асоціацією було проведено декілька семінарів та тренінгів по навчанню роботи голів ромських таборів та правозахисної роботи.

Із серпня 2000 року почав працювати ромський музей, один з культурно-просвітницьких осередків. Зараз музей працює в Ужгородській ЗОШ № 14 і складається з кількох експозицій, таких як: історія та міграція ромів, побут та ремесло, Голокост, музичне мистецтво ромів Закарпаття. Представлено колекцію ромського жіночого та дитячого вбрання, унікальні вишивки. В музеї побували з екскурсіями представники Угорщини, Німеччини, Польщі, Югославії. Частими гостями музею є учні загальноосвітніх шкіл Ужгородщини, де проводяться заняття з історії та культури ромського народу.

24 березня 1999 року вийшло перше число єдиної на теренах СНД газети для ромів – «Романі Яг», шеф-редактором якої був Аладар Адам. «Головне завдання нашої газети – щоб наш народ отримував інформацію від такого друкованого видання, яке існує безпосередньо для ромів і не тільки відображає, але й захищає його інтереси», – вважає шеф-редактор.

У 2001 році голова товариства «Романі Яг» Аладар Адам був учасником всесвітньої конференції, яка проходила у місті Дурбан (ПАР).

У 2002 році був виданий перший в Україні українсько-ромський розмовник та вийшов друком ромський дитячий журнал «Кхаморо». Пізніше побачив світ жіночий журнал «Мірікля».

У 2006 році були видані унікальна книга про наругу, яку пережили роми під час Голокосту, – «Білий камінь з чорної катівні» та методичний посібник для вчителів «Історія та культура ромів».

У 2012 році організація вийшла на новий рівень роботи: започаткувала створення ромських документальних фільмів. Протягом 1999–2010 років члени «Романі Яг» по крихтах збирали відеосвідчення про переслідування ромів у роки війни. На кінцевому етапі робота завершилась створенням відеофільму «Сповідь. Живі свідчать» та виданням методичного посібника для вчителів з однойменною назвою.

Ми зробили тільки невеликий екскурс у минуле діяльності товариства «Романі Яг» і зрозуміли, яка величезна робота була проведена за двадцять років. Багато напрямків можна охарактеризувати словом «вперше». Це створення першої на теренах колишнього Радянського Союзу ромської громадської організації, яке проходило під пильним контролем органів безпеки. Це і створення першого професійного музичного ансамблю «Романі Яг». Це і організація перших асоціацій у реалізації проектів по всій Україні, навіть із залученням організацій з Росії. Це і робота першого ромського друкованого видання, а саме – газети «Романі Яг», яка «ромською поштою» направлялась майже у сорок ромських організацій та багатьом передплатникам. Це і створення першого документального фільму «Сповідь. Живі свідчать».

Ми пишаємося тим, що місто Ужгород стало піонером ромського правозахисного та просвітницького руху у створенні громадських організацій, які зараз широко представлені майже в усіх обласних центрах нашої держави.

Низький уклін всім тим, хто стояв біля витоків захисту прав ромів, ромської культури.

ЭТНОЛОГИЯ ТА ЭТНОГРАФИЯ

*Георгий Цветков,
сотрудник Федерального Института
развития образования (РФ, г. Москва)*

СЕКРЕТНЫЙ ЛЕКСИКОН ЦЫГАН-ЛОВАРЕЙ¹⁷

В ситуации межэтнической коммуникации одной из важных функций диалектов цыганского языка (романи¹⁸) является функция дезинтеграции коммуникативного пространства между цыганскими группами и их окружением [Нансок 1976: 87]. При этом цыганский диалект показывает, во-первых, *принадлежность его носителя к конкретной группе*, а во-вторых, *то, каким образом ведет себя эта группа*, взаимодействуя с окружением и с другими цыганскими группами.

Ситуация дезинтеграции существует как в межэтнических отношениях (цыгане – нецыгане), так и во внутриэтнических межгрупповых отношениях (между цыганами разных групп). Внутриэтническое социальное пространство цыган иерархизировано, чему соответствуют различные иерархические уровни внутриэтнической коммуникации [Цветков 2011: 139–149]. С коммуникативной иерархией связаны различные уровни «прозрачности» речи (при затрагивании определенных тем), обусловленные контролем ниш жизненного, в частности, экономического пространства, что проявляется

¹⁷ Статья первоначально опубликована в издании: «Сборник материалов рабочего совещания по языку цыган России. Институт лингвистических исследований РАН, 5 октября 2012 г. М.: Институт славяноведения РАН, 2013».

¹⁸ Романи – общий термин, обозначающий совокупность диалектов цыган Европы. Его происхождение связано с наиболее распространенным среди европейских цыган эндонимом ром; этническое название языка цыган-ромов – *романи чиб*, *романи* ‘язык ромов’ (соответственно язык переднеазиатских цыган-домов – *дамари*, армянских цыган-ломов – *ломаверен*). Распространение термина *романи* в научной литературе стало результатом изучения языков этих различных групп и дифференциации понятий, прежде всего в европейских цыгановедческих исследованиях, с начала XX в. Эта терминология позволяет разграничивать между собой не только группы носителей языковых образований индийского происхождения (*ромов*, *домов* и *ломов*), но и отделять от них иные группы со сходными чертами уклада (например, среднеазиатских цыган-мугат, так называемых *морских цыган* и др). Таким образом, термины *ром*, *романи* – конкретизирующее обозначение, по сравнению с терминами *цыган*, *цыганский*, и играют роль *технических терминов*. В англоязычных странах эти термины полностью заменили термины *Гурзу* в значении ‘цыган’, ‘цыганский’. В других странах они используются наряду с традиционными обозначениями, например: франц. *tsigane / romani*, болг. *цигански / ромски*, и т.д. В научной литературе России и стран бывшего СССР они начали распространяться после падения «железного занавеса», сейчас более активно используются молодыми специалистами по социолингвистике и проблемам межкультурной коммуникации.

как в межэтнических, так и в межгрупповых / межобщинных отношениях [Смирнова-Сеславинская 2011: 317–325].

Секретные формы речи в ситуации межэтнической коммуникации

В ситуации межэтнической коммуникации любой цыганский диалект:

1) является маркером этнокультурной дистанции между его носителями и окружением;

2) может выступать в роли тайного языка в присутствии нецыган, поскольку он им непонятен [Matras 2002: 239].

При этом он демонстрирует отличия от языка окружения на всех языковых уровнях, и таким образом этнический язык функционирует в качестве секретного. В ситуации свертывания основных функций этнического языка и его замены на язык окружения единственной функцией, если не считать функцию маркировки принадлежности к этносоциуму, становится дезинтеграция с окружением и скрывание информации от окружения¹⁹. Такая функция актуальна и в ситуации экономической конкуренции цыганских общин с окружением, при занятии ими в макрообществе ремесленных, торговых и прочих ниш.

Некоторые цыганские группы испытали постепенную языковую ассимиляцию, в ситуации двуязычия перейдя на чужую грамматику, с сохранением того или иного объема этнической лексики; их практически утраченные диалекты сохраняются только в форме *этнических секретных лексиконов*, играющих роль дезинтеграции коммуникативного пространства общины с окружением и контроля ее экономического пространства²⁰. В таком качестве сохранялся этнический лексикон у цыган-боша Армении [Voskianian 2002: 177].

У некоторых торговых групп Ближнего Востока сохранились тайные лексиконы, основанные на этническом словаре цыган-домари [Amanolahı, Norbeck 1975, Benninghaus 1991, цит. по: Matras 1999: 1], что, очевидно, является результатом *социогрупповой консолидации* в прошлом цыганских торговых групп с другими группами мобильных торговцев.

Секретные формы речи в ситуации внутриэтнической межгрупповой коммуникации

В ситуации межгрупповой коммуникации цыганские диалекты:

1) представляют собой маркеры этнокультурной дистанции их носителей с носителями других цыганских диалектов;

¹⁹ Такая функция этнического языка пересекается с функцией тайных сословных (профессиональных, «цеховых») языков, в прошлом представлявших языковые подсистемы национальных языков разных стран, о социально-историческом аспекте функционирования тайных языков см., например, [Приемышева 2009: 22–28].

²⁰ С *контролем экономического пространства* связан переход на тайный язык или тайный лексикон в *присутствии конкурентов*, например, при обсуждении торговых сделок, при общении с партнерами из своей группы на рынке и проч.

2) не могут полноценно выполнять функцию тайных языков, так как грамматически и лексически близки другим цыганским диалектам. И хотя объем общей лексики и грамматического аппарата зависит от дистанции между конкретными цыганскими диалектами, общая часть этих диалектов позволяет носителям в той или иной мере понимать речь друг друга²¹. Поэтому в ситуации внутриэтнической межгрупповой экономической (в частности, торговой) конкуренции необходимы специальные способы скрывания информации, то есть специальные *тайные лексиконы* внутри конкретных цыганских диалектов.

В зависимости от локальных ситуаций в качестве внутриэтнических экономических конкурентов могут выступать:

1) представители разных этнических цыганских групп – носители разных цыганских диалектов;

2) представители разных семейно-родовых групп одной цыганской этнической группы, говорящие на одном диалекте.

У цыган традиционно действовала (в ряде случаев продолжает действовать и сейчас) норма, при которой представители чужого рода не могут практиковать на одной и той же территории занятие, одинаковое с представителями другого рода (даже если это представители одной этнической цыганской группы). Например, «чужим» цыганам нельзя продавать на рынке тот же товар, что и местным, «чужие» цыганки не могут гадать в месте, постоянно занятом представительницами местной группы, артистический коллектив не может проводить переговоры с хозяином заведения, где уже работает другая группа цыганских артистов и т. д. Соответственно, в случаях, когда группы занимают или пытаются занять одну и ту же экономическую нишу, возникает особо жесткая конкуренция, что способствует развитию тайных лексиконов. Круг носителей этих лексиконов должен ограничиваться представителями «хозяйствующей» группы, обычно представителями одного рода, в который входят, как правило, несколько расширенных семей, находящихся на одной территории.

Разумеется, выявление живых секретных языковых образований затруднено даже для носителей цыганского языка, как в силу ограниченности среды распространения этих форм речи, так и в силу их тайного характера. Ниже мы рассмотрим секретный лексикон одной из подгрупп цыган-ловарей, родственной автору этой статьи, и возникновение которо-

²¹ Следует учитывать, что реальная конкуренция происходит между цыганскими группами, проживающими на одной или на смежных территориях. Таким образом, их диалекты или формировались в одном регионе, или (если цыганское население формировалось в результате миграций из разных регионов) обычно в той или иной мере знакомы представителям других местных цыганских групп в результате межгрупповых контактов.

го надо связывать с ситуацией межгрупповой конкуренции. Естественно предполагать, что тайные внутридиалектные лексиконы могли возникать в подразделениях разных цыганских групп. Ср., например, упоминание К. М. Голодникова, который писал, что «...между ними (цыганами Сибири – Г. Ц.) существует еще и особый жаргон, которого русские, даже и говорящие по-цыгански, не понимают. Это так называемый “воровской язык”, употребляемый в случаях, требующих особенной тайны и осторожности» [Голодников 1882: 45].

Распространение секретного лексикона ловарей-чокеши

Цыгане-лова́ри России и Украины – переселенцы из Венгрии, территорию которой они покинули примерно в середине XIX в. в ходе «большой цыганской миграции»²². Ловари делятся на три подгруппы: *бундаши*, *унгери* и *чокеши*. Чокеши раньше составляли одну общность с ловарями-унграми и вступали с ними в брачные отношения; в процессе переселения и социально-экономической интеграции в новом регионе чокеши выделились в эндогамную группу, подробнее см. [Цветков 2008; Смирнова-Сеславинская 2012].

По нашим данным [ПМЦЯ: Секретный лексикон]²³, секретный лексикон, о котором идет речь в этой статье, распространен преимущественно в подразделении ловарей-чокеши и, очевидно, сформировался именно в рамках этой подгруппы ловарей.

Этот факт, видимо, надо связывать с ситуацией экономической конкуренции чокеши с другими группами цыган (как ловарей, так и не ловарей). Действительно, по материалам устной истории известно, что чокеши были семейно-родовой группой ловарей, раньше остальных в своем миграционном потоке переселившихся на территорию собственно России, где они до 1930-х годов занимались торговлей лошадьми, составляя конкуренцию группам *русских цыган* и *сэрвов*, традиционно «державших»

²² «Большая цыганская миграция», или «большая кэлдэрарско-лова́рская миграция», – крупная миграция цыганских групп кэлдэрарей и ловарей из румыно- и венгероязычных регионов, проходившая со второй половины XIX до начала XX вв. В ходе миграции большая часть групп переместилась на территорию Российской империи..

²³ Данные о тайном лексиконе и его функционировании зафиксированы как самопись автором данной статьи в 2000-е гг. Сам тайный лексикон, лежащий в основе полевого материала по данной теме, был усвоен автором статьи с подросткового возраста в рамках устной традиции от старших членов группы. Кроме этого, полевой материал включает практические наблюдения использования тайного лексикона членами семейно-родовой группы автора и функционирования части лексикона у цыган-лова́рей иных подгрупп (включенные наблюдения в России и в Украине, примерно с 1960 г. по настоящее время).

конную торговлю в России и в Украине²⁴ [Смирнова-Сеславинская 2012]. На это также указывает тот факт, что слово лов. секр. *сыр*, которое обозначает цыган других групп (не ловарей), относится прежде всего к *русским цыганам*.

Состав и происхождение секретной лексики

В секретном лексиконе ловарей-чокеши можно выделить несколько слов лексики в соответствии с их происхождением.

1. Слова цыганской этимологии.

1) Это слова, которым было придано нестандартное, новое значение: ср., например, лов. секр. *чирикля́* ‘тысячи; деньги’ и ром. *чирикля́*, ‘птицы’, а также лов. *эзра* ‘тысячи <рублей или иной валюты>’ и ром. *ловз’* ‘деньги’.

2) Некоторые цыганские слова, по-видимому, давно вышедшие из активного употребления ловарей и сохранившиеся как тайные аналоги лексики с той же семантикой. Это, например, лов. секр. *гомó* ‘нецыган’ и *гомí* ‘нецыганка’ в значении ловарского варианта общецыганских слов *гажé* ‘нецыган’ и *гажи* ‘нецыганка’. Основа этой лексемы в разных формах встречается в различных цыганских диалектах: кэлд. *гомéш* ‘женщина нецыганка’ [Деметер, Деметер 1990: 54], в диалекте боснийских гурбетов – в формах *гомí* ‘нецыган, крестьянин’ и *гомní/гомíни* ‘нецыганка, женщина’ (в Боснии ‘мусульманка’, сокращенное от *гомéžни*), а также в формах *говéž-1 m* [gomanó] ‘мужчина не цыган, муж’ и *гомéžни-1 f* «женщина нецыганка» [Boretzky, Iglá 1994: 100]. Использование форм *гомó* и *гомí* в тайном лексиконе, по утверждениям информантов, связано с тем, что окружение стало понимать смысл слов ром. *гажé* ‘не цыган’ и *гажи* ‘нецыганка’ в речи цыган.

2. Значительный слой секретного лексикона составляют слова венгерской этимологии, существующие параллельно с общецыганской лексикой той же семантики. Среди них можно выделить два основных слоя слов, в соответствии с тем, как они осознаются самими носителями лексикона.

1) Слова, венгерское происхождение которых уже забыто, и они осознаются носителями как «специальные» слова тайного лексикона, генерированные самими ловарями. Например, это лов. секр. *хитя́* ‘деньги’

²⁴ *Русские (севернорусские) цыгане* — самый ранний и многочисленный слой цыганского населения России, появившийся в границах расселения русскоязычного населения примерно в конце XVII – начале XVIII вв. *Сэрвы* — основное цыганское население Украины, расселившееся среди носителей украинского языка; видимо, появились на западноукраинских землях еще в XV в. (так как в этот период отмечены в документах), в восточноукраинских – возможно, с XVI в. Они проживают также в центральных и особенно южных областях России. Конная торговля в прошлом была основным занятием русских цыган и сэрвов. Большая часть ловарей, занимавшихся в Венгрии продажей и меной лошадей, при переселении в Россию была вынуждена сменить предмет торговли. В то же время группе ловарей-чокеши удалось успешно интегрироваться в этот сегмент российского рынка.

(вместо общецыганского *ловэ* ‘деньги’), происхождение которого, очевидно, надо связывать с венг. *hitel* ‘кредит’.

Другое выражение – лов. секр. *на чамчàр* ‘не говори’, использующеся вместо ром. *на пхэн* ‘не говори’, лов. *на ворбисàр* ‘не разговаривай’, народная этимология производит от лов. *на чàmбэ* ‘не жуй’.

Возможно, здесь речь может идти о контаминации ром. лов. *чàmбав*, ср. хинди *sabānā*, древнеиндоар. **sambati*; арм. *čam-el* ‘жевать’ [Boretzky, Iglá 1994: 47-48] и венг. *csámcsogni*²⁵ ‘чавкать (во время еды)’, а также, в переносном смысле ‘смаковать что-то, чаще со злорадством’ (+ цыганская отрицательная частица *на*).

При рассмотрении обоих гипотетических источников (индоарийского и венгерского) ясно, что секретные значения опираются на переносные значения глаголов, обозначающих жевание, чавкание (то есть озвученный процесс еды). На возможность такого развития семантики глаголов указывает, в частности, функционирование аналогичных по семантике глаголов русского языка, представленных в словаре В. Даля. Так, вторичный смысл слова *жевакать* ‘говорить одно и то же, мямлить, говорить вяло, нерешительно, невнятно, как бы пережевывая’, а также ‘жевать кому голову – пск. бранить, журить’ [Даль 1978: 528]. Вторичные смыслы слова *чавкать* ‘говорить вяло и чмокая, невнятно’, а также *ол.* ‘болтать, говорить’ [Даль 1980: 580]. Представляется очевидным, что для глагола венг. *csámcsogni* тайное значение ‘говорить’ развилось из переносного смысла (см. выше), который, видимо, в диалекте ловарей сохранился только в качестве секретного значения.

Форму лов. *чамчàр* в этом случае можно рассматривать как результат трансформации формы лов. **чамчэсàр* (*чамчэ* + суффикс *-сар-* с редукцией предударной гласной основы [o] > [э]) в лов. *чамчàр*, в результате дальнейшей редукции гласной [э] до полного ее выпадения, и слияния звука [ч] основы со звуком [с] суффикса, и с ассимиляцией [с] в [ч]. Для варианта венг. *csámcsogni* можно предположить тот же вариант суффиксации.

В венгерском языке есть глагол *csacsogni*²⁶ ‘щебетать’, который употребляется в значении ‘говорить (о ребенке, женщине)’²⁷. (Аналогия такого развития есть и в русском языке: например, вторичный смысл слова *щебетать* ‘болтать, говорить без умолку, тарантить (о детях и женщинах)’ [Даль

²⁵ Черта над гласным первого слога в венгерском слове является фонетическим маркером, а не ударением. Звук, обозначаемый как *a*, соответствует русскому *a*. Ударение в неопределенной форме глагола падает на предпоследний слог.

²⁶ Гласный первого слога произносится как короткий звук, промежуточный между [a] и [o]. Ударение в неопределенной форме глагола падает на предпоследний слог.

²⁷ Это значение является результатом семантического развития основы венг. *csacs-*: *csacsi* ‘ослик’, разг. ‘глупыш, дурачок’. Так, *csacsiskodni* ‘глупить, дурить, делать глупости’, *csacska* ‘щебечущий (о ребенке)’.

1980: 651]. Аналогия в венгерском языке – в развитии семантики глагола лов. *korotélyi* ‘щебечу, щебечет’ – см. ниже). Но, при семантической близости венг. *csacsogni* и лов. секр. *ná chamčár*, есть формальные сложности соотнесения этих форм. Так, при рассмотрении этого варианта этимологии надо предполагать назализацию гласного первого слога [a] > [a] в венгерском глаголе с дальнейшим переходом назализованного звука в слог [ам], примеров чего у ловарей нам обнаружить не удалось.

В целом и форма, и семантическое поле глагола венг. *csamcsogni* в большей степени соответствуют форме и семантике, как основной, так и тайной, лов. *чамчár*.

Нельзя полностью исключать и вариант контаминации венг. *csacsogni* с венг. *csámcsogni*, которая могла произойти в период после миграции чокещи из венгероязычного региона, когда венгерский язык стал ими забываться, ограниченно используя в функции секретного²⁸, слившись затем с тайным лексиконом собственно цыганского происхождения (см. далее).

Следует отметить, что вторые смыслы глаголов, обозначающих жевание и чавкание (а также щебетание – см. ниже), очевидно, не представляют собой специальных смысловых образований тайного лексикона для замещения глаголов со значениями ‘сказать’ и ‘говорить’. В данном случае речь идет о переходе в тайный лексикон *переносных, вторичных* значений глаголов обыденной речи, в которой эти переносные употребления несут дополнительное *стилистическое* (грубое или уничижительное) значение. Заметим в этой связи, что ловари из подгруппы унгри, которые не входят в круг носителей нашего секретного лексикона, понимают основное, не тайное значение слова лов. *чамчár* ‘жуй’.

Еще одно выражение – лов. секр. *ná дутысар* – также означает ‘не говори, не рассказывай’. Мы предполагали, что его этимология может быть связана с основой венг. *duda*²⁹ в ее переносном значении ‘напевать, мурлыкать себе под нос’ + суффикс *-сар*. Так, венг. *duda* ‘волынка’, а также ‘сирена; гудок, сигнал (автомшины и т. п.)’; венг. *dudálni* ‘играть на волынке’, а также ‘гудеть, давать сигналы, гудки’; венг. *dudolni* ‘мурлыкать себе под нос, напевать’. Ср. одно из значений слова «мурлыкать» у В. И. Даля: «Мурлыкать, мурныкать <...> петь себе под нос, напевать или ворчать про себя, невнятно» [Даль 1979: 360], а также «Гудить <...> южен. зап. порицать, корить, хаять, хулить, осуждать, порочить <...>; гудеть <...> прм. выть, завывать» [Даль 1978: 405]. Ср. также у С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой: *гудеть* <...> *гудеть одно*

²⁸ Под влиянием русского языка, в речи чокещи, видимо, могло сблизиться и произношение первой гласной в венг. *csámcsogni* и *csacsogni*, что могло стать дополнительным фактором сближения форм глаголов.

²⁹ В этом случае речь идет об оглушении второго [d] > [t] в основе [duda] и о редукции второй гласной основы. В кириллическом написании формы *дутысар* буква *ы* условно отражает редуцированный звук, промежуточный между [ы] и [э].

и то же ('надоедливо повторять, говорить'; разг.) [Ожегов, Шведова 2008: 149].

В то же время, мы пока не смогли найти примеров оглушения звонких согласных в заимствованных словах³⁰. На настоящий момент это все, что можно в порядке рабочей гипотезы сказать о происхождении этой лексемы.

2) Другие выражения венгерской этимологии из секретного лексикона осознаются еще как венгерские некоторыми его носителями. Это, в частности, выражение лов. секр. *нэм бэсиль* 'не говори', представляющее собой неадаптированную венгерскую форму 3 л. ед. ч. наст. вр. *nem beszél* 'он / она не говорит'. Это выражение, которое изредка используют немногие ловари-чокещи старшего поколения в обычной (не тайной) речи, используется как тайное в присутствии цыган неловарей, словарь которых не содержит венгерской лексики. Здесь, как мы видим, глагол в форме 3 л. ед. ч. используется в качестве императива. Это, очевидно, связано с тем, что современные ловари, понимая значение основы венгерского глагола, не осознают венгерских грамматических показателей, поскольку фактически венгерским не владеют. Таким образом, сама указанная форма уже воспринимается как глагольная основа, которая в цыганском языке является формой повелительного наклонения ед. ч.

Еще одно выражение – лов. секр. *на коротёлысарэн* 'не говорите, не рассказывайте' или лов. секр. *на коротёлын* 'не говори, не рассказывай', а также: не говорите, не рассказывайте³¹, от лов. *коротёлыйй* 'щебечу, щебечет' [ПМЦЦЯ]. Развитие второго смысла от основного находит параллели в русском языке, например, вторичный смысл слова *щебетать* 'болтать, говорить без умолку, тарантить (о детях и женщинах)' [Даль 1980: 651].

В то же время, возникает вопрос о происхождении слова лов. *коротёлыйй* в его первом (не тайном) смысле. Так, венг. *kortyolni* означает 'прихлёбывать, потягивать (вино и т. п.)'. Однокоренные слова — венг. *korty* 'глоток', венг. *kortyantani* 'делать глоток, глотнуть ч.-л.', венг. *kortyolgatni* 'изредка прихлёбывать, потягивать'. Возможно, значение 'щебетать' является вторичным для лов. *коротёлыйй* так же, как значения 'говорить, болтать' и проч. являются вторичными для русских глаголов *жвакать* и *чавкать* (см. выше). Но поскольку этого вторичного значения у *kortyolni* и других однокоренных слов в венгерском языке нет, видимо, надо считать, что оно

³⁰ Во всех формах, где ударение в указанной лексеме падает на слог, начинающийся на второй согласный основы, этот согласный произносится как придыхательный тх (*на ду-тхын* 'не говори', *вов чи ду-тхыйй* 'он не говорит'), в противоположность ситуации, когда указанный слог является безударным: *на ду-ты-сар*.

³¹ Краткая форма используется, как мы видим, для обращения и к одному, и ко многим собеседникам. При обращении ко многим собеседникам короткая форма (без суффикса *-сар*) более частотна, чем полная [ПМЦЦЯ], видимо, в силу большего удобства произношения.

развилось уже в ловарском диалекте после усвоения лексемы из венгерского языка.

Слово лов. *górtë* ‘плоток’ также усвоено ловарями России и Украины из венгерского языка. При этом произошло озвончение первого гласного звука из [к] в [г] – ср. лов. *górtë* и венг. *kortu* ‘плоток’³². В качестве гипотезы можно предположить, что на озвончение первого звука в слове лов. *górtë* могло повлиять соотношение лов. **kórtë* / *górtë* с лов. *gyrtяно* ‘глотка’, а также с рус. *горло*.

Частое венгерское слово в секретном лексиконе – лов. секр. *йов* ‘хороший, хорошая’, ср. венг. *jo* ‘хороший’.

3. Выделяются несколько слов, происхождение которых для нас неясно, в частности лов. секр. *дүфін* ‘удар’ вместо ром. *малáv*, лов. секр. *чаплый* ‘ест’ (со специальной характеристикой ‘ест жадно’) вместо ром. *хал* ‘ест’, а также лов. секр. *сыр* – для обозначения представителя другой цыганской группы, в первую очередь русских цыган. Женская форма лов. секр. *сыр* ‘русский цыган’ – лов. секр. *сыркíня* ‘русская цыганка’.

Можно предположить вариант этимологизации лов. секр. *сыр* как словоформы чужого диалекта, выступающей для ловарей характерным маркером речи «чужого» цыгана. Так, характерное фонетическое различие в формах лов. *сар* и русскором. *сыр* ‘как’ воспринимается как междиалектный маркер. Это связано также с тем, что слова лов. *сар* и русскором. *сыр* высокочастотны. Обозначение лов. секр. *сыр* могло возникнуть в ситуации, когда русские цыгане стали понимать, что ловари обозначают их словом *румунгры* / *румунгры*³³.

Примеры фраз с секретной лексикой

Йов э сыркíня! ‘Хороша (в знач.: красивая) румунгрица <русская цыганка>!’ (лов. *Шукáр румúnгрица!*)

Нá чамчáр áнгла сыр. ‘Не говори перед румунгром <русским цыганом>’ (лов. *Нá ворбисáр áнгла ромúnгро*).

Дыкx, сар чаплый о сыр! ‘Посмотри, как <жадно> ест румунгро <русский цыган>!’ (лов. *Дыкx, сар хал о ромúnгро!*).

Формирование секретного лексикона

Секретным лексиконом хорошо владело старшее поколение чокеши. Из окружения автора этой статьи это, прежде всего, дед и его братья.

³² Другие примеры озвончения согласной в заимствованном слове – рус. *грипп*, формы которого при усвоении трансформировались в лов. *грібо* и *гріно* (в речи унгров и чокеши).

³³ *Ромúnграми* / *румúnграми* ловари называют цыган, имеющих с ними значительную культурную и языковую дистанцию, изначально – раннее «доловарское» цыганское население Венгрии: от *ром унгро* ‘венгерский (местный) цыган’ [Цветков 2008: 472]. Так же пишет о происхождении этого слова Е. Фицовский [Ficowski 1985: 80–81].

Де́д автора статьи: Милорд Ардомович Цветков, Милорд, сын Ардома, внук Мишки, род Чокещи, малая вица Мишкещи, 1894–1963.

Братья де́да: Пру́со Ардомович Миха́й – Пру́со, родной брат Милорда³⁴, 1900–1982 гг.³⁵. *Кало Ардомович* (официальная милия, видимо, *Миха́й*) (прозвище *Мэ́лало́*) – родной брат Милорда, родился в 1917 или 1918 г.

Леонид и Георгий Кулагины – двоюродные братья де́да, М. А. Цветкова.

А также другие двоюродные, троюродные и четвероюродные братья.

Подсчеты показывают, что лексикон может восходить к общим предкам этого круга родственников – прадеду автора статьи и родным братьям прадеда, которые родились примерно в 1860–1880-е гг.: Ардому, Ипа́но, Пру́со, Гро́фо. Они принадлежали к вице чокещи (к одной из ее двух крупнейших ветвей³⁶ – мишкещи) и еще носили австро-венгерские фамилии и имели соответствующие паспорта, которые поменяли только около 1930 г. Учитывая, что торговлю лошадьми на территории России представители семейно-родственной группы чокещи начали в конце XIX – начале XX вв., в это время, по-видимому, мог актуализироваться секретный лексикон с активным использованием непонятной

*Милорд Ардомович Цветков
(Чокещи), 1894–1963.
Фотография 1920-х годов.*

³⁴ В цыганских группах, сохранивших традиционную социальную организацию – патрилинейный род – часто существуют два родовых имени (фамилии). Первая – «настоящая» (цыганская), под которой они известны во внутриэтнической среде – их родовое имя (название вицы), происходящее от имени или прозвища предка, характерной черты группы и проч. Выбор «внешней» фамилии часто случаен, эта фамилия как правило заимствуется у постоянного окружения. При смене австро-венгерских паспортов на российские, уже при советской власти, выбор фамилии для нового паспорта у мужчин-ловарей – глав семей – был случайным и не связывался с фамилиями других глав семей – членов семейно-родовой группы. Поэтому даже родные братья могли получить российские паспорта с разными фамилиями.

³⁵ М. А. Цветков и П. А. Михай – родные братья. При смене австро-венгерских паспортов на российские (после 1917 г.) выбор *внешней* фамилии для нового паспорта, как это происходило у большинства цыган, был случайным и не связывался с *внешними* фамилиями других членов семейной группы. *Настоящая* фамилия большинства цыган, под которой они известны во внутриэтнической среде – их родовое имя (название *вицы*), происходящее от имени или прозвища предка, характерной черты группы и пр. Записанные в паспорте личные имена также могут не совпадать с внутриэтническими, особенно у старшего поколения, что в большой мере связано в прошлом с отказами работников ЗАГСов записывать детей иностранными или этническими именами.

³⁶ Ветвь вицы (рода) у ловарей называется *кранжя* ‘ветвь’.

местным конкурентам венгерской лексики (изначально венгерского языка). Потомки этих братьев, часть из которых в середине XX в. уехала из России в Польшу, а позже в Швецию, до последнего времени владели этим секретным лексиконом.

В качестве примера можно привести отрывок из разговора автора статьи со своим дедом:

– *Кón лас тэ ворбий болдынэс англунó?*

‘Кто начал первый говорить на тайном языке <букв. говорить вывернуто³⁷>?’

– *Чí жянáв, кón англунó сас. Жянáв кан’эрэслé áндэ Русыá, лынé тэ ворбín болдынэс машкár пэстэ, тэ нá атырэн кáвэр э рóm.*

‘Не знаю, кто был первый. Знаю, когда <мы> пришли <букв. прибыли> в Россию, стали говорить вывернуто между собой, чтобы не поняли другие цыгане’³⁸.

Некоторые ловари-унгры старшего поколения знают секретный лексикон, или, точнее, его фрагменты. Это, в частности, Борис Шаркози (подгруппа унгры, вица андришеши, 1946 или 1947 г. рожд., Киев, Украина), В. Н. Шаркози (его двоюродный племянник, 1954 г. рожд., Москва). Можно предположить в этой связи два варианта: или что все же идет речь об общем лексиконе унгров и чокеши, или же что лексикон был усвоен унграми от чокеши. Так, по сведениям Б. Шаркози, его родственники и он сам имели длительные связи с чокеши. Б. Шаркози упоминал (в частности, в доме у В. Н. Шаркози в 2012 г.), что во время Отечественной войны в эвакуации в Ташкенте две или три семьи чокеши (из ансамбля Виктора Усанэску, тоже чокеши) жили рядом с унграми. И в послевоенное время, в 1960–70-е годы, унгры жили вместе с чокеши в некоторых городах, активно контактировали, отмечали вместе праздники, вступали в отношения кумовства. Брачные связи были редки. Важная деталь – то, что в этих случаях речь идет об унграх подгруппы *российские унгры* (*унгры руссыякэ*). В отличие от них, *бессарабские унгры* (*унгры бессрабцира*) не имеют представления о тайном лексиконе³⁹. Таким образом, бессарабцы или утратили секретный лексикон, или уехали раньше, чем он был усвоен оставшимися, *российскими* унграми.

Ловари-бундаши вицы мадяреши знают отдельные выражения секретного лексикона, в частности, слово *сыр* ‘русский цыган’, а также *нá дутхын*

³⁷ Этимологию выражения лов. *тэ ворбий болдынэс* см. ниже.

³⁸ Это воспроизведение по памяти моего разговора с дедом.

³⁹ Унгры-бессарабцы – часть унгров, уехавших из России в 1914 г. и вернувшаяся в 1944–1945 гг. через Болгарию, Румынию и Бессарабию, задержавшись в Бессарабии. Их говор отличается от говора российских унгров лексическими и фонетическими особенностями. Часть фольклорного репертуара бессарабцев заимствована из фольклора цыган Сербии, что повлияло также на их музыкальную манеру.

англа сырá ‘не говори перед русскими цыганами’. Это может быть связано с тем, что члены родовой группы автора (носители секретного лексикона) жили и регулярно контактировали с мадярецами в разных городах Украины: Донецке, Харькове, Запорожье, Днепропетровске и др.

Можно было бы предположить, что формирование тайного лексикона связано с периодом миграции большой группы ловарей из Венгрии, и в их составе – чокеши, на территорию Польши, где расселены культурно и диалектно родственные *русским цыганам* группы *польских цыган*, которых в Польше называют также *равнинными цыганами* [Pytlak 2000: 42]. Но в то же время обращает на себя внимание тот факт, что и унгры, и бундаши старшего поколения владеют только фрагментами тайной лексики, основной состав которой сохранился у чокеши.

В настоящее время тайный лексикон не понимают и некоторые члены боковых ветвей чокеши, находящиеся в четвероюродном родстве с семейно-родовой группой автора. Сейчас получить более точные данные представляется затруднительным ввиду ухода предыдущего старшего поколения и утраты секретной лексики подавляющим большинством ловарей, не только молодых, но и людей среднего возраста.

Даже если предполагать утрату значительной части секретного лексикона последними поколениями чокеши в связи с изменением способа экономического встраивания группы, мы видим, что тематика сохранившихся лексем связана в первую очередь с обозначением *чужого*, как нецыгана (*гомó – гомí*), так и цыгана (*сыр – сыркíня*), *денег* (*цирикля, хитя*), и *запрета говорить* (*на чамчáр, на дутысáр, на коротёлын, нэм бэсiль*). Это может указывать на экономическую сферу применения данной лексики.

Ловари-чокеши называют этот секретный лексикон *болдынэ вóрби* досл. ‘перевернутые, вывернутые слова’ от лов. *бóлдав* ‘поворачиваю, верчу, вращаю’ + лов. *вóрби* ‘слова’ [Цветков 2001: 30, 34], откуда также лов. *ворбiй болдынэс* ‘говорю/говорит перевернуто, вывернуто’ (унгри-Андрешечи понимают это обозначение). В соответствии с этимологией названия этого лексикона, можно предположить, что он изначально формировался из цыганских слов, которым придавалось нестандартное значение (вероятно, это могло иметь место еще на территории Венгрии). Но в ситуации миграции из венгероязычного региона венгерский язык начал использоваться как тайный, и далее венгерская лексика вошла в состав секретного лексикона, возможно, частично заместив иную секретную лексику, которая могла существовать у ловарей-чокеши на территории Венгрии. При этом с утратой венгерского языка часть венгерской лексики стала осознаваться как лексика обыденного языка ловарей (о чем говорят исследования лексического состава диалекта ловарей, см. [Цветков 2001]), а часть – как тай-

ная, сформировав единый секретный лексикон вместе с иными, возможно, уже ранее существовавшими, формами тайной лексики⁴⁰. В настоящее время, насколько можно судить по сохранившимся словам секретного лексикона, лексика венгерского происхождения в количественном отношении превалирует над лексикой, этимологию которой можно рассматривать как общецыганскую.

Заключение

Описанный секретный лексикон значим для скрывания информации в межгрупповом коммуникативном пространстве от носителей разных цыганских диалектов, поскольку слова общецыганского лексического фонда могут быть поняты представителями разных групп, даже с учетом фонетических различий. Так, у ловарей *ворбій* ‘говорю, говорит’ – диалектное (от лов. *ворба* ‘слово’, заимствованного из румынского), но *пхэн* ‘скажи’ – общецыганское; *эзэро* ‘тысяча’ – диалектное (заимствованное из венгерского), *ловэ* ‘деньги’ – общецыганское. Поэтому секретный лексикон используется в присутствии представителей любых диалектных групп: сам факт появления незнакомых цыган в определенных ситуациях обуславливает его использование.

В настоящее время использование секретного лексикона у чокеши (и у знакомых с ним унгрв и бундашей) утрачивает свою актуальность. Можно предположить, что начало этого процесса относится к 1930-х гг., когда в России была запрещена торговля на конных рынках, которой успешно занимались мужчины-чокеши, конкурируя в этом с русскими цыганами. Правда, в ситуации развития мелкооптовой и розничной цыганской торговли в послевоенное время секретный лексикон функционировал, но в его постепенной утрате, очевидно, сыграло роль успешное развитие женского гадания у чокеши, которое с начала XX в. и далее постепенно стало играть определяющую роль в материальном обеспечении семей. Характер этого гадания таков, что не предполагает пересечения в публичном пространстве с представителями других групп цыган. Мужчины в последние двадцать лет стараются заниматься бизнесом с русскими партнерами.

Мы видим, что представленный секретный внутридиалектный лексикон рассчитан на использование его достаточно узким кругом заинтересованных лиц, говорящих на цыганском языке, будучи связан с внутриэтнической конкуренцией, основные субъекты которой – семейно-родовые группы и их подразделения.

⁴⁰ Интересно отметить в этой связи, что люди старшего и среднего поколения еще помнят, что старшие члены мигрировавших в Россию семей чокеши иногда переходили на венгерский язык в присутствии младших членов, не звавших венгерского. Таким образом, венгерский язык и венгерская лексика выполняли какое-то время роль тайного языка и секретной лексики и при *межпоколенном* общении.

СОКРАЩЕНИЯ

болг. – болгарский язык	мн. ч. – множественное
венг. – венгерский язык	число
древнеиндоар. – древнеиндоарийский язык	пск. – псковское
ед. ч. – единственное число	ол. – олонцкое
зап. – западное	прм. – пермское
кэлд. – диалект цыган-кэлдэрарей	разг. – разговорное
л. – лицо	ром. – романи
лов. – диалект цыган-ловарей	русскором. – диалект
лов. секр. – секретный лексикон ловарей-чокещи	группы русских цыган
	франц. – французский язык
	южн. – южное

Использованные источники и литература

Глодников К. М. (1882). Тобольская губерния накануне 300-летия завоевания Сибири. – Тобольск: типография Тобольского губернского правления.

Даль В. (1978, 1979, 1980). Толковый словарь живого великорусского языка / Ред. К. В. Виноградова (Репринт с: То же. Изд. 2. Санкт-Петербург: Издание книгопродавца-типографа М. О.Вольфа, 1880, 1881, 1882). Том I. А-З. Том II. И-О. Том IV P-V Москва: Русский язык.

Деметер Р. С., Деметер П. С. (1990). Цыганско-русский и русско-цыганский словарь (кэлдэрарский диалект) / Ред. Л. Н. Черенков. Москва: Русский язык.

Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. (2008). Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская Академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. М.: А ТЕМП.

ПМЦЦЯ – Полевые материалы Г. Н. Цветкова по цыганскому языку. Приемышева М. Н. (2009). Тайные и условные языки в России в XIX в. Ч. I. Санкт-Петербург: Нестор-История.

Смирнова-Сеславинская М. В. (2011). Внутреннее, внешнее и «настоящее цыганское» в литературных публикациях цыганских авторов // Этнодиалоги 1, 310–328.

Смирнова-Сеславинская М. В. (2012). К большой цыганской миграции в Россию: социокультурная динамика малых групп в свете материалов этнической истории // Культурологический журнал 2. URL: http://cr-journal.ru/rus/journals/139.html&j_id=10.

Цветков Г. Н. (2001). Романэ ворби. Цыганско-русский и русско-цыганский словарь (ловарьский диалект). Москва: Апостроф.

Цветков Г. Н. (2008). История и социальное развитие цыган-ловаря // Наукові записки. Т. 15: Тематичний випуск «Роми України: із минулого в майбутнє». Кшв: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 471–488.

Цветков Г. Н. (2011). Цыганский язык (романи) и его исследование в интегральном междисциплинарном поле «язык – человек, культура, общество». Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: Российский университет дружбы народов им. П. Лумумбы.

Amanolahi S., Norbeck E. (1975). The Luti, an outcaste group of Iran // *Rice University Studies* 61(2), 1–12.

Benninghaus R. (1991). Les Tsiganes de la Turquie orientale // *Etudes Tsiganes* 3-91, 47–60.

Boretzky N., Iglá B. (1994). *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den sudosteuropäischen Raum: mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Ficowski J. (1985). *Cyganie na polskich drogach*. Krakow; Wrocław: Wydawnictwo literackie.

Hancock I. F. (1976). Patterns of lexical adoption in an American Dialect of Romanes // *Orbis* 5, 83–104.

Matras Y. (2002). *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Matras Y. (1999). The State of Present-day Domari in Jerusalem // *Mediterranean language review* 11, 1–58.

Pytlak G. (2000). The structure of the Gypsy community in Poland // Krzyzanowski P., Pytlak G., Bonczuk L. *Cyganie. Mity i fakty*. Gorzów Wielkopolski: British Know How dla Polski, 42–44.

Voskanian V. (2002). The Iranian loan-words in Lomavren, the secret language of the Armenian Gypsies // *Iran and the Caucasus* 1–2, 177–178.

ПИТАННЯ ГОЛОКОСТУ

*Роман Офіцинський,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України,
проректор ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

РОМИ І ПРИМУСОВА ПРАЦЯ НА ЗАКАРПАТТІ 1939 – 1944 РОКІВ

Законом України «Про жертви нацистських переслідувань» від 23 березня 2000 р. визначені правові, економічні, організаційні засади державної політики щодо жертв нацизму, їхній соціальний захист і збереження пам'яті про них. Під поняттям «нацистські переслідування» розуміється злочинне позбавлення волі населення України в роки Другої світової війни шляхом ув'язнення у місцях примусового тримання і насильного вивезення на примусові роботи на території Німеччини та її союзників.

До місць примусового тримання відносяться концентраційні табори, гетто, виправно-трудова табори, табори примусової праці, табори знищення, тюрми, медичні та дитячі заклади, табори для заручників, пересувні команди, карантинні інфекційні табори, табори для сімей офіцерів. Отже, жертвами нацизму є і колишні в'язні, і примусові робітники, і діти, народжені в неволі, і діти, репресовані через патріотичну діяльність батьків.

Нацистський ГУЛАГ – багатолікий⁴¹. Чільний інтерес наразі викликають примусово-трудова табори для цивільних робітників, де у 1939 – 1945 рр. на нацистську державу працювало близько 8,5 млн іноземців. Принагідно зауважимо, що трудові загани, зокрема єврейські батальйони (роти), являли собою мобільні примусово-трудова табори. Їх угорська влада доволі часто формувала і розміщала в Закарпатті, починаючи з 1940 р.

Слід відмітити, що декілька тисяч закарпатців окупаційна угорська влада відправила на примусові роботи в нацистську Німеччину. Водночас у самому Закарпатті були створені мобільні трудові табори на десятки тисяч осіб, різних за етнічним походженням. Значна частина примусових робітників зводила «Лінію Арпада» та її відгалуження.

За сучасними, але далеко неповними підрахунками, безпосередньо в Україні у 1941 – 1944 рр. німецькі, румунські та угорські окупанти задіяли два класичні концтабори: у Львові (Янівський) та Києві (Сирецький). Одночасно бачимо 78 виправно-трудова таборів і таборів примусової праці для

⁴¹ Див.: Информационный портал, посвященный подневольному труду при национал-социализме / Федеральный архив ФРГ. – www.zwangsarbeit.eu.

євреїв, 7 виправно-трудових таборів, 15 таборів примусової праці, 304 гетто, 23 пересильні табори, 66 гестапівських тюрем, 242 табори для військовополонених⁴².

Нині пам'ять про українських примусових робітників Другої світової війни вшановується на офіційному рівні. Не випадково 22 березня 2012 р. з'явився Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами початку насильного вивезення мирного населення з території окупованої України на примусові роботи в роки Великої Вітчизняної війни». Пройшла низка акцій, де окрему увагу приділено маловідомим сторінкам примусової праці під час окупації українських регіонів країнами-союзниками – Німеччиною, Румунією, Угорщиною.

У 1939 – 1945 рр. мало місце найбільше в історії, з часів античного і колоніального рабства, масове застосування іноземців в економіці окремої держави. Початковою датою масового вивезення українців на примусові роботи вважають 21 березня 1942 р., від започаткування Імперського бюро для використання робочої сили. Проте перші українці опинилися на примусовій праці в Німеччині ще влітку 1939 р. Це були жителі Закарпаття.

Доставлені в Німеччину з різних земель у неоднаковий спосіб, робітники-українці мали правовий статус, працювали і жили за різних умов.

Для тоталітарних держав закономірні примусові міграції та примусова праця. Упродовж Другої світової війни у нацистській Німеччині та окупованих землях працювало приблизно 13,5 млн чоловіків, жінок, дітей із 26 країн Європи. З них понад 4,5 млн були військовополоненими і майже 8,5 млн – іноземними цивільними робітниками⁴³.

У цілому з числа робітників-іноземців на червень 1945 р. залишилося в живих близько 94 %, або в абсолютних цифрах із 8 млн 435 тис. осіб – 7 млн. 945 тис. При цьому в категорії «іноземні цивільні робітники» фігурують представники Угорщини – німецького союзника у війні – 45 тис. осіб. Майже всі вони пережили етап добровільної чи примусової праці на Німеччину. Закарпаття тоді входило до складу Угорщини і серед тих 45 тис. є закарпатська лепта. На жаль, вона до сьогодні ще не облікована точніше, хоча йдеться, можливо, про не менше десяти тисяч закарпатців. Про понад вісімсот із них біографічні відомості приведені в тематичному меморіальному виданні «Між життям і смертю» (2006), про що вже мовилося.

Щоправда, голова Народної Ради Закарпатської України Іван Туряниця у листі до голови уряду Радянської України Микити Хрущова 9 травня 1945 р. зазначив, що «за приблизними підрахунками цифра насильно мобілізованих

⁴² Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941 – 1944) / Упоряд. М. Дубик. – Київ: Книжкова друкарня наукової книги, 2000. – 304 с.

⁴³ Пастушенко Т. Українці на примусових роботах у Третьюму рейху. Скільки їх було? // Українська правда, Історична правда. – 2012. – 8 травня.

і вигнаних фашистами в табори громадян Закарпатської України становить понад 60 тисяч фізично здорового чоловічого населення»⁴⁴. Досі ніхто не спростовував, але і не підтвердив цих даних. Через півроку, у грудні 1945 р., число примусових робітників Закарпаття зросло до 71 тис. осіб, про що йтиметься далі.

Використання примусової праці не є винятковим явищем у світовій історії, зокрема новітнього періоду. У грандіозних масштабах вона використовувалася під час Другої світової війни, що частково відображено у вітчизняній історіографії на матеріалах індустріальних регіонів України⁴⁵. Стосовно Закарпаття дотепер не зафіксовано подібного інтересу, за винятком етноцентричних зусиль угорських дослідників. Вони акцентували увагу на радянських трудових мобілізаціях 1944–1946 рр. – майже 23 тис. закарпатських угорців⁴⁶.

Однак у сучасній угорській історіографії свідомо оминають незручні факти з минулого Угорщини, куди в роки Другої світової війни входило Закарпаття. Втім, за післявоєнними підрахунками спеціальної комісії Закарпатської області (грудень 1945 р.), окупаційна влада забрала у трудові табори Угорщини і Німеччини близько 71 тис. закарпатців⁴⁷, застосувавши етнічний критерій. Тобто це відносилось до представників не привілейованих «дружніх націй» (угорців і німців), а людей «другого сорту» – з числа українського, єврейського, румунського, словацького, ромського населення. Окремо підраховані збитки, завдані закарпатським українцям. Як повідомила «Обласна надзвичайна комісія по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-мадярських загарбників і обліку втрат, завданих ними громадянам, громадським організаціям, державним підприємствам та установам Закарпатської області» 7 травня 1946 р., «мадярсько-німецькі загарбники ув'язнили в «трудові» табори 51 073 чоловіка українського населення, яких насильно вигнали в Німеччину та Угорщину в концтабори»⁴⁸.

⁴⁴ Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918 – 1919, 1938 – 1939, 1944 – 1946 рр.» / Упорядк. О. Довганича, О. Корсуна. – Ужгород: Закарпаття, 2007. – С. 618–619.

⁴⁵ Лобода М. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941 – 1950). – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2012. – 206 с.

⁴⁶ Genocide. The tragedy of the Hungarians of Transcarpathia (1944 – 1946) / Ed. G. Dupka. – Ungvar: Patent – Budapest: Intermix, 1993. – Вільний доступ: www.hunsor.se/dosszie/hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf.

⁴⁷ Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною: Збірник документів. – Т. VI. Серпень 1944 – січень 1946 р. / Упоряд. Г. Сіяртова. – Ужгород: Карпати, 1965. – С. 383–389.

⁴⁸ В Обласній надзвичайній комісії // Закарпатська правда. – 1946. – 7 травня. – С. 3.

Узагальнені радянські підрахунки вивезеного населення з України базувалися саме на матеріалах «Надзвичайної державної комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників», зібраних у 1944 – 1947 рр. Такі спеціальні комісії діяли в усіх адміністративних одиницях. Кожна сільська і міська рада збирала, зокрема, точні дані про розстріляних, повішених, заарештованих, вивезених «на каторжні роботи до Німеччини».

Такими ж даними оперували й у відділі з питань репатріації Закарпатського обласного виконавчого комітету. Станом на 1 червня 1947 р. в Закарпатській області облікували 119 318 осіб, яких окупанти насильно вивезли з краю⁴⁹. З них тільки 18 223 особи повернулись. Вказані цифри відображають насамперед жертв Голокосту і примусових робітників, які трудилися поза межами Закарпаття та тодішньої Угорщини. Розподілу за категоріями вивезених не зроблено, але відомо про наступне.

У цілому вважається, що пережило Голокост менше 20% закарпатських євреїв⁵⁰. Залишилось їх у радянському Закарпатті близько 5 тис., а у Чехословаччині в 1945 – 1947 рр. осіло близько 15 тис. Серед них домінували не в'язні концентраційних таборів, а мобілізовані до «трудових батальйонів». Отже, можна припустити, що серед тих 18 тис. насильно вивезених, які повернулись, неєвреї становили близько 13 тис. осіб, в абсолютній більшості – закарпатські українці.

У повоєнні роки збиралися свідчення про примусову працю, проте протягом наступного півстоліття цієї теми ні закарпатські дослідники, ні місцеві органи влади майже не торкалися. Інтерес до неї прокинувся через компенсаційну «політику пам'яті» Федеративної Республіки Німеччини. Згідно з угодою, укладеною Українським національним фондом «Взаєморозуміння і примирення» і німецьким Фондом «Пам'ять, відповідальність, майбутнє» у 2001 р. розгорнули збір заяв (чотиристорінкових анкет) на отримання компенсацій за примусову працю. Їх оформили і 5 тис. ромів Закарпатської області. Близько 400-х з них отримали компенсації⁵¹.

У Закарпатті Угорщина прагнула збудувати ефективну лінію оборони в гірській місцевості з мінімальними затратами в найкоротші терміни. Це

⁴⁹ Зведені дані про кількість громадян СРСР, насильно вивезених фашистськими загарбниками в період тимчасової окупації Закарпатської області та які повернулися на Батьківщину станом на 1 червня 1947 р. // ДАЗО. – Ф. Р-236. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 1

⁵⁰ Лустиг К. Время и люди: [О еврейской общине Закарпатья]. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2007. – С. 39–40, 48.

⁵¹ Адам А., Зейкан Ю., Навроцька Є. Білий камінь з чорної катівні: Голокост ромів Закарпаття. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2006. – 146 с.; Навроцька Є. Антиромська політика в Закарпатті у роки Другої світової війни: Зібрання свідчень та збереження історичної пам'яті // Голокост і сучасність [Київ]. – 2009. – № 2. – С. 124–140.

привело до мобілізації та концентрації людських ресурсів. Найпотужніші оборонні вузли спорудили на Ужоцькому, Мукачівському, Хустському, Ясінянському напрямках, надто – у долинах річок.

У Закарпатті знаходилися трудові табори, куди мобілізували не тільки закарпатців чоловічої статі, але й представників інших регіонів тодішньої Угорщини. Цих примусових робітників задіяли головним чином на будівництві оборонних вузлів і ліній, котрі зводили у Закарпатті у 1940 – 1944 рр.

Маємо важливі відомості про такі табори, що знаходилися поблизу сіл Люта і Сіль (Великоберезнянський район), Лумшори (Перечинський район), районного центру – смт. Воловець, села Верхня Грабівниця (Воловецький район), селища Ясіня (Рахівський район). Таким же маловідомим аспектом є те, що у примусових роботах тодішня влада задіяла десятки закарпатських жінок – як господарська прислуга у військових частинах (1-а угорська армія, штаб у м. Хуст), що дислокувалися в Закарпатті. Нерідко там військові надавали їх сексуальній експлуатації.

Загалом же примусову працю в Угорщині почали масово використовувати із прийняттям закону від 11 березня 1939 р., № 11. Згідно з ним, у трудові табори найчастіше відправляли євреїв віком 20-48 років. На підставі цього закону загалом усіх небажаних осіб інтернували до трудових таборів. Офіційно примусові роботи пов'язувалися з військовими потребами.

Уже влітку 1943 р. понад 800 тис. осіб в Угорщині мобілізували на примусові роботи. Організаційно вони підпорядковувалися трьом системам: військовим трудовим батальйонам (*katonai munkásszázadok*), цивільним батальйонам трудової повинності (*közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj*), допоміжні, у т. ч. єврейські, трудовим батальйонам (*kisegítő (zsidó) munkásszázadok*).

Як впливає з Інструкції для офіцерів єврейських робітничих рот, які дислокувалися в Закарпатті (22 квітня 1941 р.), ці підрозділи безпосередньо підпорядковувалися командуванню військових допоміжних формувань, а на місці проведення робіт – місцевим виконробам⁵². Денна норма хліба, виділена на одну особу, становила 19 філерів без урахування грошей на харчування. Виробничі норми для непідготовленої людини у м'якому ґрунті становили 0,6 м³, з інструментом на довгій ручці у середньому ґрунті – 0,3 м³ викопаної землі, для однієї особи на годину у твердому ґрунті – 0,15 м³. Підготовлена людина мусила викопати вдвічі більше.

Із початком німецько-радянської війни (22 червня 1941 р.) в Угорщині істотно зросли обсяги примусових робіт – фортифікаційне будівництво, розробка корисних копалин. До того ж, на Східний фронт одразу відправили до 12 трудових батальйонів чисельністю близько 14 тис. осіб. Пізніше там трудову повинність у таких формуваннях відбували до 50 тис. осіб.

⁵² ДАЗО. – Ф. 92. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3–8.

У 1942 р. до робочих батальйонів, які очолили угорські офіцери, мобілізували понад 100 тис. осіб, половину з яких склали євреї, направлені на німецько-радянський фронт. Після розгрому на річці Дон 2-ої угорської армії та її відступу в січні 1943 р. загинуло 40 – 43 тис. євреїв із майже 50 тис. осіб мобілізованого трудового контингенту.

Проте Угорщина нарощувала обсяги примусової праці. У жовтні 1943 р., приміром, понад 112 тис. євреїв виконували допоміжні роботи для угорської армії. Через рік їх число зросло до 180 тис. осіб.

На спеціальній нараді в Ужгороді 16 квітня 1941 р. вирішили звернутися до міністра внутрішніх справ Угорщини з пропозицією заблокувати всіх ромів у спеціальних таборах і використовувати їх для спорудження річкових дамб, посадки лісу, заготівлі лісоматеріалів, інших робіт⁵³. Ромські табори оточували колючим дротом, виставляли охорону. Вхід і вихід з табору-гетто без дозволу заборонили.

У травні–листопаді 1943 р. декілька десятків працездатних ромів чоловічої та жіночої статі села Великий Березний вантажівками відвезли до села Люта. У лісі їх змусили побудувати для себе шалаші. Відтак вони виконували важкі земляні роботи на будівництві фортифікаційних споруд – бункерів. Раз на два тижні жінкам дозволяли навідатися додому.

Подібні свідчення маємо з інших населених пунктів Закарпаття. Наприклад, 50 ромів села Баркасово Мукачівського району навесні 1943 р. відправили залізницею на лісозаготівельні роботи до Сваляви. 21 квітня 47 осіб розстріляли за непокору. Додому повернулося тільки троє. Чоловіків-ромів села Шаланки Виноградівського району забрали у робочий табір, що знаходився поблизу Воловця, де будувалися оборонні споруди «Лінії Арпада». Жінки працювали в полі поблизу Виноградова, додому ходили пішки – близько 20 км.

Восени 1943 р. чоловіків із ромського табору м. Хуст відправили на примусові роботи. 25 молодих жінок забрали у казарми. Вдень вони під наглядом прибирали казарми, а вночі примушували їх спати з солдатами. Так само молодих єврейок і ромок у казармі Рахова вдень заставляли прати білизну, а вночі піддавали сексуальному насиллю. Із весни 1943 р. до осені 1944 р. роми м. Рахів, чоловіки і жінки, примусово працювали у каменоломні: дробили камінь. На початку літа 1943 р. ромів с. Ясіня забрали на роботи у лісі: зводити мости через маленькі річки.

У серпні 1944 р. міністерство оборони Угорщини започаткувало ромські трудові батальйони. Кожен з них укомплектовувався з 213 ромів, 1 лікаря-єврея, 1 інженера-єврея, 1,5 тис. молодих ромів, зокрема із с. Холмок Ужгородського району, мобілізували рити окопи і траншеї, засипати ями після бомбардувань міст Угорщини і Німеччини.

⁵³ Панчук М. До питання про становище ромів Закарпаття в роки угорської окупації та Другої світової війни // Голокост і сучасність. – 2009. – № 2. – С. 164–167.

Одночасно проводилися періодичні трудові мобілізації українського населення. Згідно з даними угорського уряду, навесні 1942 р. із Закарпаття відправили на примусові роботи вглиб Угорщини понад 14 тис. осіб.

Наостанок варто наголосити, що пропонованим дослідженням лише стаємо на шлях до встановлення істини і відновлення важливої сторінки минулого Закарпаття, де мовиться про примусову працю у 1939–1944 рр. Є надія на важливі архівні знахідки протягом найближчого часу. Вони істотно доповнять історичні знання про те, про що слід пам'ятати завжди.

СОЦІОЛОГІЯ

*Едуард Балага,
кандидат історичних наук,
заступник декана факультету міжнародного бізнесу
Інституту економіки та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ РОМСЬКОЇ МЕНШИНИ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Ключові слова: етнос, етнічна меншина, дискримінація, соціалізація, соціальна забезпеченість.

Ромський етнос є складовою частиною населення Закарпаття. Саме у цій області їх проживає близько 40 тисяч осіб. Це надзвичайно велика кількість. Процес соціалізації меншини знаходиться у досить занедбаному і критичному стані. Але варто відмітити, що труднощі із соціалізацією ромської меншини на території України схожі до труднощів наших сусідів (Угорщина, Росія, Словаччина, Румунія, Молдова). У людей накопичено надзвичайно багато стереотипних уявлень про ромів і саме це є надзвичайно великою перешкодою до успішного влиття у суспільство. Ми повинні вирішувати ці проблеми, а не лише говорити про них, тим більше у негативних настроях. Ромський етнос є частиною українського народу, частиною, яка потребує негайної допомоги.

Розгляд проблеми почнемо з дефініції терміна «соціалізація» – це процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом засвоєння ними елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості. Соціалізація є досить складним і неодноспрямованим процесом. Не варто розглядати її як таку дію соціальних факторів на людину, за якої їй відводиться пасивна роль об'єкта впливу. Адже людина вільна у виборі засобів впливу, ціннісно-нормативних схем, які формують її світоглядну орієнтацію [2, 222]. Саме принцип активності у соціалізації відіграє основну роль і більшість ромів не можуть реалізувати свою активність із-за таких причин:

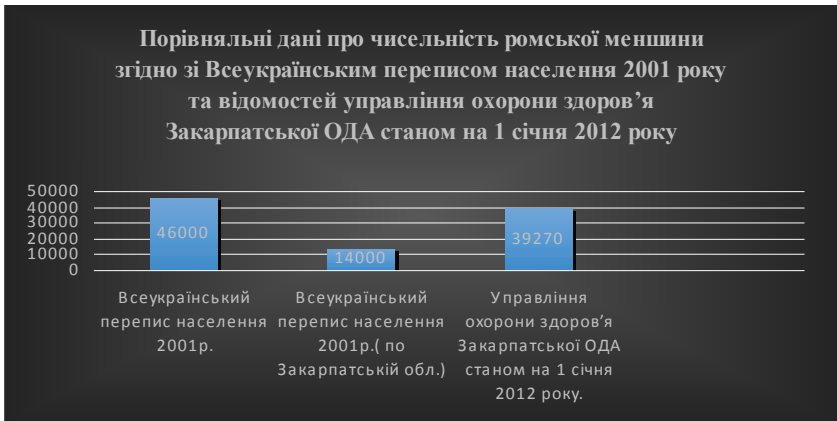
- проблеми у сфері роботи;
- труднощі з оформленням документів;
- проблеми у сфері освіти;
- недоброзичливе та упереджене ставлення з боку працівників правоохоронних органів;
- житлово-комунальні проблеми;
- проблеми з отриманням медичних послуг;

- проблеми у сфері володіння нерухомістю;
- дискримінація з боку суспільства в цілому.

Кожна з перерахованих причин впливає одна з одної. Не вирішивши однієї – отримуємо десяток інших.

Відомо, що якщо під час соціалізації дитини головною для неї є соціальна адаптація (приспосовання до суспільного середовища), то в соціалізації молоді і навіть соціально зрілої людини основну роль відіграє інтеріоризація (переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я» особистості) [2, 223]. Цікаво, що жоден з цих принципів неможливо реалізувати, якщо присутні вищепоіменовані проблеми.

Ми звикли говорити, що ромська меншина сама винна у своїх бідах, однак ця точка зору хибна. Існує ряд аспектів, які причетні до гальмування процесу розвитку меншини. Одним із них є неспроможність виявити точну чисельність ромів, які проживають в Україні. Аналізуючи різні джерела демонструється явна розбіжність між даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року та даними управління охорони здоров'я Закарпатської ОДА (див. графік 1). Адже, згідно з переписом населення у 2001 році, кількість ромів на території України становить 47,6 тис. осіб, а за даними управління охорони здоров'я Закарпатської ОДА лише у Закарпатській області проживає 39,27 тис. осіб [3].

За даними управління охорони здоров'я Закарпатської ОДА чисельність ромської меншини у 2,5 раза більша, ніж за даними перепису 2001 року. У таблиці 1 подана детальна картина [3].

**Чисельність ромського населення Закарпатської області
станом на 1 січня 2012 року**

Назва району або міста	Усього	Діти 0–14 років	Підлітки 15–17 років	Дорослі (18 років і старше)	Питома вага ромського населення у структурі загального населення території, %
Берегівський	6997	2677	465	3855	9,2
В.Березнянський	1189	597	91	501	4,5
Виноградівський	6776	2819	982	2975	5,7
Воловецький	235	102	8	125	1,0
Іршавський	2591	1038	119	1434	2,6
Міжгірський	313	168	25	120	0,7
Мукачівський	6306	2997	354	2955	3,4
Перечинський	2684	1412	122	1150	2,7
Рахівський	1032	535	92	405	3,3
Свалявський	1473	600	78	795	1,6
Тячівський	454	252	47	155	0,8
Хустський	1668	655	167	846	1,0
Ужгородський	4707	1715	268	2724	3,7
м. Ужгород	2845	1358	141	1346	3,7
По області	39270	16925	2959	19386	3,2

Освіті відводиться особлива роль у забезпеченні соціалізації та соціальної захищеності дітей національних меншин, які проживають на території України.

Оскільки освіта, як це підкреслюється в Законі України «Про освіту», є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави в цілому, то проблему навчання й виховання учнів національних меншин слід розглядати в діалектичному зв'язку з розв'язанням проблем стратегії розвитку освіти в Україні.

Освітній рівень представників ромської меншини є найнижчим в Україні. Більш ніж 90% з них не закінчують школи, лише 6% мають повну загальну середню або професійно-технічну, і тільки одиниці – вищу освіту. У дошкільних навчальних закладах області в 2011 році виховувалося 312 дітей-ромів (127 – п'ятирічок). У тому числі 82 дітей у восьми дошкільних закладах м. Ужгород та 78 дітей у семи закладах Ужгородського району. У загальноосвітніх навчальних закладах області навчається 7,1 тисячі дітей-ромів. При зарахуванні дітей-ромів на навчання до школи найбільша проблема виникає через відсутність (втрата, відсутність документів у матері і т.д.) документів про народження дитини та часті переїзди батьків. У восьми професійно-технічних навчальних закладах області в 2010/11 навчальному році навчалось 54 учні ромської народності. У вищих навчальних закладах області в цьому ж навчальному році навчалось вісім студентів-ромів, у тому числі в Ужгородському національному університеті – чотири студенти,

Ужгородському державному музичному училищі імені Д.Є. Задора – один студент та Ужгородському коледжі культури і мистецтв – три студенти. Кількість учнів у Закарпатській області та в цілому у країні щороку зменшується, а кількість дітей-ромів поступово зростає [4]. Так, у 2006/07 навчальному році у загальноосвітніх закладах навчався 171 771 учень, у тому числі 5822 ромського походження, що становило 3,4% із загальної кількості учнів. У 2008/09 навчальному році кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах зменшилася на 7425 дітей і становила 164 346 учнів, у той час кількість учнів-ромів зросла на 645 дітей. У загальноосвітніх закладах області навчалось 6497 учнів, що становило 4,0%. У 2010/11 навчальному році також можна спостерігати зазначений процес: зменшення загальної кількості учнів до 155 629 та зростання дітей-ромів на 7076, що становить 4,5% (табл. 2) [4].

Таблиця 2

Кількість ромських учнів у Закарпатській області з 2006 по 2011 роки

Навчальний рік	Загальна кількість учнів у загальноосвітніх закладах Закарпатської області	Кількість учнів ромського походження у загальноосвітніх закладах Закарпатської області	Відсоток учнів ромського походження від загальної кількості у Закарпатській області
2006/07 н.р.	171 771	5822	3,4%
2008/09 н.р.	164 346	6497	4,0%
2010/11 н.р.	155 629	7076	4,5%

Отже, за останні п'ять років в області кількість учнів зменшилася на 16 142 дітей, а дітей-ромів збільшилася на 1254 учні (див. графік 2).

Варто приділити значну роль процесу соціалізації особистості в шкільний період. Позитивне спрямування цього процесу може служити високим гуманістичним цілям – зниження конфліктності, агресивності і нетерпимості у змінному стресовому суспільстві, підготовка до входження в яке є основним завданням школи. При існуванні фактора мультикультурності, соціалізація не може об'єктивно оцінюватись, адже труднощі виникають у розбіжності культурних, релігійних, соціально-класових, професійних, освітніх цінностях [4]. Освіта ромського населення залишається складною й неоднозначною як у світовому масштабі в цілому, так і в Україні та Закарпатській області зокрема. Характерною особливістю соціальних та сімейно-побутових умов ромської спільноти є:

- порівняно значна багатодітність;
- ранні шлюби;
- особливості сімейного побуту;
- демографічні сезонні міграції батьків учнів;
- зубожіння й безробіття переважної більшості родин;
- нівелювання відповідальності батьків за виховання дітей;
- низький прошарок етнічної інтелігенції;
- лише 20% ромського населення Закарпатської області вважають ромську мову рідною мовою;
- низький освітній рівень ромів не забезпечує належних можливостей у реалізації свого права на здобуття професії, працевлаштування, призначення на відповідальні та керівні посади;
- проблема паспортизації;
- у певній частині населення ромської спільноти немає чіткої позиції щодо організації шкіл для навчання своїх дітей як в окремих школах, так і спільно з дітьми інших національностей.

Безперечно, школа є дзеркалом, в якому відбиваються расова, етнічна нерівність, яка продовжує існувати у суспільстві. Більшість із нас негативно відноситься до тих, хто відрізняється від нас, особливо у сучасному матеріалізованому світі.

Протягом багатьох років переконливі свідчення підкреслювали той факт, що діти, які належать до расових чи етнічних меншин, отримують освіту нижчої якості внаслідок нерівності навчальних можливостей та проблем у стосунках з учителями.

Особливої уваги заслуговує низький рівень професійних якостей вчителів загальноосвітніх закладів. Ромські школярі потребують неабиякої уваги, терпіння.

У початковій школі ромські школярі дуже звикають до вчителя, відносяться до нього як до члена своєї родини, саме тому при зміні вчителя відвідуваність різко падає. Причина – відсутність контролю, відсутність прагнення встановити контакт зі сторони педагога.

Проблем, дійсно, вистачає і кожна з перерахованих гальмує не лише освітній процес соціалізації, але і професійний. Міжнародний фонд «Відродження» та Харківський інститут соціальних досліджень дослідили правові потреби ромського населення Закарпатської та Черкаської областей. Отримані дані віддзеркалюють буденність меншини, її проблеми і безвихідь. Взагалі освіта, на думку ромів, є вкрай коштовною справою. Особливо це стосується жителів Закарпатської області. Адже дуже складно купувати підручники та зошити, коли бюджет сім'ї в цілому на місяць становить близько 400 гривень. Окрім цього, в школі часто вимагають платити за додаткові заняття, обов'язкові для всіх учнів; здавати гроші на ремонт класів і на подарунки вчителям. Дуже часто бідність не дозволяє дітям навіть виконувати домашні завдання – для цього просто немає побутових умов. Узагалі, на думку ромів, навчання – справа хоча і корисна, але, передусім, добровільна. Залишати дітей удома, коли вони не хочуть іти до школи або потрібні як помічники у господарстві – цілком поширена практика серед ромських батьків. Отже, зпоміж 65 опитаних ромів, які мають дітей шкільного віку, тільки 37 відправляють дітей до школи. Але й саме відвідування школи на практиці не означає отримання відповідного програмі Міністерства освіти і науки України належного рівня знань. На думку опитаних, головне, що може знадобитися у житті – це вміння читати, писати та рахувати. Географію, біологію, хімію, літературу роми навіть не розглядають як значимі шкільні предмети, тож і знання з них не вимагають від дітей узагалі [6]. Це і є реальним поясненням низького рівня освіченості меншини. Попри гостру нестачу житла, отримати його ромам дуже важко: насамперед через відсутність у багатьох реєстрації і документів, що засвідчують особу, не кажучи про те, що більшість ромів живуть за межею бідності. На жаль, таке явище на території України є звичним. Відсутність документів призводить до збільшення рівня злочинності, хабарництва і неможливості відстоювати і захищати свої права в органах державної влади.

Наступна проблема постає із самоідентифікацією ромів. За підтримки дипломатичного корпусу Угорщини, реформаторської церкви, органів місцевого самоврядування, громадських організацій у м. Берегово була проведена масштабна акція «Рівні можливості для всіх», адже ромська проблема схожа як в Закарпатській області, так і в Угорщині. Під час заходу мені вдалось поспілкуватись зі значною частиною ромського населення цього регіону. Представники меншини не розуміють для чого їм потрібно вивчати українську мову, пояснюючи це тим, що називають себе угорцями. Виникає комунікативний бар'єр. Роми Берегівщини не розмовляють ні українською, ні угорською мовою. Саме тому вони неспроможні відстоювати свої права у органах державної влади. Роми Берегівщини ідентифікують себе як угорці [5]. Лексичний склад побутової ромської мови Закарпаття досить обмежений, але він весь час поповнюється і поповнюється новими словами (особливо термінами) та словосполученнями

ми і виразами за рахунок державної мови тієї країни, в якій вони проживають. Мову ромів поділяють на кілька діалектних груп: балтійську, хорватську, балканську та ін. Особливістю ромів на Закарпатті є те, що вони протягом майже 600 років безпосередньо контактували і зараз контактують з населенням інших національностей (українцями, русинами, словаками, румунами, угорцями та іншими), і найбільший вплив на цю мову до 1945 року мала угорська мова, яка в той час була привілейованою, державною мовою. Свідченням цього є володіння старшим поколінням, паралельно з ромською, угорською мовою. Тільки після 1945 року більший вплив на мову ромів мали і зараз мають українська та російська мови. Своєї писемної мови роми України не мають [1, 6].

Проблем багато, бажаних їх вирішити – мало. Насамкінець хочу продемонструвати інформацію, отриману від Відділу інформаційно-технологічних систем УМВС України в Закарпатській області (див. табл. 3).

Таблиця 3

Рівень кримінальної злочинності представників ромської етнічної меншини у періоді з 2006 по 2012 роки

Рік	Загальна кількість злочинів	Неважкі	Середньої важкості	Тяжкі	Особливо тяжкі
2006	100	7	36	50	7
2007	77	12	24	40	1
2008	89	11	32	46	-
2009	104	8	36	58	2
2010	126	3	38	80	5
2011	102	3	40	56	3
2012	58	2	21	35	-

У таблиці відображено рівень кримінальної злочинності серед представників ромської етнічної меншини у періоді з 2006 по 2012 роки. За перші шість місяців 2013 року до органів внутрішніх справ області надійшло 29 805 заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, які зареєстровано в Єдиному обліку, а за аналогічний період 2012 року – 24 181 заява. За ромами зареєстровано у 2013 році – 6395 та у 2012 році – 3537 кримінальних правопорушень [7].

За період написання статті довелося побачити бідність, неосвіченість, хвороби, але мушу зазначити, що це не заважає ромам любити свої сім'ї і боротись за виживання. Ми повинні змінити ситуацію і змінити своє ставлення до проблем ромської меншини на Закарпатті.

Використані джерела та література

1. Адам А., Навроцька Є. Українсько-ромський розмовник. – Ужгород.: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2002.
2. Городяненко В.Г. Соціологія: Підручник, 3-тє видання, перероблене, доповнене. – К.: Видавничий центр «Академія», 2008.
3. Скрип В.В., Марковцій Л.Ю. Туберкульоз у Закарпатській області (аналітично-статистичний довідник за 2005–2011 роки). –Ужгород, 2012.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.zakinppo.org.ua/2010-06-02-07-14-41/2010-09-14-04-33-01/618-osvita-ditej-romiv-zakarpatskoyi-oblasti-stan-problemi-shljahi-yih-rozvjazannja>
5. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://specialvoters.media-m.org.ua/page/449/>
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://khisr.kharkov.ua/files/docs/1343999004.pdf>
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://rionews.com.ua/mixed/events/now/n1319814920>

КУЛЬТУРА, ОСВІТА

*Юрій Герцог,
старший викладач кафедри менеджменту
та інноваційного розвитку освіти
Закарпатського інституту післядипломної
педагогічної освіти*

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ОСВІТИ РОМСЬКИХ ДІТЕЙ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У загальних положеннях Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року, схваленої Указом Президента України від 8 квітня 2013 року №201/2013, зазначається, що ромська національна меншина є найбільш соціально вразливою національною меншиною в Європі. І тому інтеграція в українське суспільство цієї частини населення держави є соціально значущим питанням.

За переписом 1959 року в УРСР прожило 28 000 ромів, 1970 року – 30 100 осіб. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року близько 48 тисяч осіб визнали свою належність до ромської національності. Однак реальна кількість, за даними різних досліджень, перевищує цей показник у декілька разів.

Найбільше ромського населення в Україні є серед жителів Закарпатської області. Згідно з даними перепису 2001 року, в області проживає понад 14,0 тисяч ромів, що становить 1,1 відсотка від усього населення краю. Кількість представників ромської національної меншини з часу перепису населення 1989 року збільшилась на 2,1 тисячі осіб. Роми компактно розселені в близько 100 населених пунктах області. Частина їх донині вважає себе українцями, угорцями або румунами, залежно від того, якою мовою вони розмовляють. Згідно з даними перепису населення 1991 року лише 20,5% ромів вважають ромську мову своєю рідною. У той же час угорську мову вважають рідною 62,6% ромів, українську – 16,7%, російську – 0,2%.

Освіті відводиться особлива роль у забезпеченні соціалізації та соціальної захищеності дітей національних меншин, що проживають на території України.

Оскільки освіта, як це підкреслюється в Законі України „Про освіту”, є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави в цілому, то проблему навчання

й виховання учнів національних меншин слід розглядати в діалектичному зв'язку з розв'язанням проблем стратегії розвитку освіти в Україні, а щодо Закарпатської області, зокрема, то із врахуванням важливіших особливостей цього регіону.

Освітній рівень представників ромської меншини є найнижчим в Україні. Більш ніж 90% з них не закінчують школи, лише 6% мають повну загальну середню або професійно-технічну, і тільки одиниці – вищу освіту.

У 2013/14 навчальному році в області нараховується 159 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких здобувають освіту діти-ромів. Зокрема, функціонують шість шкіл, у яких навчаються лише діти ромської національності (м.Ужгород, м.Мукачево, м.Берегово, Свалявський, Хустський райони); у 15 школах є окремі класи для вказаної категорії дітей (Виноградівський, Іршавський Ужгородський, Рахівський райони, м.Чоп). Але переважна більшість дітей-ромів навчаються у класах разом з учнями інших національностей. За оперативними даними у вказаному навчальному році найбільше представників ромської спільноти навчається в загальноосвітніх навчальних закладах Виноградівського (1 141 уч.), Ужгородського (1 103 уч.), Мукачівського (900 уч.), Берегівського (823 уч.), Іршавського (558 уч.) районів та міст Мукачево (947 уч.), Ужгород (616 уч.), Берегово (458 уч.).

У таблиці наведено відомості про відсоток учнів-ромів у школах Закарпатської області до загальної кількості школярів у 2013/14 навчальному році.

Назва району, міста	Загальна кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах	Кількість учнів-ромів у загальноосвітніх навчальних закладах	%
м.Ужгород	14 078	818	5,8
м.Мукачево	9 814	947	9,6
м.Берегово	4 119	458	11,1
м.Хуст	3 466	218	6,3
м.Чоп	970	133	13,7
Берегівський	5 636	823	14,6
Великобрезнянський	2 839	253	8,9
Виноградівський	15 106	1 141	7,6

Продовження таблиці

Воловецький	2 820	46	1,6
Іршавський	12 468	558	4,5
Міжгірський	6 031	66	1,1
Мукачівський	11 144	900	8,1
Перечинський	3 918	710	18,1
Рахівський	12 636	276	2,2
Свалявський	5 954	315	5,3
Тячівський	21 850	81	0,4
Ужгородський	6 409	1 103	17,2
Хустський	11 577	152	1,3
Усього	150 834	8 796	5,8

Кількість учнів у Закарпатській області та в цілому у країні щороку зменшується, а кількість учнів-ромів поступово зростає. Так, у 2006/07 навчальному році у загальноосвітніх закладах області навчалося 171,8 тис. учнів, у тому числі 5,8 тис. дітей ромського походження, що становило 3,4 % із загальної кількості учнів. У 2013/14 навчальному році ці ж показники становлять, відповідно, 150,8 тис., 8,8 тис. і 5,8%. Отже, за останні вісім років у області кількість учнів у школах зменшилася на 21 тис. дітей, а дітей-ромів збільшилося на 3 тис.

Найбільший контингент дітей-ромів є зараз у ЗОШ I–II ступенів м.Мукачево (745 учнів), ЗОШ I–II ступенів м.Берегово (363 уч.), Підвиноградівській ЗОШ I–III ступенів Виноградівського району (498 уч.), Порошківській ЗОШ I–III ступенів Перечинського району (440 уч.), Середнянській ЗОШ I–III ступенів Ужгородського району (267 уч.).

Варто звернути увагу, що до 1-х класів шкіл області зараховано 1242 дітей ромської національності, а у 9-х класах їх є лише 725 (тобто на 500 осіб менше), у 10-х і 11-х класах їх є, відповідно, 142 та 103.

Протягом останніх років місцевими органами управління освітою області, методичними службами, керівниками навчальних закладів області, за сприянням різних конфесій, благодійних фондів, ромських національно-культурних товариств, вживалися заходи щодо покращення рівня освіти ромів.

З ініціативи Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти підготовлено й видано читанку для ромських недільних шкіл та для позакласного читання „Країна Романія”, яка містить тексти паралельно ромською й українською мовами.

Ураховуючи специфіку роботи з дітьми ромської народності, на допомогу вчителям-практикам Інститутом післядипломної педагогічної освіти підготовлено й затверджено на засіданні науково-методичної ради інституту Орієнтовний календарний план для учнів 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для класів, де переважно навчаються діти-роми. Цей календарний план охоплює всі навчальні предмети державної програми для початкових класів, затвердженої Міністерством освіти і науки України.

Також на засіданні науково-методичної ради Інституту розглянуто і затверджено Програму інтегрованого курсу „Мова романі та ромська література” для 5–9 класів загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання і навчальних закладів з вивченням мов національних меншин; Календарно-тематичний план 34-годинного факультативного курсу „Історія ромів”.

Питання роботи з дітьми ромської народності знайшли своє відображення й під час курсового підвищення кваліфікації педагогічних працівників, проведення обласних науково-практичних семінарів. У рамках курсової перепідготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів, заступників директорів з виховної роботи, педагогів-організаторів, вчителів початкових класів згадані питання обговорюються під час тематичних дискусій, конференцій з обміну досвідом. Темою курсових творчих робіт окремих педагогічних працівників є різні питання специфіки роботи з учнями-ромами.

У 2012 році Закарпатським інститутом післядипломної педагогічної освіти було організовано роботу постійно діючого семінару «Питання історії, фольклору, традицій ромського народу» (проведено три засідання). У роботі семінару брали участь педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів, які працюють з дітьми-ромами. Усі учасники семінару отримали навчально-методичний посібник (для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів II–III ступенів) про Голокост (Параїмос) ромів Закарпаття «Сповідь. Живі свідчать» (який теж схвалений науково-методичною радою інституту) та відеоматеріали з цього питання, які можуть бути використані на уроках історії, правознавства та в позакласній роботі.

У 2012–2013 роках Інститутом післядипломної педагогічної освіти проведено ряд науково-практичних семінарів та конференцій з проблем організації навчання дітей ромської спільноти.

Крім того, у кожній загальноосвітній школі ведеться викладання предмета „Основи безпеки життєдіяльності людини”, де діти ромів ознайомлюються з правилами дотримання особистої гігієни учня. Започатковано

організацію оздоровлення частини дітей-ромів в оздоровчих закладах на базі загальноосвітніх шкіл протягом літніх канікул.

Незважаючи на те що за роки незалежності України відбулися позитивні зрушення щодо організації освіти ромського населення, більшість проблем ромів залишаються такими ж самими гострими, як і раніше. Заходи, які були прийняті на виконання відповідних держаних і місцевих Програм, не були належним чином профінансовані як з Державного бюджету, так і місцевих бюджетів, і суттєво на ситуацію не вплинули. Зокрема, культурно-освітній рівень ромів залишається низьким. Освіта ромського населення залишається складною й неоднозначною як у світовому масштабі в цілому, так і в Україні та Закарпатській області зокрема. Характерною особливістю соціальних та сімейно-побутових умов ромської спільноти є:

- порівняно значна багатодітність;
- ранні шлюби;
- особливості сімейного побуту;
- демографічні сезонні міграції батьків учнів;
- зuboжіння й безробіття переважної більшості родин (через що діти змушені заробляти на життя, допомагати рідним);
- нівелювання відповідальності батьків за виховання дітей (що є наслідком невідповідності дітей до навчання, відсутністю домашніх умов повноцінно учитися);
- низький прошарок етнічної інтелігенції;
- низький освітній рівень ромів не забезпечує належних можливостей у реалізації свого права на здобуття професії, працевлаштування, призначення на відповідальні та керівні посади;
- у певній частині населення ромської спільноти немає чіткої позиції щодо організації шкіл для навчання своїх дітей як в окремих школах, так і спільно з дітьми інших національностей.

Функціонування окремих шкіл, класів для ромських дітей неоднозначно сприймається також і суспільством в цілому. До позитивів існування таких класів слід віднести таке:

- діти у власному колективі легше засвоюють навчальний матеріал;
- покращується їхня поведінка;
- почувають, що вони теж варті уваги та їх люблять.

Серед негативних наслідків є такі:

- діти не захочуть залишити свій колектив і спільнота може ізолюватися;
- інші діти також не можуть познайомитися із дітьми-ромами й пізніше важко їх сприймають;

- невисокий навчальний рівень;
- серйозні проблеми можуть виникати при оцінюванні та складанні державної підсумкової атестації через спрощення вимог до навчальних програм.

Проблеми інтеграції ромського населення в державне суспільство й раніше часто виникали, разом із цим з'явилися певні соціальні проблеми, оскільки життєвий рівень будь-якого народу тісно пов'язаний з освітньо-культурним рівнем. Однак освіта тільки частково може вирішити пристосування ромської спільноти до українського суспільства.

Основні завдання щодо підвищення освітнього рівня ромів схвалено вже згадуваним Указом Президента України від 8 квітня 2013 року, серед яких є і забезпечення взаємодії педагогічних колективів навчальних закладів та громадських об'єднань ромів. Для реалізації положень Указу слід розробити і затвердити конкретний план дій, який передбачав би реальні джерела фінансування як за рахунок бюджетних коштів, так і за рахунок міжнародних грантів.

Пропонується, зокрема, передбачити таку діяльність.

У рамках програми «Рома України» спільно із Закарпатським інститутом післядипломної педагогічної освіти розробити міжнародний проект, який буде спрямований на підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які працюють з дітьми-ромами.

Для покращення доступу дітей ромів до освіти при навчальних закладах, громадських організаціях створити освітні центри для дітей дошкільного і шкільного віку.

Основною функцією їх в роботі з дошкільнятами є підготовка дітей до школи (вивчення державної мови, виховання у дітей бережливого ставлення до свого здоров'я, ознайомлення їх з основами гігієни, допомога батькам у підготовці документів дитини, необхідних для вступу до школи, загальний розвиток дитини). Ці центри можуть працювати і на базі так званих дошкільних навчальних закладів з короткотривалим перебуванням дітей.

У центрах в роботі з дітьми шкільного віку передбачити посади посередника (помічника) вчителя, який має супроводжувати та допомагати у навчанні дітям ромів. Вони мають допомагати учням виконувати домашні завдання, ліквідувати прогалини в знаннях з окремих предметів, вирішувати конфліктні ситуації, які виникають в школі, проводити роз'яснювальну роботу, семінари з батьками про необхідність отримання освіти їхніми дітьми, проводити зустрічі з вчителями загальноосвітньої школи щодо проблемних питань навчання дітей.

У загальноосвітніх (III ступінь), професійно-технічних, вищих навчальних закладах доцільно запровадити стипендії для ромської мо-

лоді (виплата стипендії та її розмір має залежати від результатів у навчанні).

У рамках комплексної системи тільки через налагодження співпраці лідерів ромських громад з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також залучення міжнародних організацій і фондів та через міжнародну співпрацю із закордонними державними установами можна вирішити нагальні проблеми ромського населення Закарпатської області, у тому числі й освітні.

Ігор Срібняк,
доктор історичних наук,
професор НаУКМА,
керівник Науково-дослідного центру
орієнталістики імені О. Прицака НаУКМА,
м. Київ

«РОМСЬКІ СТУДІЇ» В НАУКМА: ЗУСТРІЧІ З ВІДОМИМИ ВЧЕНИМИ ТА ОСОБИСТОСТЯМИ

15 жовтня 2013 р. «Ромським студіям» виповнився рівно рік з моменту їх започаткування в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». За цей час слухачам студій була відчитана ціла низка авторських курсів, відбулось кілька зустрічей з відомими дослідниками-ромологами, проведено круглий стіл та конкурс на кращий англomовний переклад поезій. Крім того, в рамках програми опубліковано кілька брошур, які ілюструють здобутки слухачів та викладачів «Ромських студій».

Офіційно програма «Ромські студії» відкрилась в НаУКМА 3 листопада минулого року. У її відкритті взяли участь громадські діячі, викладачі та студенти кількох київських вищих навчальних закладів (у т.ч.: Київського університету імені Бориса Грінченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного лінгвістичного університету), науковці низки академічних установ, представники Міжнародного фонду «Відродження».

Зі вступним словом до присутніх звернувся керівник Науково-дослідного центру орієнталістики імені О.Прицака НаУКМА проф. *Ігор Срібняк* та ромська поетеса *Раїса Набаранчук*. З доповіддю «Традиції та життєдіяльність етносу (базові концепти культури ромів/циган України)» перед присутніми виступила старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, кандидат історичних наук *Наталія Зіневич*.

У рамках зустрічі відбувся перегляд фрагментів документальних фільмів: «Сповідь. Живі свідчать» (про ромський голокост) і «Ромська мова» (про кодифікацію ромської мови) з коментарями їх авторів – старшого редактора програми «Романо дживіпен» («Ромське життя») Закарпатської обласної держтелерадіокомпанії (канал «Тиса-1») *Євгенії Навроцької* та ведучого згадуваної програми, голови молодіжного ромського клубу «Романі черхень» («Ромська зірка») *Мирослава Горвата*.

Весь наступний місяць (3.11–3.12 2012 р.) тривала пересувна виставка книг з ромської тематики «Наукові видання з ромської тематики в укра-

їнському університетському просторі» в університетах Києва (НаУКМА, КНЛУ та Київському університеті імені Бориса Грінченка). Видання з ромської тематики викликали загальне зацікавлення всіх, хто відвідав виставку. Книги для проведення цієї пересувної виставки були люб'язно надані Міжнародним фондом «Відродження» та *Наталією Зіневич* (на період з 3 до 5.11.2012 р.).

Одним з найцікавіших заходів у рамках «Ромських студій» став приїзд та виступи 1 грудня 2012 р. художника, циганознавця, автора сайту «Цыгане России» *Миколи Бессонова* з доповіддю «Взаємини циган з європейським суспільством»⁵⁴ та колекціонера, автора книг з історії, культури і фольклору циган України *Олексія Данілкина*⁵⁵ з доповіддю «Методологія і методика дослідження циганських груп в Україні».

У січні 2013 р. увазі слухачів «Ромських студій» в НаУКМА було запропоноване дослідження, проведене бакалавром соціальної роботи НаУКМА *Валентиною Чабановою*, в якому проаналізовані публікації трьох всеукраїнських («Український тиждень», «Фокус», «Корреспондент») і одного регіонального видання («zakarpattia.net») з ромської тематики. Авторка згаданого дослідження наголошує на тому, що роми на сьогодні є однією з найбільш дискримінованих етнічних груп та теренах України, що значною мірою пояснюється тяжким пострадянським спадком у царині національної політики.

Водночас й українське суспільство, здебільшого, виявилось не готовим до нових викликів часу, а центральна та регіональна влада роблять надто мало для створення нормальних умов для життєдіяльності ромів України. В цій ситуації, вважає В.Чабанова, подолати стереотипи могли би українські ЗМІ, які публікацією об'єктивних та зважених матеріалів на своїх шпальтах здатні виробити в українців толерантне сприйняття до цивілізованого вирішення проблем ромів.

⁵⁴ Оригінальна назва доповіді: «Взаимоотношения цыган с европейским обществом». На думку *М. Бессонова*, «на протяжении двух столетий в литературе по цыгановедению принято наиболее пристально изучать гонения, репрессии, а также геноцид. Настаивая на обязательном изучении мрачных страниц цыганской истории, мы должны, тем не менее, знать и противоположные примеры. В ряде стран цыгане имели юридическое равноправие, а также испытали толерантное отношение со стороны местного населения. Нами будет предпринята попытка выстроить баланс между двумя названными тенденциями. Это может способствовать ослаблению «синдрома жертвы» и росту взаимного уважения между цыганами и не-цыганами».

⁵⁵ *Данілкин Олексій Олександрович*, 1997 р. закінчив Білоцерківський аграрний університет. Збирач колекції з історії і культури ромів України Білоцерківського краєзнавчого музею, пошуковець Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М.Рильського НАН України. Організатор низки виставок, присвячених циганам України (1993–1998 рр.) на основі зібраної ним колекції. Автор книг з історії, культури і фольклору циган України, лауреат звання «Національна гордість» (2000 р.). Підготував до друку книги «Феномен циганської культури в Україні» та «Короткий українсько-циганський словник (сервітський діалект)».

На початку лютого 2013 р. в рамках «Ромських студій» в НаУКМА відбулась презентація книги російських циганознавців *Надії Деметер, Миколи Бессонова та Володимира Кутенкова* «Історія циган. Новий погляд». Згадувана монографія була опублікована під титлом РАН у 2000 р. В ній вперше у російській історіографії цілісно представлений опис циганської історії, звичаїв, культури.

Знайомство з книгою дало можливість слухачам «Ромських студій» побутись деяких міфів, що тривалий час були закорінені у масовій свідомості українців. Зокрема, вони дізнались про те, що «свята» інквізиція практично не чіпала гадалок, що в Румунії цигани впродовж шести століть перебували фактично на становищі рабів, а національний костюм з'явився у цього народу лише наприкінці XIX ст. Крім того, слухачі «Ромських студій» докладніше дізнались про основні віхи наукової та суспільної діяльності Надії Деметер – циганки за національністю, відомого етнолога Росії, доктора історичних наук, провідного наукового співробітника Інституту етнології та антропології РАН, голови Федеральної національно-культурної автономії російських циган.

У березні 2013 р. у Київському національному лінгвістичному університеті відбулась зустріч слухачів «Ромських студій» з ромською поетесою *Раїсою Набаранчук*, яка була представлена присутнім Нагалією Зіневич. Студенти КНЛУ та інших столичних університетів щиро привітали Р.Набаранчук, яка вже мала нагоду поспілкуватись зі слухачами «Ромських студій» (03.12.2012 р., НаУКМА). Спудей з великим зацікавленням прослухали її ліричні твори, переклади поезій Т.Шевченка (з української на ромську мову), вірші поетеси, написані російською мовою та їх переклади.

За ініціативою студентів КНЛУ було вирішено перекласти окремі вірші Р.Набаранчук англійською мовою з подальшим їх розміщенням на сайті Науково-дослідного центру орієнталістики імені Омеляна Прицака⁵⁶. Своєрідним підсумком зустрічі може бути оцінка поетичної творчості Раїси Набаранчук, що була дана російськими дослідниками В.Калініним і А.Русаківим: «творчості Раїси Набаранчук притаманна велика поетична образність, у своїх віршах вона відтворює життя людини на тлі неосяжного світу. Водночас, з особливою проникливістю вона зображує природу, що зближує її поезії з творами інших ромських поетів»⁵⁷.

20 квітня 2013 р. у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» в рамках «Ромських студій» відбулась відкрита лекція співробітника Українського центру вивчення історії Голокосту, відповідального редактора наукового часопису «Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі» *Михайла Тяглого*. Тема його викладу – «*Циганська політика* на окупованих

⁵⁶ <http://priansak-center.com>

⁵⁷ Див.: Калинин В., Русаков А. Обзор цыганской литературы бывшего Советского Союза, стран СНГ и Балтии [Електронний ресурс]. Код доступу: gypsy-life.net/literatura13.htm.

нацистами землях України: ступінь вивченості проблеми, методологія дослідження, напрями подальшого пошуку та попередні висновки». Лектор на обширній джерельно-документальній основі окреслив загальні принципи ставлення нацистів до ромів у націонал-соціалістичній Німеччині, а також причини їх трансформації на окупованих теренах УРСР. Після завершення лекції М.Тяглий відповів на численні запитання слухачів «Ромських студій».

У травні 2013 р. «Ромські студії» розширили свою присутність в столичному університетському просторі – в Київському університеті імені Бориса Грінченка було проведено круглий стіл «Роми України: історія та сучасність» (18 травня), до участі в якому було запрошено завідувача секцією етнічних меншин Центру етнології Інституту культурної спадщини Академії наук Молдови, доктора політичних наук *Іона Домініку*. Ним була презентована доповідь «Государственная политика в отношении социальной интеграции ромов/цыган на постсоветском пространстве. Опыт Республики Молдова».

Крім того на круглому столі з доповідями та повідомленнями виступили: старший викладач кафедри англійської мови і перекладу факультету сходознавства КНЛУ *Інна Комарова* з доповіддю «Релігійні вірування ромів (уявлення про природні явища, поховальна обрядовість, молитовні практики)», студентка Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка *Валентина Коцюба* – «Ромські ЗМІ на початку ХХІ ст.: газета «Романі Яг»⁵⁸, бакалавр соціальної роботи, магістрант Могилянської школи журналістики (НаУКМА) *Валентина Чабанова* – «Роми України очима журналістів вітчизняних ЗМІ: об'єктивна і стереотипна візії (2010–2011 рр.)», аспірантка кафедри соціології Національного педагогічного університету імені В.Н.Драгоманова *Анна Шевченко*. Участь у роботі круглого столу брав менеджер Програми МФВ «Рома України» Міжнародного фонду «Відродження» Олександр Шваюн.

В рамках програми «Ромські студії» було оголошено конкурс на кращий переклад на англійську мову поезій сучасної ромської поетеси Раїси Набаранчук. Оцінювання перекладів здійснювали викладачі кафедри англійської мови та перекладу факультету сходознавства КНЛУ, переможці конкурсу були відзначені пам'ятними призами під час проведення підсумкової зустрічі «Ромських студій» 13 листопада 2013 р.

У жовтні слухачі «Ромських студій» ознайомились зі зразками поетичної творчості *Януша Панченка*⁵⁹. Вони були написані на авторському діалекті, розробленому Я.Панченком на основі ранньоциганської мови, але з додаван-

⁵⁸ Див. також: Коцюба В. Ромські ЗМІ на початку ХХІ ст.: газета «Романі Яг» (2005 рік). – К.: Науково-дослідний центр орієнталістики імені Омеляна Пріцака, 2013. – 10 с.

⁵⁹ Януш Панченко – представник субетнічної групи циган-сервів по батьківській лінії і влах – по материнській. Займається вивченням циганської мови і вільно володіє влаським, сервітським, кримським і келдерарським діалектами. Крім того, з 2010 р. Януш Панченко займається підготовкою русько-циганського словника влашського діалекту.

ням окремих лексем з різних діалектних груп. За ініціативою студентів факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету окремі його вірші були перекладені англійською мовою, а їхні переклади розміщені на сайті Науково-дослідного центру орієнталістики імені Омеляна Прицака НАУКМА. Крім того, до підсумкової зустрічі слухачів «Ромських студій» на згадуваному сайті була розміщена наукова розвідка Я.Панченка «Изучение влашского диалекта ромского языка: поиски и находки»⁶⁰, яка також була опублікована у вигляді окремої брошури з подальшою її розсилкою до університетських бібліотек України.

Слухачі «Ромських студій» повною мірою усвідомили те, що політика тотального винищення ромів, що послідовно здійснювалась нацистами, та тяжкий радянський спадок «перевиховування» ромів унаочнив необхідність швидкого вирішення цілого комплексу проблем, пов'язаних зі створенням нормальних умов існування для ромського народу в наші дні. Важливим є й задоволення їхніх культурних потреб у місцях їх компактного проживання, а також залучення представників ромського народу до суспільного життя на всіх рівнях місцевої та центральної влади. Одним зі шляхів вирішення згаданих проблем є створення рівних умов для здобуття вищої освіти ромами у вищих навчальних закладах України, що у свою чергу дозволило б актуалізувати багату матеріальну і духовну культурну спадщину ромського народу.

На сьогоднішній день її ґрунтовне та всеосяжне вивчення потерпає від відсутності належної системи, наукових традицій і наукових шкіл підготовки дослідників і фахівців ромської історії та культури протягом радянського періоду та від часу проголошення незалежності України. Вищезазначена ситуація поглиблюється відсутністю сьогодні достатньої кількості висококваліфікованих дослідників навіть у наукових інституціях НАН України, у вітчизняних університетських осередках, а також в державних архівних, бібліотечних, музейних закладах, де зберігаються культурні надбання багатьох поколінь ромського народу.

Успішна реалізація інновацій у царині ромської освіти передбачає залучення до викладання вітчизняних та зарубіжних спеціалістів (істориків, філологів, сходознавців, археологів, музеєзнавців, мистецтвознавців) у галузі ромології. Необхідною її умовою є також встановлення наукових контактів і розгортання співпраці з провідними ромськими науковими центрами світу, з вітчизняними та закордонними архівними, бібліотечними і музейними закладами – осередками збереження духовної і матеріальної культури ромського народу⁶¹.

⁶⁰ Див. також: Панченко Я. Изучение влашского диалекта ромского языка: поиски и находки. – К.: Научно-исследовательский центр ориенталистики имени Омеляна Прицака НАУКМА, 2013. – 24 с.

⁶¹ Програми навчальних курсів сертифікатної міждисциплінарної програми «Ромські студії» / Укладач О.В.Микульська. – К.: Науково-дослідний центр орієнталістики імені Омеляна Прицака, 2013. – С.4.

Реалізація різних складових цілісної програми ромської освіти сприятиме налагодженню міжнаціонального діалогу та порозумінню між представниками різних народів (насамперед українського, російського та ромського). Важливим є й те, що створення та розвиток відповідного наукового напрямку у вітчизняній системі вищої школи дозволить активізувати підготовку істориків та соціологів, а також нового покоління соціальних працівників, здатних працювати в непростих умовах нинішньої суспільно-економічної ситуації в країні⁶².

⁶² НаУКМА планує започаткувати нову магістерську програму (пілотний проект) з підготовки соціальних працівників для роботи з представниками національних меншин в Україні – *авт.*

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

*Валентина Коцюба,
студентка факультету журналістики
Київського університету
імені Бориса Грінченка*

РОМСЬКІ ЗМІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ГАЗЕТА «РОМАНІ ЯГ» (2005 рік)

Актуальність обраної для дослідження теми зумовлена станом засобів масової інформації етнічних спільнот та національних меншин в Україні, а також тим, що вони є інтегральною складовою у системі вітчизняних ЗМІ.

Звернення автора цієї статті до вивчення ромської періодики обумовлено декількома причинами. По-перше, до сьогодні ромська спільнота не має унормованої кодифікованої ромської мови, що суттєво ускладнює створення та функціонування масових ромських видань не лише через об'єктивні складнощі видання часопису національною мовою, але ще й з тієї причини, що ромськомовна читацька аудиторія не володіє своєю мовою, а лише окремими її діалектами. Крім мовного питання, існує нагальна проблема освіти ромів, які не завжди мають можливість навчатися і до зрілого віку залишаються неграмотними, через що не здатні читати призначене для них періодичне видання. Ускладнює ситуацію те, що через низький рівень життя не всі роми України мають можливість передплатити «свою» газету чи журнал, щоб забезпечити йому самоопкупність. У той же час ромські ЗМІ не можуть зацікавити рекламодавців, бо читацька аудиторія видання, здебільшого, не має можливості придбати рекламовані товари і послуги. Тому більшість видань засновуються на кошти міжнародних фондів, громадських організацій, отримують гранти за кордоном, тобто не мають власних тривких засад для отримання прибутку та відповідно самофункціонування. Тому дуже важко підтримувати стабільний випуск таких видань. Через наведені вище причини гостро постає питання виживання ромських ЗМІ та періодики інших нацменшин [4].

Відомі непоодинокі випадки дискредитації ромів в українських ЗМІ, можливо, через некомпетентність журналістів як у ромських питаннях, так і з огляду на редакційну політику видань. У будь-якому випадку така ситуація є доволі несприятливою для створення і розвитку ромських

ЗМІ, які б фахово і професійно розповідали про ромські спільноти в світі та в Україні зокрема, ознайомлювали широкий загал з історією та сьогоденням ромського народу, розвіювали стереотипи і міфи, які були нав'язані українському суспільству про ромів. Якщо проаналізувати контент (інформаційне наповнення) ромських ЗМІ, можна побачити, що однією з їх основних функцій, дійсно, була і залишається просвітницько-пізнавальна.

З наведеного вище випливає, що ЗМІ етнічних спільнот мають два завдання. Перше – вони повинні інформувати свою національну аудиторію. Друге завдання – інформування іншої частини населення, яка не належить до цієї етнічної спільноти. Для цього видання має виходити двома мовами: національною мовою етнічної спільноти та державною мовою країни, у якій видається. Таким чином, вся аудиторія певної країни матиме можливість дізнаватися повну, актуальну, оперативну, цілісну інформацію з першоджерел. Тут ми стикаємося з проблемами, по-перше, фінансування ЗМІ нацменшин, і по-друге, з нестачею професійного творчого і технічного персоналу для обслуговування таких двомовних специфічних за своїм спрямуванням видань. Можна зрозуміти, що питання ЗМІ нацменшин, зокрема ромських ЗМІ, тісно взаємопов'язані та взаємозалежні з політикою держави у даному питанні. Чи згодна державна влада зберігати і підтримувати поліетнічність України? Розвивати національні засоби масової інформації? Переїматися питаннями ромської спільноти та тим іміджем, який створюють про ромів українські ЗМІ?

У статті буде розглянуто ромські ЗМІ початку XXI ст. на прикладі всеукраїнської ромської народної газети «Романі Яг» за 2005 рік. А саме буде наведено загальну характеристику ромських ЗМІ. У даній статті «Романі Яг» виступить прикладом повноцінного циклу життя друкованого періодичного видання етнічної спільноти.

Загальна характеристика ромських ЗМІ

З часів появи ромів у Європі існував шлях обміну інформацією між ними, який називався «патрін». Це прадавня форма комунікації, за допомогою якої ромські групи передавали важливу інформацію про своє життя. Також існує окремий ромський термін «джанібен», який означає весь комплекс повсякденної комунікації. Воно включає у себе весь обсяг знань, обмін інформацією, сам факт накопичення людиною різної інформації.

За своєю тематикою матеріали ромських ЗМІ поділяється на три групи:

1. Статті про відстоювання рівності прав циган.
2. Матеріали, які містять заклик до об'єднання циганських громад з метою вирішення власних проблем.

3. Статті, в яких популяризується циганська культура, а також культурні надбання інших народів, досягнення циганської інтелігенції тощо.

У ромській пресі останнього етапу активно пропагується необхідність підвищення освітнього рівня молоді та здобуття нею вищої освіти [4].

Друковані ЗМІ

Одним з перших ромських друкованих видань була газета «Романо ліл», яка видавалася з 1935 р. у Белграді на кошти її редактора Світозара Сіміца. Найбільше ромських періодичних друкованих видань існує в Угорщині: «Праліпе», «Амаро дром», «Лунго дром», «Ром сом», «Цігані гірлоп», «Ромська сім'я». У Болгарії видаються: «Дром дромендар», «Андрал», «Романо Балваліпе»; у Чехії – «Романо гангос», «Романо курко», «Амаро гендалос», «Нево романо гендалос», «Романо джанібен», «Романі дума»; у Словаччині – «Романо ліл нево», «Сам адай», «Рома», «Терніпен», «Лулуді»; в Австрії – «Романо центрo» [3].

До числа ромських друкованих видань для дітей та молоді належать журнали: «Чіріклі» (Македонія), «Кхаморо» (Україна, 2003), «Мірікля» (2004, Ужгород) «Романа» (Македонія), «Терніпен» (Словаччина) [3].

В Україні ромських періодичних друкованих видань є декілька. Першим таким виданням була газета «Патрін» (1995 р., м. Одеса), яка виходить і зараз, як інтернет-видання. Пізніше у 1999–2007 рр. видавалася Всеукраїнська народна газета «Романі Яг» (м. Ужгород), а також журнал «Романо андо Україна» (м. Київ)[3].

Електронні ЗМІ

Перша ромська програма на радіо з'явилась у 1963 році на радіостанції «Тетово» у республіці Македонія (тодішня Соціалістична Федеративна Республіка Югославія).

Більшість нині існуючих радіо та телевізійних програм, заснованих у різних країнах Європи, починали свою роботу на державних каналах. Багато з них, особливо у Центральній і Східній Європі, були засновані державними або ж політичними партіями, які при цьому керувалися своїми власними міркуваннями. Майже в усіх країнах радіо та телепрограми транслюються мовою титульної нації. Це пояснюється тим, що більшість ромів не говорить рідною мовою, ромська мова ще не всюди кодифікована та уніфікована, а також є недостатньо поширеною для сучасного спілкування [6].

Телепрограми. У Македонії є чотири приватні ромські канали з розмаїтим тематичним наповненням. Так, зокрема, один з каналів (БТР) веде

програму «Вітаємо піснею» для тих, хто перебуває у в'язниці. В інших країнах є як приватні, так і державні телеканали, у т.ч. «Дуна-ТВ» (Угорщина), «Земплін» (Словаччина).

В Ужгороді на ЗОДТРК (Закарпатська обласна державна телерадіокомпанія) на каналі «Тиса-1» з 2009 року виходить щотижнева двадцятихвилинна програма «Романо дживіпен» (Ромське життя). У ній розповідають про культуру ромського народу, діячів мистецтва, повідомляють актуальні новини, дискутують з приводу етносоціальних та правових питань ромів. Станом на 2013 рік вийшло понад 130 програм. Їх можна переглядати і в Інтернеті на порталі YouTube (Ют'юб) [5].

Зараз з'явилося багато ромських веб-порталів та сайтів, використовуючи які роми з усього світу мають змогу обмінюватись інформацією та активно спілкуватись. В їх числі: Rom Biblio (Росія), Roma Press Agency (Словаччина), Domari (Ізраїль), Rroma (Румунія), Union Romani (Іспанія), «Цыгане в сети» (Росія), «Цыгане России» (Росія). В Україні, найчастіше, це сайти ромських громадських організацій та їхні Інтернет-форуми.

Газета «Романі Яг»: загальні відомості

Веукраїнська ромська народна газета «Романі Яг» («Циганська ватра») є виданням Закарпатського циганського культурно-просвітнього товариства «Романі Яг»⁶³. До найголовніших статутних цілей організації «Романі Яг» належать: соціально-економічний, культурний, правовий захист ромів. Виходячи з мети діяльності організації, сформувалася редакційна політика цього друкованого видання.

За 2005 рік вийшло друком 22 номери видання. Перший – 26.01.2005 (№106) за загальною нумерацією, останній за цей рік – 28.12.2005 (№127). Газета видається українською мовою, деякі матеріали і назви рубрик мають аналоги ромською (кирилицею) мовою. Шеф-редактор газети – голова Закарпатського циганського культурно-просвітнього товариства «Романі Яг» Аладар Адам⁶⁴, редактор – Єв-

⁶³ Газета була заснована у 1999 р. на кошти Міжнародного фонду «Відродження» у рамках програми «Роми України» та видавалась за підтримки Європейської комісії та Інституту відкритого суспільства (м. Будапешт, Угорщина) і мала формат двотижневика. В архіві фонду культурно-просвітнього товариства «Романі Яг» зберігається підшивка усіх випусків двотижневика «Романі Яг», а також друковані періодичні видання Чехії, Болгарії, Словаччини.

⁶⁴ *Аладар Адам* народився в Ужгороді у 1949 р. У 1990 р. став циганським бароном, коли створив одну з перших у СРСР ромських організацій. Головує в Закарпатському товаристві «Романі Яг». За освітою музикант та юрист. У 60-ті роки ХХ ст. грав у театрі «Ромен» у Москві. У 1994–1998 рр. був депутатом Ужгородської міської ради. В останні роки є єдиним депутатом ромського парламенту при Раді Європи у Страсбурзі від України.

генія Навроцька⁶⁵; тираж газети – 2 500 примірників. Загальний обсяг – 10 сторінок. У 2007 році припинила своє існування. Газета з липня 2000 року отримала статус «ромської народної газети». Особливість вказаних видань полягає у тому, що, крім циганської проблематики, вони уміщують на своїх шпальтах політичну інформацію, етнографічні дослідження, матеріали про життя інших етнічних громад Закарпаття і світу, сторінку для дітей, курс циганської мови [1].

Кореспонденти газети зазвичай були членами ромських громадських організацій та правозахисних рухів. Кореспондентська мережа охоплювала не лише Ужгород, а й інші міста України (Одеса, Харків, Донецьк, Полтава та ін.). Зокрема, з газетою співпрацювали Андрій Сенченко, Петро Огла, Наталя Сенченко, Мирослав Горват, Наталія Падгуркіс та інші не менш значимі журналісти, які професійно виконували свій професійний та громадянський обов'язок [1].

Слоган «Романі Яг» – «Збудував я, люди, Храм оцей Високий. В ньому Бог єдиний – то Циганське Слово...» (Лекса Мануш, ромський поет, лінгвіст, етнограф) – засвідчував виключну важливість ромської мови як засобу комунікації цього народу.

Рубрики:

Політика, світ, право, культура, мистецтво, корисні поради розважальної сторінки (гороскоп «Поради від Ради», рецепти, прислів'я, гумор), додаток для недільних шкіл (казки для дітей українською та ромською мовами).

Стилістика видання:

Щодо викладу змісту: образність, метафоричність мови найяскравіше виражено у заголовках, зокрема, № 3, 2005 року: «Лютневий сніг весною пахне, або чи зміє весняний дощ байдужість» – матеріал про ненадання медичної допомоги ромським жінкам; розповідний стиль викладу; лаконічність, неускладнені синтаксичні конструкції; цілісність, зв'язність текстів; матеріали відповідають жанрам, рубрикам, заявленим темам; наявність аргументації при достатній кількості фактів та інформаційному

⁶⁵ *Свєгенія Навроцька* народилась у селищі Королево Закарпатської області, у родині залізничників, яких після Другої світової війни направили на роботу до місцевого депо на вісім років без права виїзду. Закінчила Королівську середню школу та історичний факультет Ужгородського державного університету. Педагогічну роботу розпочала в селі Іза Хустського району. Пізніше працювала у різних школах міста Ужгород, зокрема у загальноосвітній школі № 14, в якій здебільшого навчалися ромські діти. Брала активну участь у створенні перших неурядових ромських організацій. У 1999–2007 рр. була редактором, журналістом двотижневика «Романі Яг». До сьогодні працює редактором передачі «Романо джівіпен» на каналі «Тиса-1» ЗОДТРК.

насиченню матеріалів, тексти сприймаються легко завдяки гарно витриманому стилю.

Щодо зовнішнього вигляду: матеріали чітко рубриковані, зручно розташовані на полосі; заголовок, підзаголовок, лід (вріз) надруковані напівжирним шрифтом, основний текст – звичайним; щодо врізу – вводить читача у курс справи на основі п'яти журналістських запитань: хто?, що?, де?, коли?, як?, чому?, але є занадто розгорнутим – займає цілий абзац, що не притаманно врізу як такому, але відповідає загальній стилістиці видання «Романі Яг»; на полосі не має виносів, вставок; ілюстративний матеріал – чорно-білі фотографії, дві-три на сторінку завжди репортажного змісту; інфографіки, діаграм, карикатур не має; якщо матеріал великий за обсягом (вісім тисяч знаків і більше), є рубрикація за підтемами усередині тексту. На першій сторінці шапка з назвою і номером видання та найактуальніший матеріал, який має продовження на другій або на третій сторінках, а також звернення редактора або ж короткі новинні повідомлення.

Типовий склад номера видання:

перша сторінка – новини, найактуальніша подія, тенденція, явище;

друга–третья сторінки – міжнародні новини, державна політика щодо ромів;

четверта–п'ята сторінки – аналітичні матеріали соціальної та правової проблематики;

шоста–сьома сторінки – аналітичні матеріали соціальної та правової проблематики;

восьма–дев'ята сторінки – культура та мистецтво;

десята сторінка – гороскоп, рецепти, прислів'я, анекдоти, уроки для недільних шкіл.

Жанрова палітра видання: у виданні рідко можна зустріти «чистий» жанр журналістського твору. Вимог жанру дотримано в інформаційних повідомленнях, замітках і кореспонденціях. Переважають репортажі як інформаційні, так і аналітичні, а також репортажі з елементами нарису. На другому місці – кореспонденції, замальовки, нариси та листи. Аналітичні статті та інтерв'ю представлені найменше.

У статті Юрія Бідзілі «Проблеми становлення ромської газети «Романі Яг»» 2005 року, надрукованої у збірнику «Українська періодика і сучасність»[2], зазначено, що газета «Романі Яг» видавалась трьома мовами – українською, угорською та ромською (кирилицею), завдяки чому було охоплено більшу частину ромських читачів, які у силу обставин навчалися в українських, російських та, здебільшого, угорських школах. Автор

цілком слушно доходить висновку, що часопис робить спробу в інтелектуальному, культурному та історичному сенсі представити читачеві «колективну душу» ромського народу. Завдяки такій позиції стирається поняття про циганський етнос як щось вторинне, здатне лише до шахрайства чи крадіжок тощо. І навпаки, поглиблюється уявлення про романтичне піднесення цього народу в періоди соціально-економічних негараздів, його обдарованість і здатність до різних ремесел, наголошується на багатстві ромської мови, своєрідності танців, пісень, усної народної творчості тощо [2, 5].

У першому номері видання за 1999 рік шеф-редактор газети Аладар Адам та редактор Євгенія Навроцька стверджують, що своє завдання газета вбачає у «захисті та примноженні ромських духовних надбань, піднесенні загального культурного рівня ромів, ліквідації неписьменності та створення умов для рівноцінного розвитку ромської народності як рівної серед рівних народів незалежної України» (24 березня 1999 р.).

Якщо порівняти інформаційне наповнення номерів «Романі Яг» на початку функціонування часопису (1999–2001 рр.) та його матеріали за 2005 рік, можна прослідкувати таку тенденцію: перші номери газети висвітлювали питання культури та історії ромського народу, традицій, звичаїв. Усі матеріали мали просвітницьке спрямування, часопис своїми публікаціями підтримував ідею усвідомлення ромського народу як певної етнічної цілісності. Можна було зустріти нариси про визначних діячів культури і мистецтва, переклади творів ромських та українських митців, важливе місце також займали матеріали про ромів, які проживають у сусідніх регіонах Закарпаття та інших країнах. Кожен номер видання мав власний епіграф, який характеризував основну подію місяця, загальний епіграф часопису звучав так «Ми – протяг золотий в історії держав» (Л.Костенко), зараз епіграфом слугує вже наведений вислів Лекса Мануша. Проблемою перших номерів «Романі Яг» була недостатня кількість інформації правозахисної та соціальної тематики, а також аналітичних статей на ці теми. Станом на 2005 рік ситуація суттєво змінилася.

Перша половина кожного номера видання – це матеріали суто правової та соціальної тематики, а також новини міжнародних та вітчизняних ромських громадських організацій. Ці матеріали висвітлюють життя ромів України у різних регіонах та областях, містах і містечках. Звичайно, кореспонденти редакції не можуть фізично охопити всі події та життєві колізії, які відбуваються з ромами, але, завдяки розгалуженій кореспондентській мережі, у кожному номері міститься інформація з усіх куточків України, де тільки мешкають роми.

Друга половина присвячена ромській культурі і мистецтву, яскравим постатям ромського народу, просвітникам, не тільки співакам, танцюристам, драматичним артистам, художникам, літераторам, а й викладачам, педагогам, історикам, військовим, юристам, або й звичайним людям, які змінюють простір навколо себе у силу своїх здібностей та можливостей. Такі матеріали сприяють вихованню почуття власної гідності за себе та свій народ, а також мотивують ставати значимим для свого народу.

Матеріали газети, як зазначалося вище, здебільшого були побудовані за схемою розповіді, їм притаманний легкий виклад, літературна манера, відчувається суб'єктивізм автора, чітко викладені факти, наведені аргументи, докази, зроблені прогнози ситуації або явища, містяться заклики до дій, поставлені риторичні запитання. Найбільш обговорювані теми: кодифікація ромської мови, права жінок і дітей в отриманні медичної допомоги, неправомірні дії правоохоронних органів, практичні правові поради, ромська культура. У всіх номерах є міжнародні та українські новини, що стосуються ромської тематики. Редакцією видання також друкувались усі офіційні заяви та звернення до органів влади. Кореспонденти – члени громадських та правових ромських організацій, репортери, інші спеціалісти – музиканти історики, філологи.

Висновок

Газета «Романі Яг» відіграла важливу роль у житті ромів як офіційне суспільно-політичне видання, яке на своїх шпальтах захищало права та інтереси ромського населення, репрезентувало ромів у системі українських засобів масової інформації та було повноцінним якісним джерелом інформації. На жаль, її вихід припинився внаслідок припинення фінансування. Зараз цю інформаційну нішу частково заповнюють деякі електронні видання при громадських організаціях ромів України.

Використані джерела та література

1. Архів номерів часопису «Романі Яг» за 2005 рік, відділ газетної періодики НБУ ім.В.Вернадського.
2. *Бідзіля Ю.* Проблеми становлення ромської газети «Романі Яг» // Українська періодика і сучасність. – К., 2005, № 5. – С. 4–8.
3. Книга-збірка. Циганська кочівя / За ред. М.О. Колоколова. – К., 2006. – С. 42–48.
4. Колоколова М.О., Щербань С.В. Вивчення правових потреб ромського населення в Закарпатській та Черкаській областях / М.О. Колоколова, С.В. Щербань. – Х., 2012. – С. 55–57.

5. Культурно-просвітня програма «Романо джівіпен», автор і ведучий М.Горват, випуски за 2012–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/user/tysa1tv?feature=watch> <http://www.youtube.com/user/tysaize?feature=c4-feed-lik>.
6. Кінофільм «Ромська мрія» Р.Бондарчука, презентація якого відбулась на Міжнародному кінофестивалі документального кіно Docudays 2013.

*Сергей Ермошкин,
доктор филологических наук
Одесского педагогического института*

СОВРЕМЕННЫЕ РОМСКИЕ СМИ И ИХ РОЛЬ В ОСВЕЩЕНИИ ПРОБЛЕМ РОМОВ

1. Вопрос о современности наших СМИ сразу влечет вопрос о том, какой смысл мы вкладываем в слово *современность*. Если речь идет о временном понимании, то какой период мы понимаем как современный: год, два, пять лет? Если же говорить о *современности* как технологиях массовой информации, то следует ли рассматривать только СМИ, работающие на принципах ИТ. Ответы отдельно на каждый вопрос будут ограничены их предметом и, соответственно, будут односторонними. Посему попробую связать эти вопросы-подходы воедино и рассмотреть наши СМИ сразу с обеих точек зрения.

2. Второй вопрос, принципиальный, связан с термином «ромские СМИ», т.е. с тем, что мы понимаем как «ромские» и что мы относим к таковым. Есть только альтернатива «учрежденные ромами» – «учрежденные неромами». Но такое разделение – по природе собственности – осложняется фактором финансирования.

СМИ, учрежденные и финансируемые только ромами лично или ромскими предприятиями, партиями, неприбыльными организациями, благотворительными организациями или фондами, которые существуют на собственные средства ромов и таких организаций, однозначно и несомненно входят в содержание понятия «ромские СМИ».

Предвидя справедливое замечание о том, что большинство ромских неприбыльных организаций можно лишь условно считать независимыми, т.к. они, как правило, не имеют собственных средств и живут за счет внешних источников, уточню: СМИ, учрежденное ромской организацией, но содержащееся за счет, например, грантов от неправительственных фондов, возможно включить в понятие «ромские СМИ». Эта оговорка важна, т.к. грантодатели, обычно, не цензурируют издание, не вмешиваются в творческий процесс, но лишь контролируют выполнение договоров о грантах. Привлеченные таким образом средства становятся по сути собственными средствами ромских организаций, расходование которых связано только с экономическим и техническим обеспечением СМИ, но не с их содержательной стороной, поскольку эта сторона уже фактически предусмотрена договором с грантодателем.

Таким образом, любое СМИ, государством финансируемое (хотя бы и частично) и, соответственно, контролируемое, государственным и является, а потому не может быть «ромским» (как и «украинским», «венгерским», «русским» и т.д.). Исключением может быть только такой случай, когда ромское СМИ получает из госбюджета или местного бюджета финансовую поддержку исключительно на технические и/или технологические нужды (тиражирование, рассылка и под.).

Предложенный подход к разграничению «ромские – неромские» СМИ является, естественно, лишь теоретической основой, т.к. существует много дополнительных условий, которые следует принимать во внимание по каждому СМИ.

Несколько примеров. Принято считать, что советские 20–30-х годов журналы «Романы зоря» и «Нэво дром» или первые две газеты в уже коммунистической Болгарии «Романо еси» (февраль 1946 – февраль 1949) и «Нево дром» (март 1949 – май 1950) были ромскими.

Относительно советских журналов такая точка введена в оборот еще в 1934 году в Литературной энциклопедии⁶⁶, разделяют ее В.Калинин и А. Русаков⁶⁷, последнее её упоминание принадлежит доктору исторических наук, профессору Т.М.Смирновой.⁶⁸ Имеют хождение и другие фразы: «На цыганском языке выходили общественно-политические и художественные журналы «Романы зоря» ... и «Нэво дром»...»,⁶⁹ «... выпускались два журнала на цыганском языке: «Нэво дром» и «Романы зоря».⁷⁰ Из этих фраз нельзя сделать однозначный вывод о понимании авторами природы журналов, но можно предположить, что авторы всё же считали их ромскими (принцип переноса: «на цыганском языке» > «цыганский журнал»).

⁶⁶ Панков Николай Александрович. ...Был лит. редактором первого цыганского журнала «Романы зоря»... и «Нэво дром» // Литературная энциклопедия / Гл. ред. А.В.Луначарский. – В 11 т. – М.: Изд. Коммунистической академии и др., 1934. – Т.8; дословно повторено: Краткая литературная энциклопедия: В 9 т. - М.: Сов. энцикл., 1968. – Т.5.

⁶⁷ «...в 1927 году начал выходить... цыганский журнал «Романы зоря»... в 1930 году его сменил ежемесячник «Нэво дром»...: Калинин В., Русаков А. Обзор цыганской литературы бывшего Советского Союза, стран СНГ и Балтии // Сайт Института лингвистических исследований РАН (Санкт-Петербург). – www.genling.nw.ru/Staff/Rusakov/gomlit.doc; сайт Российского центра исследований цыганской культуры <http://www.kulturom.ru/historiography.html> – С.5. тж. с. 16.

⁶⁸ «До 1932 года выходили цыганские журналы...»: Смирнова, Тамара «Социальное положение: цыган» // Санкт-Петербургские ведомости. – 2013, 05 апреля. - № 063.

⁶⁹ Черенков Л.Н. Цыганская литература // Большая советская энциклопедия. – 2 изд. – М., 1957. – Т.47; 3 изд. – М., 1978. – Т.28;

⁷⁰ Бессонов Н., Деметер Н. История цыган России (конец XVII–XX вв.) // История цыган – новый взгляд. – Воронеж, 2000.

Но ромскими эти журналы не были и не могли быть: это издания «для цыган», поскольку вся «цыганская работа» находилась в руках Наркомата внутренних дел РСФСР, о чем свидетельствует, например, устав Всероссийского союза цыган, утвержденный 15 июля 1926 года именно наркомом А.Г.Белобородовым.

Упомянутые болгарские газеты – для ромов – «Романо еси» и «Нэво дром», а позже журнал «Неве рома» (1957) и еще одна газета «Нэво дром» (1959–1987) имеют точно такую же историческую природу – их издавали за государственный счет «казенные цыганские организации», а последняя была уже органом не ромской организации, но Национального совета Отечественного фронта.⁷¹ Тем не менее, известный еврейский журналист и исследователь Сами Поликар однозначно считает их ромскими.⁷²

Примеров подобного рода можно привести множество и не только из стран бывшего социализма-коммунизма. Тем не менее, эти неромские по природе и во многом по содержанию издания, безусловно, составляют часть не только наших внешних, но и внутренних истории и культуры. Эти СМИ объективно сыграли роль в становлении нашей интеллигенции и пробуждении нашего национального самосознания.

Подведу итог этим рассуждениям так: ромским СМИ является такое издание – печатное, электронное, которое учреждено ромами, выступает от имени ромов в интересах ромов и главное – несёт ответственность перед ромами. Не иначе.

3. Исходя из такого теоретического положения и рассмотрим роль ромских СМИ – современных нам по времени, но ограничиваясь 21 веком. И в 21 веке ромские СМИ в странах бывшего комблота продолжают существовать в основном как социальный феномен, но не как экономически самостоятельные (самодостаточные) предприятия. Причины понятны: с одной стороны, экономическое состояние ромских общин в этих странах не позволяет развиваться предпринимательской инициативе в информационной сфере, с другой – социальное состояние этих общин не вызывает интереса к собственным СМИ. В прошлом году, опрашивая и анкетирова Ромов об отношениях с и отношении к милиции,⁷³ я, пользуясь случаем, задавал и вопросы о наших СМИ.

⁷¹ Отечественный фронт – политическая организация, позже – партия, позже – коалиция партий и общественных организаций в Болгарии, в которой руководящая роль принадлежала Болгарской компартии.

⁷² Поликар, Сами. Медиите на малцинствата в България – история и настояще // Ромски меди в България – 2003 г. – София: Център за независима журналистика, 2003. – С.7.

⁷³ Проект «Мониторинг соблюдения прав Ромов в Одесской области», поддержанный Международным фондом «Видрождения» (№ 47180), исполнял Одесский областной ромский конгресс в ноябре 2012 г. - апреле 2013 г.

108 ответов дали такую картину:

№ п/п	Содержание вопроса	Да	Нет	Не знаю
1	Нужны ли нам свои газеты?	14	54	40
2	Нужны ли нам свои журналы?	14	52	42
3	Нужны ли нам свои сайты?***	77	12	19
4	Готовы ли вы покупать/платить за наши печатные СМИ?	9	87	12
5	Готовы ли вы платить за наши э-СМИ?	41	17	50
5.1	На каком языке должны быть наши э-СМИ?			
5.1.1	- только ромском	6	-	-
5.1.2	- только украинском	-	-	-
5.1.3	- ромском, украинском	22	-	-
5.1.4	- ромском, украинском, русском	13	-	

***Радио и телевидение в связи с их отсутствием в Украине (кроме местной телепрограммы «Романо дживипен» на Закарпатье) не рассматриваются.

Демографическое и социальное распределение ответов таково:

- все опрошенные студенты и учащиеся старших классов (21 человек) ответили «да» на вопросы 3, 5, из них 11 чел. выбрали ответ 5.1.4. и 10 – 5.1.3;
- все в возрасте до 40 лет (не студенты, 49) и занимающиеся бизнесом, ответили «да» на вопрос 3, из них только 12 выбрали ответ 5.1.3 и 2 – 5.1.4, а 35 чел. ответили, что «им всё равно».

Ответивших «да» на вопрос 5 я просил назвать известные им сайты на ромскую тему.

Из украинских были названы: сайты Программы МФВ «Ромы Украины» – 21 чел., Белгород-Днестровской организации «Нево дром» – 6, Фонда «Чирикли» – 5, закарпатские «Чачипен» – 3 и «Романи Яг» – 2 («когда-то был такой»); из иностранных: Ромского образовательного фонда – 26, российские неромские сайты Н.Бессонова «Цыгане России» – 7, «Лилоро» – 5, Российского центра исследований цыганской культуры – 4.

Даже учитывая, что приведенные цифры получены простым опрашиванием малого числа людей, т.е. способом, далёким от нормативного социологического изучения, они всё-таки характеризуют общее отношение Ромов к СМИ. И из этих цифр вполне можно сделать – в целом уже тривиальный – вывод, который наверняка будет подтверждён масштабным

профессиональным социальным исследованием, о том, что печатные ромские и для ромов СМИ почти изжили себя и не могут уже играть той объединяющей роли, которую имели в неинтернетовский век. А экономические условия делают такие СМИ фактически нежизнеспособными, что мы и видим в нашей внутренней истории: и одесская газета «Романіпе» начала 90-х годов, и закарпатские газета «Романі Яг» и журналы «Мірікля», «Кіаморо» и киевские журнал «Рома андо Україна» и бюллетень «Романо чачімо» не выдержали, на мой взгляд, прежде всего социальных условий нашего ромского общества – они просто были очень слабо востребованы, даже действительно народная «Романі Яг».

Такие же причины – и социальные, и экономические – «ухода» печатных ромских СМИ и в России, например, журналов В.Деметера «Шунен, Ромале!» (Москва) и В.Иващенко «Рома и славяне» (Ростов-на-Дону), газет «Романо кхер» (Москва), «Романи дума» (В.Кутенков делал как приложение к «Самарской газете»⁷⁴), «Романі вјастја» (А.Горбатов, Волгоград). Такую картину имеем и в других странах: в Словакии газета Sam adaj/Sme tu, журналы Roma, Ternipen/Mladosť и Lulud'i/Kvietok (детские). Библиограф Государственной научной библиотеки в Кошице Валерия Фарах относительно ромской прессы заметила: «До 1989 г. в Словакии выходили 25 меньшинственных изданий, но ни одного ромского. После 1991 – уже 54, из них 7 ромских. В то время государство дотировало их публикацию, но уже в 1992, когда государство перестало поддерживать меньшинственные издания, выходило только 3 ромских – и то лишь sporadически».⁷⁵ Новые издания тоже оказывались нежизнеспособными. Характерный пример – студенческий журнал «Апенса», который издавала кафедра ромологии в словацкой Нитре: он продержался с 2006 до конца 2009 года.

На смену печатным пришли электронные – именно такие я считаю современными и именно такие «возложили» на себя роль освещения ромской проблематики. И именно за ними будущее. Таких СМИ уже много, причем большинство из них ранее были основаны как печатные СМИ, но в силу опять же и экономических, и социальных причин перешли на электронную форму. Основная проблема – языковая – осталась, однако, не решенной: практически все ромские СМИ издаются на языке страны гражданства, что резко ограничивает доступ *всей* нашей нации. Немногие англоязычные издания или версии расширяют аудиторию, но ставят вопрос об уровне владения этим языком. Как ни странно, и немногочисленные ромскоязычные

⁷⁴ Этнические средства массовой информации Самарской области. – Самара, 2008. – С.4.

⁷⁵ Farah, Valéria. Databáza ROMANO – prínos multietnickým používateľom Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach // Bibliografický zborník 11. slovenskej bibliografickej konferencie, konanej 6. – 8. novembra 2006 v Martine v Slovenskej národnej knižnici. – Košice, 2006. – S. 1.

издания не решают языковой вопрос. И дело не в том, что навязанная «сверху» практика письма, например, господ М.Куртиада (Франция), Г.Сарэу (Румыния) объективно тормозит создание общенационального письма (графика, орфография, пунктуация). И не в диалектных различиях дело – они вполне преодолимы при стремлении быть услышанным и понятым. Дело в агрессивной и бездумной англизации нашего языка, что характерно, например, для ромскоязычной практики Совета Европы или публикаций в журналах Европейского центра прав Ромов. Подсознательное сопротивление такому «развитию» общенационального языка (т.н. «стандартизованного языка») удерживает, на мой взгляд, многих сознательных Ромов от издания только на романи. Но, с другой стороны, ромскоязычность СМИ однозначно исключает основную функцию наших СМИ – донести до неРомов информацию о нас и нашей жизни, проблемах и достижениях. Это противоречие разрешается или параллельными текстами (например, австрийский журнал *Romano centro*), или включением отдельных материалов на романи (словенский *Romano lil*).

К СМИ можно вполне отнести и сайты тех ромских организаций, на которых присутствует новостная, политическая, культурная, научная и другая информация, не связанная непосредственно с деятельностью самой организации. Примерами суть и наш отечественный сайт *Чачинен*, и шведский *Romska Ungdomsförbundet* (Ромский молодежный союз), и болгарский *Амалуне*, и один из самых мощных ромских информационных ресурсов в Европе – чешский *Romea.cz* и т.д. и т.п.

В свете сказанного вполне определяются роли наших современных СМИ, т.е. прежде всего СМИ электронных и визуальных:

1. Становление национальной журналистики как социального явления и ромских журналистов как проводников внутренних и внешних социальных изменений в ромской нации.

2. Противостояние ассимиляции и поддержка традиционных ценностей, т.е. этноконсолидирующая роль.

3. Уяснение ромами силы воздействия на умы, особенно молодые, печатного/услышанного слова и увиденного сюжета, в т.ч. уяснение значения ромских СМИ как средства противостояния ассимиляции.

4. Вовлечение в активную политическую и общественную работу «обычных» ромов (в разных странах по-разному, конечно).

5. Медленное, трудоемкое и не без противоречий, но уже создание единого ромского национального информационного пространства (Ромская виртуальная сеть В. Новосельского вполне выполняет функцию «первоосновы»).

6. Просвещение в широком смысле слова (историческое, правовое, политическое, медико-санитарное, экономическое и т.д.), в т.ч. и неромов.

7. Научная, в частности – социолингвистическая роль (развитие социальной функции романи; накопление «критической массы» публикаций на романи и переход к сознательному языковому строительству самими романи). Начинает развиваться и теория ромской журналистики и СМИ.

8. Быстрая мобилизация, особенно в правозащите (Ромы из разных стран немедленно откликаются на события в других странах).

9. Ориентация – СМИ помогают многим ромам ориентироваться в разнообразных темах: от политико-правовых до житейских, и находить мотивацию для собственных действий.

10. Развитие национального (само)сознания и создание ромской нации.

Юлия Грозная,
кандидат экономических наук,
Институт экономических исследований (г. Одесса)

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РОМОВЕДЕНИИ

В этой статье я представляю нашу концепцию применения информационных технологий (ИТ) в ромоведении (укр. «ромознавство», англ. «Romology»). Суть концепции состоит в том, что создаваемые информационные ресурсы *предназначены, в первую очередь, для ромов*, соответственно, и конкретные решения определяются этой главной идеей, но речь в данном случае не идёт, естественно, о технологических решениях – организации баз данных, форматах представления и т.д. Все технологические решения принимаются на основе доступных нам сегодня средств обработки информации – классификации, распределения, управления, хранения – и ее распространения.

Покажу пример концептуального решения, принятого относительно Ромской электронной библиографии, которую создаёт Институт ромологии при Одесском областном ромском конгрессе.

Библиография, как мы все знаем, является основой для любой научной дисциплины. Исследовав вопрос о библиографическом обеспечении ромоведения, мы установили, что нет общей (универсальной) библиографии, которая отражала бы все аспекты ромоведения за всё время от его начала, включая и «цыганологию – Gypsyology» (возьмём за точку отсчёта, например, 1775 год – публикацию первой статьи Самуэля аб Хортиса). Практически все существующие сегодня библиографии являются тематическими или избранными, и лишь несколько – общими по охвату, но ограниченными хронологически. Из наиболее известных это библиографии Джорджа Блэка, Александра Германо, Дениса Бинза, Жужаны Боди, Елены Маришиаковой и Веселина Попова. Все эти библиографии, в том числе и переведенные в электронную форму, имеют помимо названных ограничений еще два недостатка: доступность лишь на одном языке⁷⁶ и очень незначительную неблиблиографическую информационную ценность. Под информационной ценностью я имею в виду форму и объем раскрытия содержания каждого источника (аннотирование, реферирование и т.д.) и мнение о ценности источника для ромов, его значении для ромоведения в целом и в частности. Очень немногие существующие библиографии имеют аннотации к источникам.

Наше концептуальное решение состояло в следующем: Ромская библиография (РБ) предназначена для ромов, служит инструментом интеллектуального развития и противостояния ассимиляции и лишь поэтому является информационной инфраструктурой, обеспечивающей сбор, обработку, распространение и использование библиографических данных.

⁷⁶ Хотя библиография А.Германо в 1977 г. была издана в Лейпциге на немецком.

Из этого решения вытекают общий и частные принципы РБ. Общий принцип – РБ является **универсальной**, поскольку она включает все и любые источники, которые так или иначе касаются Ромов, независимо от темы, места, времени, языка и т.п. создания или печати, типа или вида источника (монографии, отдельные статьи, рецензии, дипломные работы, отчеты, доклады и т.д., но также и в газетах, популярных, научно-популярных изданиях, в том числе и в электронных). Принцип универсальности может, конечно, привести к «захламлению» малочисленными, неинформативными или откровенно анти- или псевдонаучными источниками. Поэтому, по нашему мнению, очень важным заданием развития РБ являются анализ и оценка источников на соответствие истине и интересам нашего народа.

Материальным выражением универсальности РБ выступает генеральный (общий алфавитный) каталог (ГК).

Универсальность РБ реализуется в частных принципах РБ:

– **многоязычность**: этот принцип состоит в том, что ГК ведётся на всех языках, но отдельно для источников на языках с разными письменностями – арабской, армянской, греческой, грузинской, еврейской, кириллической, латинской, японской и др. (если такие публикации появятся). В арабо-, кирилло- и латинописанных частях генерального каталога языки источников не различаются, т.е. основой для размещения источников выступает графема, каковая может объединять несколько букв.

При необходимости из генерального каталога легко строятся каталоги с источниками на одном языке или группе языков;

– **переводность**: собственные имена, наименования (титутлы) произведений подаются в оригинальной записи, даже если в записи есть ошибки. В последнем случае ошибка комментируется. Наименования произведений обязательно переводятся на другие языки (как и иная библиографическая информация).

В идеале РБ должна включать переводы титулов на языки всех стран, в которых проживает наш народ, но это задача будущих годов. Сейчас же нужно дать переводы, по крайней мере, на четыре официальных языка ООН – английский, испанский, русский и французский (официальные арабский и китайский не имеют для нас, конечно, такого значения, как эти четыре), а также немецкий;

– **отраслевость**: из ГК строятся каталоги по важным для нас областям знаний и деятельности, например, политика, история, язык, литература, фольклор и т.д.;

– **тематичность (предметность)**: из ГК строятся каталоги на любые темы, например: Калитраш, Декада ромского включения, ромские партии и т.д.;

– **географичность**: из ГК строятся каталоги с источниками, относящимися к определенной территории;

– **временность**: ГК является ретроспективным и текущим, поэтому из него строятся каталоги с источниками, относящимися к определённому времени;

– **персональность**: из ГК строятся каталоги авторов, например Папуши (Брониславы Вайс), Дж. Борроу, Тайконов, Максимоффа и т.д.;

– **аннотационность, реферативность, аналитичность**: к каждому титулу по возможности дается аннотация (краткое изложение содержания), или реферативный обзор (характеристика вопросов, рассматриваемых в произведении без критической оценки), или аналитический вывод (критическая аргументированная оценка произведения, обоснованные выводы и рекомендации).

Соответственно этим принципам выстроена и структура библиографической записи:

Первая строка: фамилия и имена автора(ов), а в квадратных скобках – латинская транскрипция имён по-ромски: Бюксеншютц, Улрих [Bjuksensjuc, Ulrix].

Для переводных изданий после ромской записи имён приводится через точку с запятой запись имён на исходном языке. Таким образом, имена, например, немецкого автора, произведение которого издано в переводе на болгарский язык, в полной записи имеют вид Бюксеншютц, Улрих [Bjuksensjuc, Ulrix; DE – Büchenschütz, Ulrich], где DE – условное обозначение ФРГ и немецкого языка (об этих обозначениях см. ниже).

После имён указан год рождения автора(ов) или годы жизни, и при наличии – помещена фотография автора(ов).

Для предупреждения возможного неправильного прочтения имени в ромской записи несут знак ударения на соответствующей букве.

Эта строка выделена сплошной цветной полоской, но названия безавторских изданий показаны сокращенной цветной полоской.

Вторая строка: базовое библиографическое описание произведения на языке оригинала: наименование, место издания, издательство, год издания, количество страниц и т.д. В конце описания через знак @ указаны код страны публикации (заглавные буквы) и код языка публикации (маленькие буквы): @ BG_bg, @ UA_ua, что обеспечивает поиск изданий по этим параметрам в электронном ГК.

В этой строке при наличии даем изображение обложки произведения.

Андрейченко, Павел [Andrějcenko, Pavel; 1930-2001]

Десять тетрадей в клеточку: Повесть / Вступительная статья Эмилия Лотяну «Космический цыган Паша». - Chişinău: Prometeu, 2002. @ MD_ru

EN: Ten square lined notebooks. - The autobiographic story. Author: Rom, People's Artist of Moldavian SSR (1966), soloist in the first composition of the ensemble «Joc (Dance), then leader of the «Mioritsa» group, acted in fiction movies «Fiddlers», «A camp goes to heaven», «Devil's Bride» and others. Since 1990 he was chairman of the NGO «Romii Moldovei». By Presidential Decree on 11.09.1999 № 1213 P. Andreichenco was awarded the Order "Lăzăr Ghika".

Третья строка: перевод оригинального титула на другие языки, которые указаны теми же кодами, но большими буквами, по возможности – аннотация, реферат или аналитическая записка к источнику и сведения об авторе(ах). Для кириллических изданий на Романи перед первым переводом названия в квадратных скобках приводится ромская транслитерация латиницей и также – для изданий на латинице.

Анисимово, Н.И. [Anisimovo, N.I.]

Почвакиро оббутjакирибэ, уфэдырjакирибэна тэ посево / Пер. О.Панково. - Москва: Гавитко-колхозгизо, 1934. - 115 с. 500 экз. @ SU_rm

EN: [Pocvakiro obbutjakiribe, ufedyrjakiribena te posevo] Processing, fertilization and sowing the land - Translation into Romani of an educational brochure, 500 copies.

RU: Обработка, удобрение земли и сеяние. - Ромский перевод научно-популярной брошюры.

UA: Оброблення, добрєння ґрунту та сївба. - Ромський переклад науково-популярної брошури.

Четвёртая строка: кодовое обозначение стран и аббревиатурное обозначение библиотек, в которых хранится это издание, и шифр(ы) хранения. Если издание есть в Ромской электронной библиотеке, то первой в этой строке идёт аббревиатура REP.

REP

BG: StR: III Gy 128

RU: RGB: цыг 1/72, 73

Пятая строка: **NakIavimata**, то есть Переводы. Тут приведены перевод(ы) на другие языки описанного источника. Если издание есть в Ромской электронной библиотеке, аббревиатура REP ставится после кодового обозначения страны и языка издания в следующей строке:

Вышинскі, Міхась [Vushynski, Mixasj; 1940]

Цыган // Крыница, светлая вадзіца: Апавяданні. - Мінск: Мастацкая літаратура, 1979. - С. [204, 2] с., іл.] Тираж 10000 экз. @ SU_by

EN: Gypsy. - A story by Byelorussian writer. See in the catalog *Roma le avere sanak'jande - BY*.

RU: См. в каталоге *Roma le avere sanak'jande - BY*.

NakIavimata

RU - Вышинский, Михась. Цыган // Крыница, светлая водица: Рассказы / Авторизованный перевод с белорусского В.Беззевского. - Москва: Советский писатель, 1984. — С.5-26 [358 с., портр.] @ SU_ru

Технологически Ромская электронная библиография представляет совокупность отдельных файлов, доступных в любом читаемом формате и потенциально объединяемых в один текстовый массив с возможностью контекстуального поиска и поиска по заданным параметрам, в т.ч. и комбинирования разных параметров.

Готовые (первичные и обновленные) файлы рассылаются через Ромскую виртуальную сеть на персональные электронные адреса, некоторые выложе-

ны на сайте Lumijakhere Rroma (Элез Бислим, Македония, <http://romahistor.blogspot.com.br/>).

По состоянию на 01 ноября 2013 года готовы файлы Генерального каталога на кириллические буквы А, Б, В, Г, Ф – Я, латинские А, В, Е, I, L, N, O, U, W, Y, Z, библиографии на греческом языке, а также файлы тематических каталогов: Калитрашвад (нацистский геноцид против нашего народа), Ромы в периодических изданиях СССР, Ромы в периодических изданиях Украины (4 тома).

Общий объем источников, отраженных в этих файлах, – более 5 тысяч.

До конца 2013 года будут завершены первичные файлы кириллической части ГК, тематические каталоги «Религия и религиоведение», «Декада ромского включения 2010–2015».

Логичным следствием работы над РБ стало создание и Ромской электронной библиотеки, которая имеет уже более тысячи источников. Сейчас мы работаем над электронным «увязыванием» библиографии с библиотекой.

В январе 2015 года планируется запуск специализированного сайта «Ромоведение», первой очередью которого станут Ромская библиография и Ромская библиотека.

ПРАВОЗАХИСТ

*Мирослав Горват,
голова Закарпатського обласного
молодіжного ромського об'єднання
«Романі черхень» («Ромська зірка»)*

НАСИЛЛЯ НА ЕТНІЧНІЙ ОСНОВІ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ З БОКУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

В Україні живуть представники близько 130 національностей. Відповідно до даних перепису населення 2001 року 47 917 осіб задекларували свою належність до ромського етносу. Неофіційні джерела називають інші числа – від 120 000 до 400 000 осіб. Роми живуть по всій території України, проте щільність населення ромів різниться, залежно від регіону країни. Найбільшими місцями компактного поселення ромів є такі регіони (області): Одеська, Полтавська, Черкаська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Чернівецька та Закарпатська. В окремих районах Закарпатської області, розташованій на заході країни, число офіційно зареєстрованих ромів становить понад 3% від загального числа населення.⁷⁷

Роми в Україні мають проблеми, подібні до представників цього етносу в інших країнах Європи. Обмежений доступ до освіти, послуг охорони здоров'я та інших життєво важливих послуг, низький загальний освітній рівень, високі показники безробіття, неприйнятні житлово-комунальні умови у більшості місць компактного поселення ромів, погані загальні показники стану здоров'я, дискримінація та упереджене ставлення у щоденному житті та загальне виключення із суспільства є основними характеристиками їхнього життя.

Донедавна в Україні був відсутній єдиний закон, який би забороняв дискримінацію у всіх її проявах та у всіх можливих сферах. Законодавство не містило визначення поняття дискримінації, прямої та непрямой дискримінації, не визначало стандарти та критерії доведення дискримінації.

Тільки 6 вересня 2012 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина. В даному законі прописані такі поняття як «дискримінація», «непряма дискримінація», «пряма дискримінація», «позитивні дії», «антидискримінаційна експертиза» та ін.⁷⁸

⁷⁷ Сухомлинов В. Роми: упосліджений народ чи громадяни України? // Валерій Сухомлинов // Газета Конгресу Національних громад України. – Квітень. - № 4/107. – 2011. – С.5.

⁷⁸ Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» // Голос України. – 03 жовтня. – 2012. – № 185.

Однак певна декларативність антидискримінаційних положень в українських законах щодо етнічних груп населення повністю обґрунтовує практично повну відсутність судової практики щодо захисту від дискримінації.

Дискримінація чомусь заборонена тільки стосовно українських громадян. Виходить, усіх інших на території України дискримінувати можна, закон не забороняє. Дискримінація заборонена у нас лише на словах, покарання за порушення цієї заборони закон не передбачає. Наприклад, є чудова стаття 24 Конституції України, яка говорить про рівні можливості для всіх і заборону дискримінації. Дискримінація заборонена, а покарання за порушення заборони не передбачено.

У переважній більшості нормативно-правових актів міститься фраза: «Особи, винні в порушенні законодавства, несуть цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність відповідно до законодавства України». Проблема в тому, що цивільно-правова відповідальність за дискримінаційні дії у законодавстві України не визначена, тому особи, винні у дискримінації, залишаються непокараними.

Покарання за дискримінацію на расовому чи етнічному ґрунті передбачено у Кримінальному кодексі України. Стаття 161 передбачає покарання за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової та релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Проте ця стаття також рідко застосовується на практиці, оскільки у суді важко довести умисність дій. За цією статтею в Україні за останні роки нікого не було засуджено.

На початку вересня 2011 року Україна звітувала в Женеві у Комітеті з подолання расової дискримінації про виконання Конвенції з ліквідації всіх форм расової дискримінації. З цим документом можна ознайомитись на офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Якщо його прочитати, то складається враження, ніби наші чиновники тільки тим і займаються, що працюють над подоланням дискримінації на расовому та етнічному ґрунті. І дискримінація ця якщо не подолана, то уже майже не існує – так, дрібниці.

У представників неурядових організацій з цього приводу, звичайно, інша думка. Чи є в Україні расова та етнічна дискримінація? Якщо уважно вивчити звіти українських та міжнародних правозахисних організацій, ми дізнаємось, що на етнічному та расовому ґрунті дискримінація в Україні існує.

«Альтернативна доповідь щодо виконання Україною Міжнародної конвенції ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації» від 22 липня 2011 року, подана Українською Гельсінською спілкою з прав людини, вказує, що: «В Україні відсутня системна державна політика щодо протидії дискримінації. Різні органи влади реалізують окремі її напрямки, а деякі напрямки, наприклад, захист від дискримінації чи допомога жертвам дискримінації,

відсутні взагалі. Відповідно, відсутня системна державна оцінка масштабів дискримінації та ефективності дій органів влади з протидії їй. Тому основним джерелом інформації є дані, зібрані громадськими організаціями, котрі не показують однак реальних масштабів проблеми»⁷⁹.

У тій же доповіді звертається увага на становище ромської національної меншини в Україні крізь призму дискримінації на расовій основі: «Найбільше від утисків правоохоронців потерпали *роми* та вихідці з країн кавказького регіону. Порушення прав щодо цих груп публічно засуджується керівництвом МВС, а на практиці підтримується та заохочується. Заходи «профілактики», які заборонені законом без відповідних підстав, але є такими, що міліція часто застосовує щодо *ромів* та вихідців з Кавказу: безпідставне затримання і проведення особистого огляду, доставляння до райвідділів міліції і їхнє тримання необґрунтовано тривалий час, проведення обшуку домоволодінь і автотранспорту, зняття інформації з мобільних телефонів і відбитків пальців»⁸⁰.

Так, за даними Закарпатського циганського культурно-просвітнього товариства «Романі Яг», у 2010 році у Закарпатській області 83,7% дітей ромів здобули неповну середню освіту, 14,5% – загальну середню, 1,4% – закінчили СПТУ, 0,3% – здобули середню спеціальну і лише 0,1% – вищу освіту.

В Україні продовжують фіксуватися випадки погромів ромських поселень і зловживань та застосування сили щодо ромів співробітниками правоохоронних органів. Останній такий випадок стався в Ужгороді, у мікрорайоні «Радванка» на початку грудня 2011 року. В більшості випадків представниками судової і місцевої влади не було забезпечено належного провадження у цих справах, винуватці, в основному, не були покарані, навіть якщо їхні особи було встановлено.

Однією з проблем, що призводять до безкарності злочинів на ґрунті ненависті, є небажання потерпілих ромів звертатись за допомогою до міліції, оскільки вони не вірять в ефективні дії правоохоронців щодо розслідування таких злочинів. Відсутність впевненості у захисті міліції часто ґрунтується на дискримінаційному ставленні правоохоронців до осіб ромської національної меншини. Однією із дискримінаційних дій міліції є етнічний профайлінг, коли міліціонери зупиняють для перевірки документів осіб, які виглядають інакше за українців за кольором шкіри. Випадки етнічного профайлінгу ми можемо дуже часто спостерігати і в Закарпатській області, в Ужгороді зокрема. Наша громадська організація «Романі черхень» у рамках своєї правозахисної діяльності систематично фіксує подібні випадки.

⁷⁹ Альтернативна доповідь щодо виконання Україною Міжнародної конвенції ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації від 22 липня 2011 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1312376836>

⁸⁰ Там само.

Отже, відповідного законодавства, яке б ефективно відповідало на виклики щодо проблем з расовою та етнічною дискримінацією в Україні, зокрема зі злочинами на ґрунті ненависті, практично не існує. Міліція ніяк не сприяє довірі жертв до себе, тому жертви таких нападів до органів внутрішніх справ зі скаргами не особливо і звертаються. Якщо вже жертви зважуються звернутись до міліції, напади на ґрунті ненависті записуються у більшості випадків як хуліганство⁸¹. Статистики таких правопорушень не ведеться, тому не можна побачити, чи ситуація погіршилась, чи покращилась. Тобто проблеми, за великим рахунком, теж не існує.

Систематичної політики держави щодо подолання етнічної дискримінації не існує. Різні владні структури мають справу з різними сферами боротьби з цією дискримінацією. Окрім того, немає оцінки ефективності діяльності держави щодо боротьби з расовою та етнічною дискримінацією: статистики порушень держава не веде.

⁸¹ Швець В.Д. Про дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ / Доповідь голови Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності на слуханні Комітету від 01.12.2010 року [Електронний ресурс] / Віктор Швець – Режим доступу: <http://komzakonpr.rada.gov.ua>

*Петро Габрин,
секретар Закарпатського обласного
молодіжного ромського об'єднання
«Романі черхень» («Ромська зірка»)*

ЄВРОПЕЙСЬКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ РОМСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ

Нещодавно підписаний Указ Президента України (№ 201/2013 від 8 квітня 2013 року) «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» у «Загальних положеннях» посилається на європейський досвід у питанні інтеграції та забезпечення прав і свобод ромів. В Указі зазначено: «Рада Європи та Європейський Союз приділяють значну увагу питанням захисту прав і свобод національних меншин, зокрема інтеграції в суспільне життя ромської національної меншини.

На відміну від більшості національних меншин, роми не мають власної державності. Ромська національна меншина є другою за чисельністю національною меншиною, яка зазнала геноциду під час Другої світової війни. Дискримінація ромів у деяких державах Європи спричинила послаблення їх інтегрованості та маргіналізацію. Все це призвело до того, що ромська національна меншина є найбільш соціально вразливою національною меншиною в Європі»⁸².

Тому характеристика та вивчення наявної нормативно-правової бази, прийнятої загальноєвропейськими політичними та правовими організаціями щодо ромів за останні десятиліття, є важливою умовою для подальшого законодавчого забезпечення інтеграції ромської національної (етнічної) меншини в українське суспільство.

Серед загальносвітових правових актів, які напряду торкаються і ромської національної меншини, можна назвати Декларацію Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) «Про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (від 18 грудня 1992 року) та Декларацію ООН «Про ліквідацію усіх форм расової дискримінації» (від 7 вересня 2001 року). Саме вони і стали тими фундаментальними документами, на яких і сформувалася сучасна європейська законодавча практика щодо захисту прав ромів як національної меншини.

Базовим документом Ради Європи (далі – РЄ), від якої почався «відлік» розробки правової бази стосовно прав та захисту ромів в європейських кра-

⁸² Указ Президента України № 201/2013 «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15628.html>.

інах, стала Рамкова конвенція РЄ «Про захист національних меншин» (від 1 лютого 1995 року), прийнята у Страсбурзі державами-членами. У статті 1 Конвенції наголошується, що: «Захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, є невід’ємною частиною міжнародного захисту прав людини і як такий є одним з напрямків міжнародного співробітництва»⁸³.

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (далі – ЄКРН) 6 березня 1998 року у Страсбурзі прийняла Загальнополітичну рекомендацію № 3 «Боротьба з расизмом і нетерпимістю щодо рома (циган)». У рекомендаціях урядам держав-членів зокрема мовиться: «Гарантувати відповідну допомогу рома/циганам, які стали жертвами дискримінації і бажають скористатися законним засобом оскарження; вжити відповідних заходів, щоб забезпечити повне і справедливе здійснення правосуддя у справах, що стосуються порушення основних прав рома/циган»⁸⁴.

Рекомендація Ради Європи № R (2000) 4 «Про освіту дітей рома/циган у Європі» (від 3 лютого 2000 року), ухвалена Комітетом міністрів РЄ, посилаючись на численні прийняті в минулі роки нормативно-правові акти пов’язані з ромами, зокрема на Рамкову конвенцію про захист національних меншин, а також Європейську хартію регіональних мов і мов меншин, пам’ятаючи рекомендації №563 (1969 року) і №1203 (1993 року) Парламентської асамблеї Ради Європи, в яких, серед іншого, йдеться про освітні потреби рома/циган в Європі, пам’ятаючи резолюції №125 (1981 року), № 16 (1995 року) і № 249 (1993 року) і Рекомендацію № 11 (1995 року) Конгресу місцевих і регіональних влад Європи щодо становища рома/циган в Європі, пам’ятаючи загальнополітичну рекомендацію № 3 ЄКРН «Боротьба проти расизму та дискримінації рома/циган в Європі» в Додатку до Рекомендації визначила керівні принципи освітньої політики щодо дітей рома/циган в Європі⁸⁵.

Коротко наведемо перелік Рекомендацій, які були прийняті Комітетом Міністрів РЄ впродовж 2001–2006 років. Це, зокрема, Рекомендація Комітету Міністрів РЄ № R (2001) 17 стосовно працевлаштування ромів, Рекомендація Комітету Міністрів РЄ № R (2004) 14 стосовно свободи пересування та табірного способу життя ромів, Рекомендація Комітету Міністрів РЄ № R (2005) 4

⁸³ Рамкова конвенція про захист національних меншин. Страсбург, 1 лютого 1995 року [Електронний ресурс]. / Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_055.

⁸⁴ Загальнополітична рекомендація ЄКРН № 3 «Боротьба з расизмом і нетерпимістю щодо рома (циган)» / Рекомендації Європейських інституцій щодо боротьби з дискримінацією в Україні. – Харків : Права людини. – С. 179.

⁸⁵ Рекомендація № R (2000) 4 Комітету Міністрів Ради Європи «Про освіту дітей рома/циган у Європі» [Електронний ресурс]. / Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_077.

стосовно забезпеченості житлом ромів, Рекомендація Комітету Міністрів РЄ № R (2006) 10 стосовно охорони здоров'я ромів⁸⁶.

20 лютого 2008 року Комітетом Міністрів РЄ була прийнята Рекомендація № R (2008) 5 у якій були визначені параметри загальної політики (англ. General Policies – Г.П.) щодо ромів і кочівників у Європі. Урядам держав-членів було рекомендовано вирішувати питання інтеграції ромів через прийняття комплексних національних та місцевих стратегій, які мають ґрунтуватись на ретельному дослідженні й оцінці потреб ромських громад, та забезпеченні їх виконання відповідними матеріальними й організаційними ресурсами⁸⁷.

Серед останніх документів, що були прийняті на міжнародному рівні, важливо звернути увагу на Страсбурзьку декларацію щодо ромів – документі, прийнятому Комітетом Міністрів РЄ СМ (2010) 133 від 20 жовтня 2010 року.

Слід зауважити, що термін «Рома», який використовується в даному тексті Декларації, відноситься до Рома, Сінті, Кале, Кочівників (англ. Travellers – Г.П.), і пов'язаних з ними груп в Європі, і прагне охопити широке розмаїття груп, у тому числі груп, які ідентифікують себе як Цигани (англ. Gypsies – Г.П.)⁸⁸.

На початку даного документа зазначається, що незважаючи на всі попередні заходи і рішення станом на цей час роми у багатьох частинах Європи продовжують бути соціально й економічно неблагополучними групами населення, що підриває повагу їхніх прав людини, перешкоджає їхній повноцінній участі в житті суспільства та ефективному здійсненні громадянських обов'язків і сприяє поширенню упереджень щодо них.

Далі цей документ містить перелік рекомендацій країнам, спрямованих на підтримку прав ромів. Зокрема, зазначено неповний перелік пріоритетів, які повинні служити керівництвом для більш цілеспрямованих і більш послідовних зусиль на всіх рівнях. Цей перелік стосується таких заходів, як прийняття відповідних нормативно-правових актів у кримінальному і антидискримінаційному законодавстві, законів, що стосуються прав жінок, гендерної рівності і прав дітей, розширення прав і можливостей ромів, доступу до правосуддя, боротьбі з торгівлею людьми, боротьбі з мовою ненависті та ворожнечі.

⁸⁶ Compilation of recommendations adopted by the Committee of ministers of the Council of Europe on roma and travellers [Електронний ресурс]. / Режим доступу : <http://romarights.wordpress.com/human-rights/minority-rights/>

⁸⁷ Цирфа Ю. Соціальна інтеграція ромів і суспільні реформи / Юлія Цирфа // Віче (Журнал Верховної Ради України). – 2012. – № 13. – С. 45–47.

⁸⁸ Council of Europe High Level Meeting on Roma Strasbourg, 20 October 2010. «The Strasbourg Declaration on Roma» [Електронний ресурс]. / Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1691607>.

Важливим аспектом Страсбурзької декларації є соціальна інтеграція ромів, куди входять заходи у сфері освіти, зайнятості, охорони здоров'я, житла, культури і мови. Акцент зроблений також і на міжнародному аспекті вирішення даного питання, тобто на посиленні зв'язків і співпраці різних країн з даного питання⁸⁹.

Значимо, що 27 квітня 2012 року в Інституті законодавства Верховної Ради України відбулася науково-практична конференція «Страсбурзька декларація щодо ромів: імплементація в контексті демократичних реформ в Україні», спрямована на обговорення питання вдосконалення державної політики, законодавства та практики на основі визначених євроінтеграційних орієнтирів, міжнародних норм і стандартів з метою більш ефективної інтеграції ромів в українське суспільство та сприяння їхній участі у соціальному, політичному і громадському житті⁹⁰.

Як підсумок до сказаного потрібно зауважити, що в майбутньому будуть потрібні чималі зусилля для того, щоб різномовна Європа стала однорідною з точки зору соціально-економічного розвитку, політика національних урядів чітко продуманою і справедливою по відношенню до всіх, у тому числі і до ромів які проживають на їхній території, а менталітет суспільства виявився здатним до взаєморозуміння і досягнення розумних компромісів.

Використані джерела та література

1. Загальнополітична рекомендація ЄКПН № 3 «Боротьба з расизмом і нетерпимістю щодо рома (циган)» / Рекомендації Європейських інституцій щодо боротьби з дискримінацією в Україні. – Харків : Права людини, 2008. – С. 175–181.
2. Рамкова конвенція про захист національних меншин. Страсбург, 1 лютого 1995 року [Електронний ресурс]. / Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
3. Рекомендація N R (2000) 4 Комітету Міністрів Ради Європи «Про освіту дітей рома/циган у Європі» [Електронний ресурс]. / Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_727.
4. Страсбурзька декларація щодо ромів: імплементація в контексті демократичних реформ в Україні // Голос України. – 2012. – № 83 (8 травня). – С. 6.
5. Указ Президента України № 201/2013 «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. / Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15628.html>.

⁸⁹ Council of Europe High Level Meeting on Roma Strasbourg, 20 October 2010. «The Strasbourg Declaration on Roma» [Електронний ресурс]. / Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1691607>.

⁹⁰ Страсбурзька декларація щодо ромів: імплементація в контексті демократичних реформ в Україні // Голос України. – 2012. – № 83 (8 травня). – С. 6.

6. Цирфа Ю. Соціальна інтеграція ромів і суспільні реформи / Юлія Цирфа // Віче (Журнал Верховної Ради України). – 2012. – № 13. – С. 45–47.
7. Compilation of recommendations adopted by the Committee of ministers of the Council of Europe on roma and travellers [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://romarights.wordpress.com/human-rights/minority-rights/>
8. Council of Europe High Level Meeting on Roma Strasbourg, 20 October 2010. «The Strasbourg Declaration on Roma» [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1691607>.

*Євгенія Навроцька,
юрист правозахисного центру «Романі Яг»,
журналіст ЗОДТРК (телеканал «Тиса -1»)*

РОБОТА ПРАВОЗАХИСНИХ ЦЕНТРІВ ПО ЗАХИСТУ ПРАВ РОМІВ В УКРАЇНІ

Визначення кола правових проблем

Свого часу Дебора Хардінг, представник Фонду Сороса в Європі, сказала пророчі слова: „Якщо нові, утворені після розвалу Радянського Союзу держави, а також колишні країни так званого „соціалістичного табору” не повернуться обличчям до вирішення ромських проблем, то їхні економіки, поки що остаточно не розвинені, захлинуться у наданні соціальної допомоги ромам – з багатодітності, малозабезпеченості, з безробіття та іншого”.

Дебора Хардінг мала рацію. Незважаючи на заклики різних міжнародних громадських організацій та фондів, які проводять постійні моніторинги в Україні, відповідальні чиновники ховають голови в пісок, ніби страуси, і не хочуть бачити ті жорстокі реалії, які є в нинішньому житті ромів.

Покажемо це на прикладі Закарпаття.

Так, представники ромських неурядових організацій напередодні перепису населення 2001 року неодноразово зверталися до влади всіх рівнів – сільської, районної, обласної – з проханням виявити дійсну ситуацію з кількості ромів у області. Ці звернення були, на жаль, марними: ніхто на них не зважав і до них не прислухався. Перепис показав, що в Закарпатті мешкають 14 004 рома.⁹¹ Між тим, дані, якими володіють медичні установи населених пунктів, зовсім інші. Так, у Перечинському районі за переписом мешкає 8(!) ромів, а медичні дані свідчать про те, що третина дітей цього району – це ромські діти.

На Ужгородщині за переписом проживає всього близько трьох тисяч ромів,⁹² а за даними подвірного обходу медичних працівників їх 4280. Не будемо переобтяжувати читачів статистичними даними з інших районів Закарпаття. Завіряємо: розбіжності такі ж, якщо не більші.

Кому вигідно ховати реальні цифри, реальну кількість ромського населення? І навіщо це робити? Адже, в першу чергу, потерпатимуть діти. Зупинимося на цьому детальніше.

⁹¹ <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

⁹² <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/zakarpattia/>

Після прийняття закону про соціальну виплату по народженню дитини народжуваність у ромських сім'ях, за нашим моніторингом, різко збільшилася. Це означає, що соціально проблемні родини вирішуватимуть свої негаразди саме через отримання цих коштів. Чи готові медичні установи до обслуговування цих дітей?

Наразі з 124 населених пунктів, у «місцях компактного проживання ромів», у яких проживає понад 500 осіб ромської народності, відкрито 11 медичних пунктів, з запланованих 18. Про їх необхідність весь час, на зібраннях різних рівнів, волають медики, але влада їх знову не чує, ховаючись за циркулярами і розпорядженнями, знову-таки посилаючись на статистику. Навіть з випадками захворювання на дифтерію, хворобу Боткіна, гепатит, інші інфекційні хвороби, ба навіть із дитячою смертністю, лікарі борються самі, використовуючи лише ті незначні кошти, які виділяються на медицину.

Ухиляються від відповідальності і чиновники від освіти. Адже ніхто не б'є на сполох з того приводу, що ромські діти отримують неякісну освіту, вчать у сегрегованих школах, що потребують ремонту, з бідним обладнанням. Чи готові тільки школи обласного центру міста Ужгород прийняти на навчання до першого класу близько ста учнів – ромів, за наявності по 30 місць за шкільними партами у ЗОШ № 13 і ЗОШ № 14? Крім того їм потрібна інша методика навчання і виховання – нова, оскільки зі ста дітей дошкільні заклади відвідували тільки одиниці, що не відповідає вимогам сьогодення. Адже, згідно із законом «Про освіту», всі діти мають бути підготовлені і відвідувати дошкільні заклади з п'яти років, або отримувати домашнє навчання. У школах, до речі, перестали використовувати старі, добрі методи – робота груп продовженого дня. Необхідно ширше використовувати досвід роботи шкіл Східної Європи, де активно залучаються асистенти вчителів у ромських класах, школах.

Однак рано чи пізно час запитас: чому ці діти не отримали належної освіти і не можуть отримати належної кваліфікації? Звідси й трудова міграція, й жебракування, і безробіття, і малозабезпеченість. Невирішення клубка проблем сьогодні обернеться лавиною завтра.

Також ухиляння від вирішення інших сьогоденних проблем у майбутньому може викликати лавиноподібний обвал місцевих бюджетів, не сталих ще економік тощо.

Настав час не ховатися за статистику, яка подає цифру кількості ромського населення – 14 тисяч, а реально оцінити ситуацію і розраховувати всі наступні заходи, оперуючи зовсім іншою – реальною – цифрою: близько 50 тисяч ромів.

До речі, та сама статистика перепису 2001 року сором'язливо подає відомості про 48 тисяч ромів⁹³ ... у всій Україні.

⁹³ <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/zakarpattia/>

Кому вигідна ця неправда?

Як приховуються цифри реальної кількості ромів в Україні, так і замовчуються факти дискримінації представників цієї громади. Багато років ми заявляли, прикриваючись статтями Конституції, що в нас немає жодної дискримінації, а реальність виявилася набагато жорстокішою: факти дискримінації видно неозброєним оком. І, в першу чергу, щодо найменших ромів – дітей: у отриманні якісної освіти, у медичному обслуговуванні, у забезпеченні безпечної екології у ромських таборах (вода, під'їзні шляхи, житло тощо).

Отже, ховаючися від вирішення сьогоденних проблем за відписками, циркулярами, ми наражаємо наступне покоління українців на їх нагромадження і вже неспроможність їх повного вирішення.

Правозахисний рух

Початком роботи правозахисних організацій в Україні стала робота правозахисного центру «Романі Яг». У 1991 році центр вперше відзняв на відеоплівку події у ромському сільському таборі селища Великий Березний і записав інтерв'ю з ромами, які постраждали 9 серпня внаслідок дій ОМОН.⁹⁴ За цією відеоплівкою було розпочате полювання з метою вилучення, але роми передавали її з будинку в будинок, чим вперше продемонстрували опір неправомірним діям представників правоохоронних органів. На наступний день Аладар Адам, голова товариства „Романі Яг”, організував зустріч компетентних посадових осіб, щоб обговорити порядок дисциплінарних заходів і можливих стратегій, аби в майбутньому уникати подібних інцидентів. Але більшість запрошених осіб на зустріч не з'явилися⁹⁵.

Співробітники ЄЦПР, які пізніше взяли інтерв'ю у представників правоохоронних органів, державних структур, зафіксували наступне:

По-перше, тільки по відношенню до ромів міліція проявляє таку правову дискримінацію і вважає, що таке дискримінаційне ставлення правильне.

По-друге, кримінальний процес часто зміцнює і підтримує це неправове ставлення, замість того, щоб змінити його. Надто часто роми – жертви жорстокого ставлення стають підсудними, звинуваченими в злочинах системи, яка все ще не здатна ухвалювати послідовно справедливі вироки.

По-третє, коли права ромів порушуються міліцією, або особами неромської народності, роми мають мало шансів здобути відшкодування

⁹⁴ Убоге законодавство. Права ромів в Закарпатській області України. Європейський Центр Прав ромів. З серії «Доповідь по країнах», №4, квітень 1997 року. – С. 14.

⁹⁵ Там само.

правовим шляхом. Життя на межі правосуддя надалі залишає ромів уразливими. Ромів можна ображати безкарно.⁹⁶

Більше того, представники правоохоронних структур вважають, що злочинність серед ромів стоїть на значно вищому рівні, ніж серед неромського населення. Майор мукачівської міліції Віктор Черепаня в своєму інтерв'ю співробітникам ЄЦПР заявив, що 25–28 % всіх злочинів у місті здійснюються циганами. В результаті цього міліція розробила, так би мовити, „профілактичну” стратегію попередження злочинів. Цигани стали єдиною мішенню цієї стратегії, хоча кожний офіцер міліції поспішив запевнити нас, що немає нічого спільного з етнічністю. Як вони вважають – цигани потенційні злочинці, і не соціальна проблема.⁹⁷

У 2003 – 2006 роках, за підтримки Європейської Комісії та Шведської Міжнародної Агенції розвитку, Міжнародним фондом «Відродження», Європейським Центром з захисту прав ромів в Україні реалізовувався трирічний проект «Захист прав ромів в Україні та забезпечення доступу до правосуддя».

Метою проекту було вивчення досвіду вирішення проблем ромів у інших країнах, дослідження стану дотримання прав людини в Україні, проведення тренінгів, навчання представників ромських громад, залучення до роботи професійних юристів у судовому захисті прав ромів, створення коаліцій з вирішення правових питань. Нагальною необхідністю було затвердження Верховною Радою антидискримінаційного законодавства та зменшення тиску, спрямованого на ромів з боку правоохоронних органів влади.

Значна увага приділялась журналістам, які не перевіряючи фактів та не маючи тісних контактів з представниками ромської національної меншини, використовували лише власну уяву, отриману з творів класиків світової літератури та Інтернет-сайтів, як наприклад: „Цыгане и криминал: разделимы ли эти понятия?».

Проводився моніторинг публікацій, що засвідчив одну й ту ж негативну тематику на кшталт: „На промисел вийшла циганська бригада”, „Селяни Черкащини страждають від розгулу приїжджих циган”, „Унікал історії: цигани” тощо.

Нерідко журналісти не аналізували причини (на жаль, ці факти спостерігаються досі), не вивчали проблеми ромів, не намагались подивитися на ситуацію очима простої людини, а автоматично відтворювали закладену десятиріччями політичну установку пропагандистської бо-

⁹⁶ «Романі Яг». Історія, культура, право. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 1998. – С. 56.

⁹⁷ Там само.

ротьби з ромами як «чужинцями», «кримінальними елементами», «ледарями».

Отже, реалії життя фактично змусили ромів відстоювати свої права за допомогою реалізації проекту „Захист прав ромів в Україні й забезпечення доступу до правосуддя”.

Проект втілювався в життя і охопив більшість областей України. За цей час зібрано унікальний матеріал про зловживання посадовцями, правоохоронцями, перебільшення їхніх повноважень щодо ромів. Заходи й методи, які застосовуються до них, подібні до «вибивання» свідчень, змушують ромів брати на себе вину за злочини, яких вони не скоювали.

У проекті брали участь:

Молодіжна громадська організація «Терні Зор» (голова організації – Людмила Кравченко), Обласне ромське товариство «Романо Збор» (голова товариства – Жужуна Дудучава), Дніпропетровська обласна організація «Ватра» (голова організації – Артур Мусієнко), Чернігівське міське національно-культурне товариство циган «Неве рома» (голова товариства – Марія Іванова), Харківське національно-культурне товариство циган «Ромен» (голова товариства – Іван Матюшенко), Громадська організація «Романо Дром» (голова товариства – Олександр Бузна), Община циган «Аме Рома» (голова общини – Володимир Бамбула), Громадська організація «Товариство ромської культури «Амаро Девес» (голова організації – Олександр Мещеряков), Товариство циганських жінок «Мірікля» (голова товариства – Наталія Варакута).

Отримані в ході діяльності документи і публікації, які надходили до Європейського Центру з захисту прав ромів та публікувалися на сторінках Всеукраїнського двотижневика газети «Романі Яг» («Ромська ватра, вогнище»), пізніше стали основою Звіту по країні Європейського Центру з прав ромів «Рух зупинено. Інертний стан дотримання прав ромів в Україні», що вийшов у грудні 2006 року, серія № 16.⁹⁸

У висновках, опублікованих у звіті, зазначено: „На сьогодні дефіцит законів і стратегій залишається, тоді як політика і закони, що наразі існують і покликані стояти на сторожі порушень прав людини, зокрема ромів, зрештою взагалі не використовується. ЄЦПР не відомо про будь-яку ситуацію, коли судовою владою в Україні було визнано будь-яку форму дискримінації людини ромської народності..⁹⁹ Лише цей факт демонструє офіційний статус ромів в Україні на сьогодні. І в минулому, і нині ром став жертвою нехтування прав людини, чи свавілля міліції, чи то сегрегація у школі, насильницьке виселення з помешкання, від-

⁹⁸ Рух зупинено. Інертний стан дотримання прав ромів в Україні. Звіт Європейського Центру з захисту прав ромів. Звіт по країні, Серія № 16, грудень 2006.

⁹⁹ Інформаційний збірник „Права людини”, червень 2013.

сутність особистих документів чи щось інше – при його зверненні до влади не матиме взагалі або матиме мінімальну увагу до свого запиту. Варте уваги також те, що посадовці в Україні виявилися неспроможними втамувати вияви надзвичайного насильства громади навіть тоді, коли ЄЦПР було видано документальні матеріали, присвячені цій проблемі, в 1997 році».¹⁰⁰

Наразі в Закарпатській області працюють центри правової інформації та консультацій, створені в партнерстві з громадськими організаціями: *Карпатське агентство прав людини «Вестед», Товариство ромів Закарпаття «Рома», Закарпатське обласне ромське об'єднання «Романі черхень», товариство «Ром сом»*. Вони функціонують в рамках проекту «Створення у місті Ужгород Центру правової інформації та консультацій для посилення правових можливостей бідних верств населення» з осередком на території ромського компактного поселення в місті Ужгород, мікрорайону Радванка за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

У рамках Центру надається безкоштовна правова допомога, що включає:

- надання правової допомоги ромському населенню Ужгорода та Ужгородського району;
- консультування та роз'яснення законодавства;
- підготовка позовних заяв, скарг, інформаційних запитів та інших документів;
- проведення правопросвітницьких заходів задля підвищення рівня правосвідомості та правової культури малозабезпечених верств населення;
- моніторинг порушень прав малозабезпечених, соціально незахищених верств населення, включаючи ромське населення;
- надання допомоги в досудовому врегулюванні конфліктів».¹⁰¹

Найбільш актуальними проблемами для ромських громад є:

- відсутність особистих документів особи;
- упереджене ставлення працівників судової гілки влади на винесення вироків щодо ромів;
- відсутність документів на землю, на яких шляхом самозабудови стоять будинки ромів;
- отримання ромами неякісної освіти у сегрегованих школах;
- неналежна медична допомога.

¹⁰⁰ Рух зупинено. Інертний стан дотримання прав ромів в Україні. Звіт Європейського Центру з захиту прав ромів. Звіт по країні, Серія № 16, грудень 2006. – С. 105.

¹⁰¹ <http://www.chachipen.in.ua/>

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити такі висновки:

1. Правозахисний рух у ромських громадах нараховує понад 20 років і є одним із найдієвіших факторів у захисті прав ромів.
2. За цей час робота з невеликого правозахисного центру в місті Ужгород перейшла на новий рівень і ведеться майже у всіх областях України.
3. За підтримки міжнародних фондів підготовлені кілька десятків власних юристів, які стоять на захисті прав ромів.

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА	3
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ	5
<i>Лендьел М.</i> Проблеми інтеграції ромів у країнах Центральної Європи: сучасні форми, потенціал та виклики для міжнародного співробітництва	5
<i>Зан М.</i> Проблеми етнокультурного розвитку ромів Закарпаття (1989–2001 рр.)	10
<i>Смирнова-Сеславинская М.</i> Международные академические цыгановедческие структуры как часть процесса социокультурной интеграции цыган	24
<i>Мелеганч Г.</i> Особливості реалізації етнопонаціональної політики в Україні щодо ромської меншини: досвід Закарпаття	35
<i>Адам Г. (старший), Адам Г. (молодший).</i> Концепція вирішення проблем рома в європейському контексті	40
<i>Адам А.</i> Закарпатське циганське культурно-просвітне товариство «Романі Яг»: історія створення та етапи його становлення	57
ЕТНОЛОГІЯ ТА ЕТНОГРАФІЯ	61
<i>Цветков Г.</i> Секретный лексикон цыган-ловарей	61
ПИТАННЯ ГОЛОКОСТУ	76
<i>Офіцинський Р.</i> Роми і примусова праця на Закарпатті 1939–1944 років	76
СОЦІОЛОГІЯ	83
<i>Балога Е.</i> Проблема соціалізації ромської меншини в Закарпатській області	83

КУЛЬТУРА, ОСВІТА	91
<i>Герцог Ю.</i> Проблеми та шляхи вирішення освіти ромських дітей Закарпатської області	91
<i>Срібняк І.</i> «Ромські студії» в НаУКМА: зустрічі з відомими вченими та особистостями	98
ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	104
<i>Коцюба В.</i> Ромські ЗМІ на початку ХХІ століття: газета «Романі Яг» (2005 рік)	104
<i>Ермошкин С.</i> Современные ромские СМИ и их роль в освещении проблем ромов	113
<i>Грозная Ю.</i> Информационные технологии в ромоведении	120
ПРАВОЗАХИСТ	125
<i>Горват М.</i> Насилля на етнічній основі та зловживання з боку правоохоронних органів в Україні	125
<i>Габрин П.</i> Європейська нормативно-правова база щодо захисту прав ромської національної меншини	129
<i>Навроцька Є.</i> Робота правозахисних центрів по захисту прав ромів в Україні	134

Наукове видання

**РОМОЛОГІЯ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Матеріали Міжнародних наукових читань
Україна, м. Ужгород,
24–26 жовтня 2013 року

Упорядкування • **Є.М. Навроцька**
Відповідальний за випуск • **А.Є. Адам**
Редактор • Л.К. Яцишин
Комп'ютерне верстання • Ю.М. Пекар, М.С. Токар
Дизайн обкладинки • К.С. Малько

Підписано до друку 23.12.2013 р. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 8,37.
Тираж 150 прим. Замовлення № 2295.

Видавець та виготовлювач
ТОВ “Поліграфцентр “ЛІРА”
вул. Митрака, 25, м. Ужгород, 88000
www.lira-print.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ЗТ №24 від 07.11.2005.

Ромологія: історія та сучасність: Матеріали Міжнародних наукових читань /упорядкування Є.М. Навроцька. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2013. – 144 с.

ISBN 978-617-596-145-2

У даному виданні представлені матеріали доповідей, виступів та повідомлень учасників Міжнародних наукових читань, проведених 24–26 жовтня 2013 року в м. Ужгород, Україна.

Публікацію видано за підтримки програмної ініціативи «Рома України» Міжнародного фонду «Відродження» в межах проекту «Проведення наукових читань з залученням міжнародних науковців: «Ромологія: історія та сучасність». Проект було підтримано з метою розпочати наукову дискусію щодо вироблення наукових підходів і систематизації теоретичних доробок сучасної ромології в Україні.

Висловлені думки належать виключно авторам. Повною мірою збережена авторська лексика, стиль і форма викладення матеріалу.

При повному або частковому відтворенні матеріалів даної публікації посилання на видання обов’язкове.

УДК 323.15(=214.58)

ББК 66.5(О=Циг)